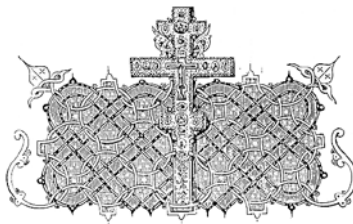

Крالیук П. М., Якубович М.М.

ЯН ЛЯТОС: РЕНЕСАНСНА ФІЛОСОФІЯ ТА НАУКА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Острог, 2011

УДК 14:00189
ББК 87
К 78

*Надруковано за ухвалою вченої ради
Національного університету “Острозька академія”
(протокол № 5 від 28 грудня 2011 р.)*

Рецензенти:

Кашуба М. В., доктор філософських наук;

Жилюк С. І., доктор історичних наук;

Трофимович В. В., доктор історичних наук.

К 78

Кралуок П. М., Якубович М. М.

Ян Лятос: ренесансна філософія та наука на українських землях / П. М. Кралуок, М. М. Якубович. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – 144 с.; іл.

Презентоване видання – перша в українській та зарубжній науці монографія, присвячена творчості польсько-українського вченого Яна Лятоса (1539 – 1608 рр.) – найбільш послідовного критика календарної реформи папи Григорія XIII. Емігрувавши в 1598 році до Острога, Ян Лятос продовжував роботу над астрономічними, астрологічними та математичними дослідженнями, які викликали резонанс у Речі Посполитій та далеко за її межами. У монографії висвітлено специфіку наукових поглядів Яна Лятоса, простежено їхній зв'язок із творчим доробком інших ренесансних авторів. У якості додатку представлено критичне видання та переклад твору “Прогностикон” (1594 р.).

Видання орієнтоване на науковців, богословів, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться визначними здобутками українського Ренесансу.

ISBN 978-966-2254-19-8

© Кралуок П. М., Якубович М. М., 2011
© Видавництво Національного університету
“Острозька академія”, 2011

ПЕРЕДМОВА

Доба Відродження мала особливе значення для розвитку наукових та філософських знань. Відійшовши від усталеної в європейському середньовіччі схоластичної логіки, мислителі Ренесансу творили нову наукову парадигму, яка, в підсумку, сприяла становленню раціоналістичного природознавства Нового часу.

Україна також не залишалася осторонь цих процесів. Розвиток наукових знань, які ставали відомими завдяки перекладам з латинської та інших мов, включав уявлення про Всесвіт, природу, анатомію людини та інші галузі. Особливе місце в цих ученнях належить й астрономічним знанням, які в період Ренесансу були тісно переплетені з астрологією та неоплатоністичною містикю. Вагомий внесок у поширення ренесансної культури в Східній Європі зробили західні українці – вихідці із Лемківщини, котрі рано успадкували світоглядні орієнтири гуманізму, але при цьому зберегли власну національну унікальність.

Саме із західного регіону походили астроном і астролог Юрій Котермак, філософи Станіслав-Роксолан Оріховський та Григорій Саноцький, переписувач славнозвісного “Пересопницького Євангелія” Михайло Василевич, поет Павло Русин із Кросна.

Ще одним вихідцем із Лемківщини міг бути учений-енциклопедист Ян Лятос, якого можна справедливо назвати одним із найвидатніших астрономів та математиків XVI століття. Зазнавши переслідувань за свої виступи проти григоріанського календаря, учений в 1598 році прибув до Острога, де прожив більше десяти років. Саме завдяки Лятосу студенти Острозької академії прилучалися до найновіших наукових досягнень тогочасної європейської науки.

Внаслідок складних історичних обставин творчість Лятоса тривалий час залишалася білою плямою не лише української, але й польської історичної науки. Збережені твори вченого, які ніколи не перевидавалися, розкидані у різних бібліотеках Польщі, Украї-

ни, та, вірогідно, інших країн. Зважаючи на рівень наукових досліджень енциклопедиста, вивчення його праць допоможе не лише краще зрозуміти культурну ситуацію в Речі Посполитій наприкінці XVI ст., а й відкрити чимало нових сторінок астрономії та астрології доби Відродження.

Презентована монографія – перша спроба комплексного дослідження творчості Яна Лятоса в контексті українського Ренесансу, яка супроводжується критичними студіями та виданням (включаючи й український переклад) “Прогностикону”, одного з найбільш відомих творів ученого, опублікованого в 1594 році в Кракові.

Щиро сподіваюся, що монографія П.М. Кралука й М.М. Якубовича стане першим кроком до видання повного зібрання творів Яна Лятоса, робота над яким уже розпочата.

І. Д. ПАСІЧНИК,

професор, доктор психологічних наук, ректор Національного університету “Острозька академія”

ЧАСТИНА 1.

Ренесансна філософія в ранньомодерній Україні

1. 1. ОЛЕЛЬКІВСЬКИЙ РЕНЕСАНС

Занепад та падіння Візантії у 1453 р. стали поворотним моментом у долі європейських народів. Ця подія мала велике значення для українських земель, які в політичному і в культурно-релігійному плані були пов’язані з Візантією.

Напередодні падіння цієї імперської держави у ній набули поширення явища, котрі ми звикли трактувати як ренесансні. Зокрема, з’являється інтерес до античної культури. Цей інтерес “принесли” візантійські емігранти в Італію, де антична спадщина “лежала під ногами” і де в XV ст. починається період раннього Відродження. У Італії це явище отримало назву *rinascimento* (тобто – “повторне народження”). У цьому випадку йшлося про відродження (щоправда, уже на новій основі) античної культурної традиції. Сам же термін Ренесанс (від французького слова *renaissance* – відродження), який ми зазвичай уживаємо, з’явився набагато пізніше. У 1855 р. його ввів французький історик Жуль Мішле і, з того часу він набув поширення в європейській гуманітаристиці.

Адептам Ренесансу був притаманним цілеспрямований пошук, переписування й коментування творів античних авторів. У цьому, щоправда, не було нічого принципово нового. Інтелектуали середньовічної Європи так чи інакше зверталися до античної спадщини, передусім до творів Аристотеля. Спостерігалися спроби пристосування спадщини Античності до потреб християнської церкви, зокрема, використовувалися набутки античної філософії для теологічних студій. Як результат філософія отримала почесний статус “служ-

ниці теології”. Адепти ж Ренесансу прагнули дистанціюватись від теологічних студій (звідси їхній “секуляризм”, “вільнодумство”) й зосереджувалися на студіях гуманістичних (*studia humanitatis*), які включали граматику, поетику, риторику й філософію. Людей, які займалися цими студіями, почали іменувати гуманістами.

Помітну роль у розвитку ранньої ренесансної культури відіграли вихідці з Візантії, передусім Георгій Геміст Пліфон, який останні роки свого життя провів у Італії¹. Однак не варто зводити явище Ренесансу лише до відновлення античного спадку. У Західній Європі, передусім Італії, набувають поширення ідеї, запозичені з мусульманської та іудейської культур. Ренесансна ж культура своєрідно синтезувала західноєвропейські традиції епохи Середньовіччя, античного, мусульманського та іудейського світів.

Подібні тенденції (хоча і недостатньо виражені) спостерігалися в східнослов'янському світі, у т.ч. на українських землях. Цікавим у цьому плані є таке явище, як Олельківський ренесанс (назва умовна).

У 1440 р. було відновлене Київське князівство, на чолі якого стала династія Олельковичів. У другій половині XV ст. інтенсивно розвивався Київ як торгово-економічний центр. Місто налагодило торговельні зв'язки зі Сходом (через Кафу) та Заходом (через Польщу).

За часів правління Олельковичів розпочалася відбудова деяких культових споруд міста, зокрема відомого Успенського собору. Активізував свою діяльність Києво-Печерський монастир. Тут переписувалися пам'ятки книжного мистецтва: “Листвиця” (1455 р.), “Златоструй” (1474 р.), у 1460-1462 рр. з'являються дві редакції Києво-Печерського патерика.

На українських землях у той час спостерігалось певне культурне пожвавлення. Поширюються збірники, що з'явилися ще в період Київської Русі, перекладні повісті світського характеру – “Олександрія”, “Троянська історія”, “Сказання про Індійське царство”, “Житіє Олексія, чоловіка божого” та інші.

У середині XV ст. тут розвинувся т.зв. рух “ожидовілих”, який часто трактують як результат іудейської пропаганди. Пам'ятки Київської Русі засвідчують, що така пропаганда велася ледь не з часів

¹ Про це більш детально див.: Медведев, И.П. Византийский гуманизм XIV – XV вв. – Ленинград, 1976.

прийняття християнства. Активно діяли не лише ортодоксальні іудей-талмудисти, але й караїми. Останні орієнтувалися на читання й осмислення Старого Завіту, вважали Ісуса й Мухаммада простими людьми, наділеними даром пророцтва. Як послідовники іудаїзму, вони відкидали догмат Трійці, іконошанування, іншу християнську атрибутику². Їхні погляди мали чимало спільних моментів з поглядами гуситів-таборитів, “чеських братів”, соцініан, представників інших “раціоналістичних” течій, поширених на українських землях у XVI ст.³.

Київ став одним з головних осередків “ожидовілих”. Про це говорить російський православний полеміст Йосиф Волоцький у книзі “Просвітитель”, де пише, що тут жив “жид по імені Схарія”, який займався чародійством, чорнокнижжям, астрологією і служив при дворі київського князя Михайла Олександровича (Олельковича). Разом із ним він їздив до Великого Новгороду, де звабив у “жидівство” кількох православних священиків⁴. Про Схарію більше нічого невідомо. Можливо, ним був Захарія Схара, який, за деякими відомостями, прийняв караїмську віру, а сам належав до нащадків генуезького аристократа з Тамані Вікентія де Гвізолі⁵.

Поява при дворі київського князя “жида Схарії”, який займався магією, астрологією (це, до речі, характеризувало багатьох ренесансних діячів), могло бути свідченням контактів носіїв традиційної руської культури з представниками чужих культур.

Тоді з'являються переклади з єврейської мови старозавітних книг, частина яких не перекладалася старослов'янською. Це книги пророків Даниїла та Єремії, Рут, Естер, Іова, Пісня Пісень, Еклезіаст, Приповісті Соломонові, Псалтир, що ввійшли до Віленського

² Про паралелі поглядів “ожидовілих” та караїмів див.: Прохоров, Г.М. Прение Григория Паламы с “хионы и турки” и проблема “жидовская мудрствующих” // Труды Отдела древнерусской литературы. – 1972. – Т.27. – С.329-369.

³ Див.: Пелешенко, Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. – К., 2004. – С.248-257.

⁴ Волоцький, О. Просветитель. – Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994. – С.21.

⁵ Прохоров, Г.М. Прение Григория Паламы с “хионы и турки” и проблема “жидовская мудрствующих”. – С.353-354.

збірника (знаходиться в Науковій бібліотеці Литовської Академії наук). Ці переклади могли робитися в різний час різними людьми. Однак вони мали одних і тих же упорядників. Ймовірно, редакторами були вчені євреї або караїми, що виконували переклади на замовлення якогось християнського гуртка⁶. Появу зазначених текстів можна розглядати як вияв інтересу до першоджерел та класичних мов, характерного для діячів епохи Відродження.

Прототекстом Псалтиря Віленського збірника був єврейський молитовник “Махзор”, куди ввійшли святкові молитви. У деяких з них є прагнення утвердити абсолютний монотеїзм, схожий з монотеїзмом “чистих” неоплатоніків. У одній такій молитві говориться: “І буде Бог, цар один, на всій землі. А в ті дні буде Бог один і ім’я Його Єдине, як бо кажуть твої словеса”⁷.

До того часу зараховують появу в Україні перекладів з єврейських текстів “Словесниці” (або “Логіки”) Мойсея Єгиптянина, “Логіки Авіасафа”, псевдоепіграфа “Аристотелеві врата”, а також творів космографічного й магічного характеру. Вказані тексти дійшли до нас у збірнику Києво-Михайлівського монастиря 1483 р. Хоча, на думку дослідників, вони могли бути написані раніше, ориєнтовно в 1464 р.⁸

“Словесниця” – це стислий переклад твору “Повідник для заблукалих” (“Море га-невухім”) Мойсея Маймоніда (1135-1204 р.р.). Останній належав до єврейських середньовічних філософів, творчість якого відповідала філософській традиції, сформованій в Арабському халіфаті. Його “Провідник...” – це виклад формальної логіки Аристотеля, точніше розділів “Про інтерпретації” та “Першої аналітики” аристотелівського “Органону”. Твір Мойсея Маймоніда

⁶ Пелешенко, Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. – С.239-240.

⁷ Сперанский, М. Псалтырь жидовствующих в переводе Феодора еврея. – М., 1907. – С.55.

⁸ Більш детально про цю літературу див.: Грушевський, М. Історія української літератури. – К., 1995. – Т. V. – С.87-101; Паславський, І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. – К., 1984. – С.54-56; Пелешенко, Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. – С.241-248.

користувався популярністю в Західній Європі в епоху Відродження. Зокрема, в XVI ст. з’явилися два його друковані видання латинською мовою (базельське 1527 р. та венеціанське 1550 р.)⁹.

В українському перекладі зазначеного твору говорилося, що він має стати першим кроком у освоєнні логіки, яка служить основою для “семи вільних наук”. Перекладач хотів пояснити учневі незрозумілі (“странні”) терміни, вживані в логіці “премудрими людьми”, щоб зацікавити його опануванням цієї науки. Провідником для учня стає Аристотель. Похвалу йому, як “голові” всіх філософів, читаємо наприкінці твору.

Водночас у творі зустрічається думка, що Аристотелева мудрість, як і мудрість інших античних мислителів, запозичена в єврейських пророків та мудреців. Таке твердження характерне для єврейської середньовічної літератури. Воно могло бути прийнятним і в християнському середовищі, оскільки вводило античну філософію в контекст християнської традиції.

Наприкінці твору автор розмежовує науку й віру. Перша трактується як самостійна сфера у стосунку до іншої. Також подано класифікацію наук. Вказується, що кожна наука має свою сферу вивчення і є продуктом діяльності людини. З огляду на це науки поділяються на активні й споглядальні. До активних, чи практичних наук, належить етика, економія й політика, власне те, що Аристотель вважав практичною філософією. Предметом споглядальних наук є Бог, небеса, земля, суть життя, рослинний і тваринний світ, мінерали тощо. Істотним є поділ на предмети, що існують поза матерією (Бог, єдине, ангели), і такі, що мають матеріальне вираження. Першими займається богослов’я (божественна наука), другими – природознавство, за аристотелівським розумінням – фізика. У цих міркуваннях можна побачити вияв теорії “двоїстої істини”. Також у творі наводиться думка, що наука не залежить від віри і є доступною для людей будь-якого віросповідання.

Переклад “Словесниці...” робився не старою старослов’янською, а новою українською книжною мовою, яка вживалася в канцеляриях Великого князівства Литовського. Тут маємо спробу виробити свою логіко-філософську термінологію. Ось деякі терміни, що

⁹ Чижевський, Д. Нариси з історії філософії на Україні // Філософські твори: У чотирьох томах. – К., 2005. – Т.1. – С.21.

використовувалися в перекладі: суб'єкт перекладався як “держатель”, предикат – “одержаний”, диференціація – “рознь”, розум (раціо) – “судно”, “сосуд” і т.д.¹⁰.

У збірнику Києво-Михайлівського монастиря поряд із “Словесницею” Мойсея Єгиптянина містилися фрагменти твору, який отримав назву “Логіка Авіасафа”. Вказана праця є перекладом частини трактату арабського філософа Абу Хаміда Аль-Газалі (1059-1111 р.р.) “Прагнення філософів” (*Макасід аль-фаласіфа*). Цей твір теж був популярним у Західній Європі в епоху Відродження. Відоме його венеціанське видання латинською мовою 1506 р. Українські перекладачі зупинилися саме на тих моментах твору, де викладалася філософська термінологія, а також основи логічних знань¹¹.

До філософських належить також твір, відомий під назвою “Аристотелеві врата”. У збірнику Києво-Михайлівського монастиря він фігурує як “Книга зовома Приточник”, переписана “Васком, писарем пана Миколая Радивиловича”. Це засвідчує існування інтересу до філософської літератури при дворах світських вельмож. Під назвою “Аристотелеві врата” цей твір відомий у пізніших списках, які поширювалися як на українських, так і на білоруських та російських землях.

Це типовий для Середньовіччя фальсифікат. Ймовірно, він виник у арабському середовищі. Дехто його авторство приписує антіохійському письменнику ібн-Яхії, що жив у кінці X – на початку XI ст. Існували також єврейські й латинські переклади цього твору. До речі, латинський переклад “Аристотелевих врат” користувався чималою популярністю в Європі під назвою “Таємниця таємниць” (букв. переклад арабського “Сірр аль-асрар”)¹².

“Аристотелеві врата” трактують як повчання видатного давньогрецького філософа Аристотеля своєму учневі Олександрю Македонському. Трактат можна розглядати як твір політологічного характеру. Зміст його різноплановий: подано різноманітну інформацію з фізики, космології, біології, мінералогії, географії, матема-

тики, астрономії; також розглядаються питання етичні, філософські, психологічні, медичні, навіть фізіогномічні й сексуальні. Наведена інформація подавалася для того, щоб її можна було раціонально використати для успішного правління монарха й налагодження державних справ. Велася мова й про таємниці управління державою.

Трактат орієнтує правителя на активну діяльність. Автор вважає, що правитель має бути обачним та має керуватись своїм розумом: “Олександр, знай, що перш за все Бог сотворив самовладдя духовне, найповніше, найпреподобніше, і вплив у ньому все єство і назвав його ум. Із тієї ж самості самовладну піддану його, яка називається душа, і прив’язав її своєю мудрістю до плоті чуттєвої. І поставив плоть, наче землю, і ум, як царя, душа ж, наче управитель, їздить по землі і думає про її поведінку”¹³. У цих міркуваннях нескладно побачити поширене в часи античності уявлення про людину як істоту, що поєднує три начала (розум, душу, тіло).

У “Аристотелівських вратах” зустрічаємо філософсько-теоретичне обґрунтування раціональної поведінки, чимало тут говориться про значення розуму й науки. При цьому наводяться міркування видатних арабських вчених та філософів Ібн Сіні, Абу Бакра ар-Разі, античних мислителів Аристотеля, Гіпократу, Гелена та інших.

У контексті проблеми активної життєдіяльності автор “Аристотелевих врат” розглядає проблему слова і безмовності. Вона гостро постала в тогочасному православно-слов’янському світі, де отримали поширення ідеї ісихазму. Трактат однозначно вирішує це питання на користь слова. У тексті сказано, що “загроза премудрости молчання”. Слово ж цінується надзвичайно високо. Автор говорить, що саме через промовлене слово виражається розум людини, а письмо в образній формі фіксує його.

Згадувані вище твори, вміщені в Києво-Михайлівському збірнику, поширювалися переважно на українських землях, де було знайдено чимало їхніх копій. Вони, без сумніву, сприяли утвердженню нових проренесансних підходів. Те ж можна сказати і про космографічні писання, зокрема про збірник “Шестокрил”. Подібні твори, з’явившись у той час на українських землях, пропагували аристотелівсько-птоlemeївські уявлення про Всесвіт.

Падіння Візантії, складна політична ситуація в тих слов’янських

¹⁰ Грушевський, М. Історія української літератури. – Т. V. – С.93.

¹¹ Див. дет. : Yakubovych, Mykhaylo. Ukrainian Translations of the Meanings of the Glorious Qur’an: Problems and Prospects // Journal of Qur’anic Research and Studies. – 2007. – Issue 4. – Vol. 2. – P. 34-35.

¹² Грушевський, М. Історія української літератури. – Т. V, к.1. – С.98.

¹³ Історія української філософії. Хрестоматія. – Львів, 2004. – С.77-78.

землях, де домінувало православ'я, поступова експансія латинського Заходу на Схід зробили серйозний виклик для подальшого існування православно-слов'янської традиції. Їй необхідно було трансформуватися, підживившись новими ідеями.

Ця тенденція знайшла вияв у діяльності українських книжників кінця XV ст. Вони прагнули внести в традиційну православно-слов'янську культуру нові ідеї, притаманні іншим культурам. При цьому зосереджували увагу не лише на перекладах творів арабо-єврейського походження. Їм належать переклади з латинської мови, зокрема астрономічного трактату Йоана де Сакробоско. Тобто до кола київських книжників входили люди, які непогано володіли латиною та були обізнані із західноєвропейською літературою.

Простежуючи паралелі між Олельківським відродженням та західноєвропейським Ренесансом, мусимо констатувати: культурне піднесення, що спостерігалось в Києві в другій половині XV ст., не стало повноцінним Відродженням західноєвропейського типу. Це була лише його бліда копія.

1.2. Основні тенденції розвитку ренесансної культури на українських землях

Виникає питання, чому ренесансні тенденції, які намітилися в українській культурі в другій половині XV ст., так і не були повноцінно реалізовані на місцевому ґрунті, не привели до “ренесансного вибуху”?

На нашу думку, причин кілька.

По-перше, Олельківський ренесанс не супроводжувався помітним соціально-економічним та культурним піднесенням, як це бачимо в ренесансних містах Італії, передусім Флоренції. У часовому вимірі він тривав недовго, лише кілька десятиліть. З кінця XV ст. українські землі, в т.ч. Київ та Київщина, стали об'єктом постійних нападів кримських татар. Це, зрештою, призвело до занепаду міста.

По-друге, в Україні не знайшлося осередків, які б змогли перехопити естафету Олельківського ренесансу. Соціально-економічна, політична й культурна ситуація в краї кінця XV – початку XVI ст. не сприяла появі таких осередків. Коли ж у другій половині XVI ст. їхня поява таки стала можливою, вони змушені були діяти в умовах

інтенсивної експансії західної латинської культури, яка не дозволяла розвиватися на автохтонній основі.

По-третє, “культурна підживка” Олельківського ренесансу виявилася не настільки багатою та ефективною, як “підживка” Ренесансу італійського. Проторенесансні діячі візантійської культури після завоювання своєї батьківщини турками переважно емігрували до Італії, де стимулювали гуманістичні студії. Місцем еміграції для них могли б стати українські землі за сприятливої соціальної й політичної ситуації. Це був регіон, де переважало православ'я й були закорінені традиції візантійської культури. На жаль, більш чужа в конфесійному та культурному плані Італія могла запропонувати візантійським емігрантам кращі умови. У певному сенсі повторилась історія двохтисячолітньої давнини, коли після розорення високо розвинутих іонійських міст їх культурні діячі емігрували не до своїх північнопричорноморських колоній, а до італійських. У такій ситуації представники Олельківського ренесансу змушені були “живитися” не найновішими досягненнями візантійської культури, а “вторинним матеріалом”, який надходив із арабського та єврейського середовищ через іудейські чи караїмські канали.

Ці чинники не дали розвинутися автохтонному Ренесансу в Україні. У науковій літературі все ж можна зустріти імена діячів ренесансного типу (в західноєвропейському розумінні), які були пов'язані з Україною або фактом свого народження або безпосередньою діяльністю.

Чи можна розглядати цих діячів як представників української версії ренесансного гуманізму? На нашу думку, ні. Їх варто поділити на кілька категорій, які представлятимуть різні проренесансні тенденції.

Першою тенденцією була поява когорти вихідців з України, які, навчаючись на Заході в університетах, засвоїли деякі здобутки ренесансної культури й часто залишалися працювати там, перебуваючи в католицько-латинському культурному полі¹⁴. Їхня діяльність, здебільшого, не була відома в Україні й не мала для української культури значення.

¹⁴ Про навчання вихідців з України в західних університетах див.: Микитась, В. Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994; Нудьга, Г. Перші майстри і доктори // Його ж. Не бійся смерті. – К., 1991. – С.231-430.

До таких діячів належали Юрій Дрогобич, Павло Кросненський, Іван Туробінський, Григорій Чуй Русин, Григорій Тичинський та деякі інші. Говорити, що це були “чисті гуманісти” проблематично. Вони переважно працювали в університетах, а ренесансний гуманізм, як правило, існував поза університетськими центрами і навіть в опозиції щодо них.

Названі діячі були латиномовними авторами. Проте латиномовна прозахідна культура в Україні була тоді особливим світом, який мало взаємодіяв із традиційною українською культурою, зорієнтованою на православно-слов'янські цінності. Її можна порівняти з єврейською культурою, яка реально існувала на українських землях, але була “далекою”, “чужою” для автохтонного населення.

Другою тенденцією стала поява діячів ренесансного спрямування, що були пов'язані з Україною й намагалися витворити тут особливий (“проукраїнський”) тип культури, який би знаходився в межах католицько-латинського культурного поля. До найяскравіших представників цієї тенденції можна зарахувати Станіслава Оріховського, Себастьяна Кленовича, Шимона Шимоновича, Йосифа (Юзефа) Верещинського, Іоанна Домбровського, Симона Пекаліда. Отримавши освіту за кордоном і зазнавши впливу Відродження, ці діячі намагалися адаптувати ренесансні ідеї до українських реалій. Вони прагнули створити в Україні свої ренесансні осередки. Такими були Замойська академія, двори єпископів Григорія Саноцького на Львівщині та Юзефа (Йосипа) Верещинського на Київщині. Таким осередком, щоправда, з певними застереженнями, можна назвати й Острозьку академію. Представники цієї тенденції справили певний вплив на українську культуру й суспільне життя. Про деяких із них, наприклад, про С.Оріховського, позитивно відгукувалися українські культурні діячі, на його твори навіть посилалися.

Третьою проренесансною тенденцією в Україні можна вважати проникнення на її землі ренесансних ідей у поєднанні з ідеями Реформації.

Питання співвідношення Реформації та Ренесансу не є простим. Деякі ідеологи Реформації, наприклад, М.Лютер, Ж.Кальвін та інші, були противниками Ренесансу. Відповідно, більшість реформаційних течій становили опозицію ренесансній культурі. Проте, розвиваючись у гуманістичному середовищі, ці течії все ж вбирали окремі ренесансні елементи.

Наприклад, біля витоків кальвіністської церкви в Речі Посполитій стояв Ян Ласький – учень Еразма Роттердамського. Взявши чимало від свого вчителя, він вніс елементи ренесансного гуманізму в діяльність кальвіністів Речі Посполитої. Цей ренесансно відкорегований кальвінізм набув поширення й на українських землях, де прихильники такого віровчення мали потужні осередки (наприклад, у Бресті та Панівцях).

Протестантською течією в Україні, яка мала сильний ренесансний потенціал, стало соцініанство. Саме воно було чи не єдиним протестантським напрямком, де органічно поєднувалися ренесансні й реформаційні ідеї. На українських землях соцініани мали свої осередки, в яких, окрім молитовних будинків, діяли школи. Мали й школу вищого типу – Киселинську академію. Також в Україні працювали видатні соцініанські ідеологи – Самуїл Припковський та Андрій Вишоватий.

Протестанти часто ставали союзниками православних у боротьбі з католиками. Траплялося, що письменники-протестанти писали полемічні твори на захист православних. Вихідці з протестантського середовища викладали в навчальних закладах православних. Наприклад, це стосувалося Інокентія Гізеля – одного з перших ректорів Києво-Могилянської академії, а потім архимандрита Києво-Печерської лаври. Відомим соцініанином, який опинився в таборі православних, був Юрій Немирич. Написаний ним Гадяцький договір – це спроба (хоча й не зовсім вдала) втілити ренесансні принципи в політичному житті.

Четвертою тенденцією проникнення на українські землі західноєвропейської проренесансної культури була діяльність посттрідентських католиків, передусім членів ордену єзуїтів. На жаль, ідеологічні стереотипи навіть сьогодні не дають змоги українським дослідникам об'єктивно розглянути їхню діяльність. Як відомо, єзуїти використовували здобутки Ренесансу в своїй педагогіці. Завдяки цьому їхні школи користувалися значною популярністю. Варто згадати, що єзуїтські колеги високо цінувалися Ф.Беконом, Я.А.Коменським та іншими видатними діячами європейської культури. Завдяки єзуїтам ренесансний гуманізм з явища елітарного перетворився в явище масове. Щоправда, при цьому перетворенні його примітивізували й поставили на службу католицькій церкві.

Чимало українців навчалось в єзуїтських колегіях (як на Батьківщині, так і за кордоном). Частина з них була полонізована й покатоличена. Проте деякі єзуїтські вихованці стали відомими українськими діячами (Б.Хмельницький, Ф.Прокопович та ін.). Православні, ведучи боротьбу з католиками, змушені були переймати досвід єзуїтів. Завдяки полеміці з ними, українські мислителі почали звертатися до давньогрецької філософії й інтерпретувати її в дусі оновленої, т.зв. “другої схоластики”, сприяючи розвитку філософської думки в Україні.

Отже, західні філософські впливи, зокрема ренесансні, мали для української культури подвійне значення. З одного боку, знайомили українців з досягненнями філософської культури Заходу, сприяючи розвитку філософської думки в Україні. З іншого – не давали українцям повноцінно розвивати власну філософську культуру на автохтонній основі.

1.3. Перші ренесансні гуманісти.

Григорій Саноцький та Філіп Буонакорсі Каллімах

Автори сучасних підручників з історії філософії в Україні, ведучи мову про ренесансних гуманістів на українських землях, як правило, починають їхній перелік з особи Юрія Дрогобича (? – 1492 р.)¹⁵. Останній народився в Україні. Проте основну частину свого життя провів за її межами. Навчався в Італії, працював у Краківському університеті.

Сутнісно Ю.Дрогобича складно зарахувати до представників ренесансної культури, зокрема до числа філософів. Типові представники Ренесансу діяли за межами університетів, оскільки ті продовжували залишалися осередками схоластики й середньовічної вченості. Юрій Дрогобич залишив праці астрологічного характеру – “Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 року”, “Прогностична оцінка поточного 1483 року”, “Трактат з шести розділів про затемнення” (1490 р.), писані латинською мовою. Як астролог, він говорив, що наші дії та наша доля визначені небом. У посвяті папі Сиксту IV в книзі “Прогностична оцінка 1483 року” є такі слова:

¹⁵ Про Ю. Дрогобича див.: Ісаєвич, Я.Д. Юрій Дрогобич. – К., 1972.

“Все у підмісячнім світі живе за законами неба;
Нами керують також (хто заперечить!) зірки.
Правлять без примусу, а як, бува, настрашать випадково,
Розум підкаже, проте, як ту біду відвернуть”.
Характерне також його звернення до папи:
“Ти досягнув завдяки своїй зірці найбільшої цноти –
З тої причини усі мають за бога тебе”¹⁶.

Загалом інтерес до небесних явищ як провісників долі, а, відповідно, й до астрології – явище, характерне для Середньовіччя й більш ранніх часів. Так, давньоруські літописці звертали увагу на різні небесні знаки як віщування біди. Водночас великий інтерес до астрології та магічних практик характерний для людей Ренесансу. “Чорнокнижжя” для них було своєрідним заміном науці.

У такому контексті Ю.Дрогобича можна трактувати як людину епохи Відродження, яка відчула на собі вплив ренесансної культури і навіть стала її частковим носієм. Інше питання, чи варто в його особі вбачати “класичного” ренесансного гуманіста. Деякі автори вказують на зацікавленість творами Ю.Дрогобича з боку ренесансних діячів і на те, що він контактував з ними¹⁷.

Ще одне питання – чи мала діяльність Ю.Дрогобича стосунок до України? Очевидно, відповідь буде негативною. З Україною його пов’язував лише факт народження. Опосередкований зв’язок з Батьківщиною в нього міг бути під час викладання у Краківському університеті. Там, як відомо, навчалися також вихідці з України. Жодних реальних “слідів” Ю.Дрогобича в українській культурі не виявлено. Причетність його до деяких “українських справ”, наприклад, видавничої діяльності Швайпольта Фіоля в Кракові, є гіпотезою.

У середині XV ст. в Україні існував класичний ренесансний осередок (перший у Східній Європі). З його діяльністю були пов’язані типові діячі ренесансного типу – Філіп Буонакорсі Каллімах та Григорій Саноцький. На жаль, інформації про цей осередок та його діячів немає ні в підручниках ні у спеціальних монографічних дослідженнях українських авторів.

¹⁶ Дрогобич, Ю. Посвята папі Сиксту IV у книзі “Прогностична оцінка 1483 року” // Слово многоцінне. – К., 2006. – Кн. 1. – С.33.

¹⁷ Див.: Литвинов, В. Дрогобич // Філософська думка в Україні. Біобібліографічний словник. – К., 2002. – С.63-64.

Особливий інтерес становить особа Григорія Саноцького¹⁸. Народився він близько 1406 р. в “занедбаному селі” над Сяном, неподалік містечка Санок, у плебейській родині. У той час Саноцька земля була українською етнічною територією, а місцеве населення (лемки) ідентифікувало себе русинами. Вірогідно, що Григорій був лемком-українцем за походженням.

Не маючи змоги отримати добру освіту на Батьківщині, Григорій у віці дванадцяти років подався до Краківського університету, а трохи пізніше в Німеччину. Батьки не мали коштів на навчання сина. Григорію доводилося самотужки заробляти на хліб. Він мав гарний почерк і співучий голос. Тому переписував книги та співав у церковному хорі, заробляючи тим самим на життя.

У 1428 р. Григорій повернувся до Краківського університету, закінчив його, отримав звання бакалавра вільних наук. Молодим чоловіком зацікавився краківський воєвода Ян Тарновський, який запропонував Григорію стати вихователем його дітей. Той навчав синів воєводи латини, знайомив з класичною латинською культурою. До речі, двір магнатів Тарновських став одним з центрів ренесансної культури в Польщі. Він вплинув також на становлення Острозького культурного осередку. Тут часто бував його засновник, князь В.-К. Острозький, який одружився з Софією Тарнавською – представницею цього магнатського клану.

У 1437-1439 р.р. Григорій перебував у Італії, зокрема у Флоренції, де ближче ознайомився з ренесансною культурою. Ставши католицьким священиком, опинився при дворі польського короля Владислава III. Будучи сповідником монарха, належав до кола наближених. Це тривало до моменту трагічної загибелі короля в битві під Варною в 1444 р.

Після цього Григорій був при дворі угорського губернатора Яноша Гуняді, прихильника ренесансної культури, виховував дітей цього можновладця.

У 1451 р. Григорій отримав від польського короля Казимира Ягеллончика Львівське архієпископство. Це призначення викликало невдоволення з боку високопоставлених польських ієрархів, зокрема кардинала Збігнева Олесницького. Останній закидав Григорію при-

¹⁸ Про Григорія Саноцького див.: Nowicki, A. Grzegorz z Sanoka, 1406-1477. – Warszawa, 1958.

хильність до закордонних звичаїв (малися на увазі звичаї, притаманні людям ренесансного типу) і його плебейське походження. У той час в Польщі духовні становища, особливо вищі, займали люди шляхетського стану. Григорій Саноцький став винятком. У цьому випадку були враховані його здібності.

У сані львівського архієпископа Григорій проявив себе добрим господарем. Поступово налагоджувалося господарське життя в єпархії, яке було дезорганізовано попередником, магнатом Одровонжем. Пам’ятаючи про плебейське походження, Григорій виступав на захист селян. Він розробив чіткі правила і не допускав сваволі щодо своїх підданих.

Під Львовом архієпископ зайнявся розбудовою містечка Дунаєва. Добре його укріпив, щоб жителі не боялися ворожих нападів. У Дунаєві Григорій і створив ренесансний осередок.

У 1470 р. до нього прибув вигнанець з Італії, один із представників ренесансного гуманізму Філіп Буонакорсі Каллімах¹⁹. Варто сказати кілька слів про цю людину. Народився він у 1437 р. неподалік Флоренції. Здобув добру освіту. Близько 1463 р. приєднався до гуманістичної “Римської академії”. Писав латиномовні поезії.

У 1468 р. Каллімаха звинуватили в змові проти римського папи Павла II. Він змушений був тікати з Італії. Деякий час жив на островах Середземного моря, в Константинополі. Потім опинився у Львові, де була чимала колонія італійських купців і, жили його родичі. У Львові Каллімах довго не затримався. Він опиняється в Дунаєві, де знайшов для себе прийнятне товариство. Тут живе до початку 1472 р.

Григорій солідаризувався зі своїм гостем не лише як з політичним противником папи, але і як з представником нового світоглядного типу. Львівський архієпископ, незважаючи на високе становище в церковній ієрархії, дотримувався радикальних поглядів: вважав за потрібне розділити державну політику та релігію, відкинути авторитети й дотримуватися самостійності мислення, заперечував можливість пояснень явищ природи на підставі теології.

За свідченнями Каллімаха, Григорій належав до прихильників філософії Епікура. Останній вчив, що сенс людського життя в досяг-

¹⁹ Про Філіпа Буонакорсі Каллімаха див.: Skoczek, J. Legenda Kallimacha w Polsce. – Lwow, 1939; Olkiewicz J. Kallimach doswiadczony. – Warszawa, 1981.

ненні щастя. Епікурейство, як відомо, отримало поширення серед ренесансних мислителів. Одним із прихильників цієї течії був відомий гуманіст Лоренцо Валла. Прихильниками вчення були також члени “Римської академії”, до числа яких належав і Каллімах. Дехто навіть вважає, що Каллімах привіз у Дунаїв латиномовний твір Тіта Лукреція Кара “Про природу речей”, в якому викладалося вчення епікурейців.

Перебування в Дунаєві справило значний вплив на Каллімаха. У 1477 р., коли помер Григорій Саноцький, він написав твір про свого покровителя. Назва твору – “Життя і звичаї Григорія Саноцького”²⁰. На думку польських дослідників, це був перший ренесансний твір, написаний у Польщі. Мав він стосунок і до України. У ньому Каллімах описував те, що бачив на українській землі.

У творі “Життя і звичаї Григорія Саноцького” зустрічаємо ідеалізований образ ренесансного діяча. Його герой – зразок для наслідування. Наскільки цей образ відповідав реаліям, сказати важко. Дослідники, спираючись на інші джерела, допускають, що загалом він був правдивим. Зрештою, Каллімах не міг створити фантастичний образ Григорія, адже того ще добре пам’ятали.

Каллімах, оповідаючи в своєму творі про Григорія, пише, що хоча він мав добру освіту, але постійно читав. Зокрема, звертався до творів отців церкви – Ієроніма, Августина, стародавніх світських авторів. Понад усе цінував науки природничі й медичні. Гостро критикував розповіді хроністів, які не узгоджувалися з правдою. Також критично ставився до астрологів.

Вважав, що людина повинна покладатися на власний розум. Каллімах говорив про велику мудрість Григорія, про те, що його думки були “понад розум” звичайних людей. При чому ця мудрість була не умоглядною, а мала практичний характер. Григорій намагався зробити життя своє й життя своїх ближніх безпечним та приємним.

І хоча цей діяч не залишив по собі творів, однак лишилася його інтелектуальна біографія, а також пам’ять про нього і його справи.

²⁰ Найстарша рукописна копія “Життя і звичаїв Григорія Саноцького” відноситься до 1555 р. Зараз вона зберігається в Ягеллонській бібліотеці у Кракові. Перше латиномовне видання цієї роботи було надруковане в збірнику: Wisniewski M. Pomniki historii i literatury polskiej. – Krakow, 1835. Потім вона неодноразово перевидавалася як латинською мовою, так і в перекладі іншими мовами.

1.4. Філософські аспекти ренесансної латиномовної поезії в Україні

Деякі вихідці з України, що навчалися в західних університетах у XV-XVI ст., відомі як латиномовні поети. У той час поезія сприймалася не як вираження почуттів, душевного стану, що характерно для модерних часів, а як витончена техніка словесного викладу, в т. ч. філософських розмірковувань. Доречно навести думку В.Шевчука, прекрасного знавця української літератури того часу: “...давня поезія, особливо в часи Ренесансу та Бароко, не завжди була мовою чуття; мовою чуття можемо читати в її низових формах, а у високі вона проникає лишень спорадично; в основному ж висока поезія... була мовою розуму, інколи дуже вигадливою...”²¹.

Зрозуміло, така поезія мала виражені філософські аспекти. У ній часто піднімалися смисложиттєві питання, наприклад, сенсу людського існування, життя, смерті, безсмертя тощо.

До числа поетів, творчість яких можна трактувати як філософську, належав Павло Русин з Кросна (бл. 1470 – 1517 рр.)²². Народився він на українській етнічній території (Лемківщина) у містечку Кросно (зараз територія Польщі). Поет вважав себе русином. Зокрема, у вірші “Промовляє книга...” від імені віднайдені книги писав:

“Блиском цим Павло мене знов осяяв,
Він мене і зцілив, той, кого Русином
Весь тямущий гурт залюбки йменує,
Словом солодким”²³.

Збірку своїх поезій, видану у Відні в 1509 р., поет назвав “Пісні Павла Русина з Кросна”. У ті часи саме руська, русинська ідентифікація

²¹ Шевчук, В. Муза роксоланська. Українська література XVI – XVIII століть: У двох книгах. – К., 2004. – Кн. перша. Ренесанс. Раннє бароко. – С.18.

²² Про Павла Русина див.: Савчук, О. Поет-гуманіст Павло Русин з Кросна // Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К., 1993; Шевчук, В. Павло Русин із Кросна та його пісні // Його ж. Муза роксоланська. – К., 2004. – Кн. 1.

²³ Павло Русин із Кросна. Промовляє книга, яку добуто із сховища і якій повернуто давній полиск // Слово многоцінне. – Кн. 1. – С.45-46.

була притаманна українцям. Вона зберігалася до середини XIX ст. – початку XX ст., поступово змінюючись на ідентифікацію українську.

Павло спочатку навчався в Краківському, потім – у Грейфсвальському університеті в Німеччині. Спілкувався з видатними гуманістами того часу. Викладав римську літературу в Краківському університеті, був наставником слов'янських латиномовних поетів Яна з Вислиці та Я. Дантішека, займався видавничою діяльністю. За редакцією Павла в 1513 р. вийшли дві трагедії Сенеки “Троя” і “Фіест”. По собі залишив добре підбрану бібліотеку античних авторів.

Поет свідомо протиставляв себе “неосвіченій масі”. Саме така інтелектуальна елітарність була притаманна ренесансним гуманістам. Звертаючись до свого учня Яна з Вислиці, він писав:

“Тож починай вже, іди за священним натхненням з любов'ю,
І попускай поводи милим зусиллям своїм.
І, як звитяжець, під Кірри вершиною сядеш і гордо
Слухати будеш *гамір простої юрби* (виділення наше – П.К.),
Бо ж тобі щедрі природа дає відчуття й наповнює
Вдосталь солодким з вощини медом чарівні уста...”²⁴.

Поетична спадщина Павла Русина є різноплановою. Частина його віршів – це релігійна поезія, присвячена святим, біблійним персонажам, є тут і віршовані молитви. Друга частина – панегіричні вірші з присвятами тим чи іншим впливовим персонам. Поет започатковує традицію шлюбного панегірика, написавши “Епіталему” з нагоди шлюбу польського короля Сігізмунда I з Варварою Заполі. У цьому творі Павло виводить образ ідеального монарха. З часом такі образи стають поширеними в українській літературі, зокрема в творчості С.Оріховського. Нарешті третя частина поетового спадку – медитаційно-дидактична поезія, в якій він висловлює своє ставлення до книг, мистецтва, рідного краю, світу, життя тощо. Ця частина і є цікавою для нас. У ній автор часто, що характерно для ренесансних поетів, звертається до античної символіки.

Павло жив у часи, коли тільки почалася утверджуватися нова комунікаційна технологія – книгодрукування, яка призвела до “тре-

²⁴ Павло Русин із Кросна. Елегія для Яна з Вислиці, шанувальника муз і учня, достойного похвали // Там само. – С.42.

твої комунікативної революції” й, відповідно, до суттєвих змін у європейській культурі. Те, що поет надавав великого значення книгодрукуванню, засвідчує його біографія. Павло прагнув осмислювати нові комунікаційні реалії. Звідси розмірковування щодо значення слова. Книгу він розглядає як найдорожчий скарб:

“...книжечко, йди моя солодка,
Йди від золота ясного ясніша,
Від коштовностей всіх мені дорожча”²⁵.

Книга, зокрема поетична, протистоїть забуттю, “нищенню часом”. Сама ж тема “нищення часом” часто звучить у творчості Павла. У творі “Похвала поезії” він твердить: немає нічого тривкого в світі, все підвладне смерті. Поет пише:

“Що ж бо є тривке на зрадливім світі?
Хутко смерть бліда кожен плід стинає.
Вперто час гризький і руйнує, й точить
Все коло себе...
Пустка нині там, де стояла Троя,
Де колись цвіли семибрамні Фіви,
Де, було, стрімкі владарів гробниці
Неба сягали”²⁶.

Життя трактується поетом як часовий рух, що наближає нас до неприємної старості, а, відтак, і до смерті:

“Навіть юнацькі серця несподівано смерть хапає; навіть
Високодумних косить чорна пошесть...
Хто ж бо то знає, скажи, чи то й завтра ще день нам усміхнеться,
Чи парка нам іще приточить нитки?”²⁷

Тема смерті звучить і в інших латиномовних українських поетів. Наприклад, у “Еклозі” Григорія Чуй Русина (бл. 1523 – 1573 р.р.):

²⁵ Павло Русин із Кросна. До книжечки // Там само. – С.50.

²⁶ Його ж. Похвала поезії // Там само. – С.34.

²⁷ Його ж. Про прихід зими // Там само. – с.45.

“Смерте ганебна! Усе щонайкраще серпом пожинаєш!
Жодна чеснота не може твоїх оминати стріл гострих!
...Справді щоденно нещастя чигають усюди на смертних,
Тільки всевишні судьбу свою впевнено завжди тримають”²⁸.

Аналогічне трактування смерті прочитується і в “Еклегіаконі” Григорія Тичинського. Смерть зображується в цьому творі як щось жахливе: “Ось уже смерть поспішає сюди з канчуками гнучкими”²⁹.

Може здатися, що українські латиномовні поети, ведучи мову про смерть, часто говорять банальні речі. Насправді це не так. “Жах смерті” – нове явище, породжене в ранньомодерні часи. Для традиційного суспільства ця проблема не є важливою. Коли звернемося до давньоруських текстів, цього “жаху” не помітимо. У літописах про смерть йдеться як про звичайне явище. Наприклад, логічною для воїнів вважається смерть на полі бою. Спокійно й помірковано про смерть говориться в “Пчелі”. Таке ж спокійне ставлення до смерті в українському фольклорі. Людина “класичного” Середньовіччя жила вірою в своє безсмертя: чи то безсмертя в роді (звідси страх залишитися без потомства), чи то безсмертя в царстві Божому.

У часи Відродження обидва підходи починають розмиватися. Для людей, принаймні для представників еліти, важливим стає прожити довге життя, здійснити багато справ і залишитися в пам’яті потомків. Смерть перестає бути звичною річчю, стає тим, на що із жахом чекають. “Жах смерті”, його осмислення, пошуки “нового” безсмертя – все це знайшло своє відображення в творах згаданих латиномовних авторів. Пізніше, уже в барокові часи, ці проблеми зайняли помітне місце в українській літературі та філософській думці.

Павло з Кросна належав до християн-католиків. Однак, з огляду на його поетичні твори, він ігнорував християнське розуміння проблеми життя та смерті. Відповідно до цього розуміння, душа людини є безсмертною; після смерті вона потрапляє в рай (якщо людина є християнином і живе праведно), або в пекло (якщо грішила). У тому сенсі для людини важливим є праведне (часто аскетичне) життя.

²⁸ Григорій Чуй Русин із Самбора. Еклога // Там само. – С.78.

²⁹ Георгій Тичинський Рутенець. Елегіакон... // Там само. – С.91.

Поет, як і багато мислителів епохи Відродження, не сприймає аскетичний ідеал поведінки. Для нього важливим є прожити земне життя в радості. Його тішать прості земні речі. Наприклад, захоплює природа, котра стає джерелом життєвої (а разом і естетичної) насолоди. Так, розповідаючи про природу Угорщини, він говорить:

“Луки цвітуть, наче килим, ліси прохолоду приносять,
Повно тут є дичини: звірів і різних птахів.
В ріках глибоких виводиться риби всякої безліч,
І лікувальні твої грязі відомі довкруг.
Також відомий усюди цілющий твій клімат помірний,
І прославляли тебе лагідні завжди вітри.
Ти-бо сама усе маєш, що тільки у різних країнах
Можна знайти, що росте в світі широкім оцім”³⁰.

Схожі описи природи стають характерними для ренесансної поезії. У ній спостерігаємо естетизацію природних об’єктів, намагання стракувати їх як важливу для людей цінність.

Однією з пріоритетних цінностей у поезії є приємне людське спілкування, дружні стосунки. Ось як Павло звертається до свого учня, Севастьяна Маді, з яким мав розлучитися:

“Хто ж мені шану таку виявлятиме, хто ще, крім тебе?
Хто ще так хвалитиме скромні писання мої?
З ким я скорботну журбу розвіватиму в бесіді милій?
Хто ж то на вухо мені слово ласкаве шепне?
Хто ж то рожеві вуста до солодкої мови розтулить,
Хто так прокаже, бува, повагом дотеп тонкий?
Хто ж то металом ясним позмагається радо зі мною,
Добрим угорським вином губи зволожить сухі.
Звісно, ніхто вже, ніхто; я ж до всього байдужий без тебе,
Все набридає мені, все осоружне стає”³¹.

³⁰ Георгій Тичинський Рутенець. До Севастьяна Маді, щоби він, коли залишить Польщу і повернеться до рідного краю, привітав свою батьківщину таким віршем // Там само. – С.40.

³¹ Павло Русин із Кросна. Севастьяну Маді, благородному угорському юнакові, від магістра Павла Русина з Кросна на дорогу // Там само. – С.38.

Важливою цінністю для поета є здоров'я, не цурається він і “життерадісного Вакха”:

“Тож про палкі почуття, поки можна ще, весело співаймо
Перед отим жевріючим каміном.
Чари важкі піднімим, щоб пилося нам, як то п'ють сармати,
Нове вино спиваймо з кухлів злотих”³²

Не варто забувати, що в часи Відродження популярною стає філософія Епікура, яка підносила культ насолоди. Цей культ (хай навіть приглушений такими консерваторами, як Йоан Вишенський) ввійшов у ранньомодерну українську філософську думку. Його зустрічаємо, наприклад, у Г.Сковороди, який навіть порівнював Ісуса Христа з Епікуром.

У цьому контексті зрозумілими стають такі міркування:
“З часу свого користай, поки можна ще, поки нам у щасті
Сприяє доля, – слухай серця голос.
Ось уже й старість гидка, шкутильгаючи, йде поспішним кроком,
Невдовзі й смерть кваплива нас настигне,
Нині для втіхи живім, ушановуймо кожну мить погідну:
Вже поруч, ось вона, блідава старість”³³.

У цих словах при бажанні можна віднайти “філософію серця”. Адже поет закликає слухати “серця голос”, а не голос розуму. Така “сердечна філософія” була притаманна різним культурам. Її відлуння знаходимо ще в давньомесопотамській поезії та в біблійних текстах. Для ренесансних мислителів “голос серця”, чуттєвість мали, очевидно, більше значення, ніж “голос розуму”.

Проте хибно думати, що ідеал життя Павла з Кросна зводився лише до чуттєвості, насолоди. Для ренесансного діяча, який, на відміну від середньовічних зверхників, “не прагне розбою” і хоче миру³⁴, важливими стають наукові студії:

³² Павло Русин із Кросна. Про прихід зими // Там само. – С.45.

³³ Там само. – С.44.

³⁴ Його ж. Епіграма // Там само. – С.41.

“З чистим ось серцем віддайся тепер уже справжній науці,
Світлий-бо образ вона правди святої таїть.
Скоро твої увінчаються скроні вінками із лавра,
Слава розійдеться скрізь, будеш у шані в усіх”³⁵.

Для ренесансних мислителів важливим стає не лише “життя в радості”, а й діяльне життя, завдяки якому можна досягнути безсмертя. Однак безсмертя стає реальністю лише тоді, коли діяння уславлені в поезії, поетичному слові:

“Хто б то чув про владарів могутніх,
Хто б то знав про вождів діяння,
Хто б згадав про них, коли б віщий лірник
Їх не уславив”³⁶.

У таких міркуваннях і знаходимо відображення нових комунікаційних реалій, коли саме книга, зокрема друкована, стає “хранителькою пам'яті”. У результаті відбувається своєрідна “секуляризація безсмертя”. Ідея “безсмертного життя” трансформується з релігійної в світську, профанну. Щоправда, при цьому відбувається сакралізація деяких світських елементів. Так, Павло з Кросна, як і інші ренесансні мислителі, “обожнює”, поетичне слово. Воно трактується ним як “дар богів”:

“Світлий дар богів – поетичне слово,
Їхне дитя, гомінке й солодке,
Кажуть, лине ввись, дев'ятьом небесним
Сферам співзвучне.
Сам Платон-мудрець у своїх писаннях
Вчив, що й дев'ять муз подають свій голос
Влад із хором сфер, що в глибокім небі
Мірно кружляють”³⁷.

³⁵ Павло Русин із Кросна. Елегія для Яна з Вислиці, шанувальника муз і учня, достойного похвали // Там само. – С.43.

³⁶ Його ж. Похвала поезії // Там само. – С.35.

³⁷ Там само. – С.35.

Автор, посилаючись на Платона, говорить про божественну співзвучність поетичного слова “небесам”. Поетичне слово стає елементом вселенського, космічного порядку. Показовим у цьому випадку є посилання на Платона. Останнього високо цінували ренесансні гуманісти, протиставляючи його “схоластичному” Аристотелю.

Загалом же для Павла з Кросна та інших ренесансних авторів слава, визнання в символічному світі людей стає вагомішою, ніж християнське спасіння. Саме таке світобачення поступово проникає в нашу культуру й, відповідно, у нашу філософію. Його намагалися пропагувати наступники Павла з Кросна.

1.5. Руський Парнас.

Спроба адаптації ренесансної культури до українських реалій

Вищезгадані латиномовні поети хоча й походили з українських етнічних земель і були свідомі свого русинства, але, як зазначалося, отримували освіту за межами Батьківщини і переважно працювали на чужині, наприклад, викладали у Краківському університеті. Ці діячі здебільшого не прагнули нести елітарну ренесансну культуру до своїх земляків, розуміючи, що ті її не приймуть – вона для них була занадто “складною” й “чужою”. Однак з часом з’являються ренесансні гуманісти українського походження, які прагнули прищеплювати нові традиції на рідній землі.

Одним із помітних представників зазначеної течії був Станіслав Оріховський (1513-1566)³⁸. Він народився на Перемишлянщині в змішаній польсько-українській родині. Його батько був польським шляхтичем, мати походила з родини православного священика. С.Оріховський отримав прекрасну освіту за кордоном (у Австрії, Німеччині та Італії). Був одним із улюблених учнів Мартіна Лютера, хоча залишився католиком. Добре володів латинською мовою.

³⁸ Див. про С.Оріховського: Сумцов, Н.Ф. Станіслав Ореховский // Киевская старина. – 1888. – Т.ХХІІІ; Наливайко, Д.С. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов’янські літератури. – К., 1984. – С.161-185; найбільш важливі твори С.Оріховського з латини були перекладені українською мовою В.Литвиновим, див.: Українські гуманісти епохи Відродження. – К., 1995. – Ч.1

Його латиномовні твори вважалися зразковими, а їхнього автора навіть іменували “рутенським Демосфеном”.

С.Оріховський, повернувшись після довготривалого навчання за кордоном на Батьківщину, прийняв сан католицького священика. Наслідуючи свого вчителя М.Лютера та деяких інших реформаторів, заявив, що целібат (безшлюбність духовенства) є річчю ненормальною, і одружився. Цей вчинок викликав у Польському королівстві велике збурення, а сам С.Оріховський дискутував з представниками католицького кліру і навіть з римським папою³⁹.

У творах письменник постійно вказував на своє руське походження, на те, що його предки по лінії матері були русинами-українцями, що живе він на Русі, в руському місті Перемишлі, що Русь, а не якась інша земля є для нього вітчизною⁴⁰. При цьому Русь для С.Оріховського не лише територіальне, а й етно-культурне поняття. Він пише про хрещення Володимира як важливий елемент руської історичної пам’яті, стає на захист православ’я, вважаючи його не гіршим, а то й кращим католицького віровчення. Навіть у листі до римського папи, демонструючи свою руську ідентичність та свій руський патріотизм, веде мову про переваги православ’я над католицизмом: “Родом я із скіфського племені, рутенського народу. В обох випадках також сармат, тому що Руссія, моя батьківщина, лежить у європейській частині Сарматії. Праворуч від неї – Дакія, ліворуч – Польща. Навпроти знаходиться Угорщина, а позаду – до схід сонця – простягається Скіфія. Цей народ тримається релігії грецького обряду, бо визнав Христа ще десь 600 років тому. Латинські науки пізнав нерано, тому що до латинського обряду мав крайню відразу. Серед інших причин є дві найголовніші. Перша – що у латинців Бог славиться чужою народів мовою; а друга – що жерцям у латинців не дозволено мати дружин і вони живуть безчесно. А оскільки ті ні “амінь” зверх незрозумілої проповіді жерця не могли сказати, ні про численні ганебні вчинки латинських жерців відверто заявити, мої земляки не захотіли мати справу з латинцями

³⁹ Цим питанням С.Оріховський присвятив низку своїх творів “Промова у справі закону про целібат”, “Супліка до найвищого понтифікат Юлія III про схвалення взятого шлюбу”, “До римського папи, який вигадав целібат”. Див.: Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч.1.

⁴⁰ Оріховський, С. Лист до Яна Франціска Коммендоні про самого себе // Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч.1. – С.405-406.

й прийняли грецький обряд, який давав змогу рутенцям і Бога славити батьківською мовою, і жерцям одружуватися⁴¹.

Показовою є його праця “Хрещення в русинів” (1544 р.). У посьвяті С.Оріховський говорить про необхідність установити згоду між різними віровизнаннями й пропонує почати цю справу зі знищення релігійних пересудів щодо православних. Вважає, ніби немає значних розходжень між віруваннями католиків та православних (навіть у такому питанні, як сходження Святого Духу, яке викликало суперечки між адептами цих двох конфесій). Дехто з авторів ладний вбачати в особі С.Оріховського одного з предтеч Берестейської унії. Насправді, це не зовсім так. Він, як і багато інших ренесансних мислителів, не надавав особливого значення конфесійним відмінностям, як обрядовим, так і віросповідальним. Вважав, що між християнами має бути досягнуте взаєморозуміння. При цьому кожна конфесія має право зберігати свої особливості. Наприклад, письменник у творі “Хрещення в русинів” та інших творах, ведучи дискусію з католицькими ортодоксами й римським папою щодо потреби цілібату, апелював до православних традицій, вбачаючи в них цінність.

Важливе місце в творчості С.Оріховського займало питання захисту українських земель від татарських і турецьких нападників. Ця проблема, ймовірно, була найголовнішою для тогочасної України. Чимало різних авторів XVI ст. зверталися до неї⁴². Письменник емоційно говорить: “...люд у Русі нещасний гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповіді неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить; міста попалено, фортеці зруйновано; багатьох славних лицарів посічено або забрано в полон; немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збезчещено на очах чоловіків, молодь пов’язано і забрано разом з реманентом і худобою, так що нема чим і землю обробити”⁴³.

Станіслав Оріховський написав дві промови “Про турецьку загрозу” (1543 р., 1544 р.), де йшлося про небезпеку з боку турків для Польської держави, в т.ч. й українських земель. Боротьбу з турками

письменник розглядав як вияв широкого цивілізаційного конфлікту – між “вільною” Європою та “невільним” мусульманським Сходом. Він звертав увагу на те, що в Польщі, інших європейських країнах існує свобода (для представників шляхетського стану). Щодо Туреччини, яка є символом “Сходу”, то в ній панує деспотизм, де влада володаря – все, а підданих мають за ніщо. Наприклад, характеризуючи владу турецького султана, С.Оріховський пише: “За такого володаря, який має необмежене право карати і милувати, не будуть належати тобі ані поле, ані товар, не будуть твоїми ані жінка, ні діти. Такий володар буде повним господарем і життя, і смерті твоєї; не на основі права, а з допомогою палиці, тюрми, ланцюга і канчука привчить тебе до всіх своїх пороків”⁴⁴.

Також тема захисту українських земель від турецьких і татарських нападників звучала в “Напученні польському королеві Сигізмунду Августу” (1543 р.). У названому політичному трактаті автор закликав короля їхати на руські землі і захищати їх від чужоземців: “Передусім прямуй у Русь, мешканці якої зазнають нападів численних ворогів. Прийди у цю провінцію, Августе, оглянь її укріплення, захисти слабкі місця фортець, набудуй міцних побільше. Покажи себе королем, який може прогнати від нас скіфів, волохів і турків”⁴⁵. В іншому місці закликає: “Отже, будь мужем сильним, твердим, сарматом непереможним і, полишивши машкари або галлам, або зманіженим італійцям, їдь до гімназії справжньої доблесті – у Русь. Там ти матимеш усе потрібне, бо житимеш серед труднощів і страху – двох найкращих учителів юності...”⁴⁶ Він навіть закликає покинути столичні міста королівства Польського й Великого князівства Литовського, тобто Краків і Вільно, й осісти на українських землях. Це можна трактувати так, що письменник пропонував перенести столицю на Русь. Звісно, такі напучення, особливо для короля Сигізмунда Августа, який не відрізнявся войовничістю, виглядали утопічно. І все ж вони засвідчували глибокий український (русинський) патріотизм С.Оріховського.

Станіславу Оріховському належить ряд творів переважно публі-

⁴¹ Оріховський, С. До римського папи Юлія III // Там само. – С.228.

⁴² Його ж. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч.1. – С.24.

⁴³ Його ж. Про турецьку загрозу. Слово перше // Там само. – С.67.

⁴⁴ Оріховський, С. Напученні польському королеві Сигізмунду Августу // Там само. – С.52.

⁴⁵ Там само. – С.31.

⁴⁶ Його ж. Про турецьку загрозу. Слово перше // Там само. – С.65.

цистичного характеру, де він піднімає актуальні на той час питання державного устрою. У них розглядає державу як світську інституцію, котра діє завдяки домовленостям між суспільними й політичними силами. Причиною появи держави та підставою для її функціонування вважав потребу взаємної допомоги між людьми. Щастя народу трактував як найвище право, а державу розглядав як зібрання громадян, поєднаних спільною вигодою та узгодженим правом, яке повинно бути в цивілізованій країні. У цих поглядах відчувався вплив такого авторитета для західноєвропейської політичної думки, як Аристотель.

Однак С.Оріховський не належав до числа авторів, які сліпо йшли за Аристотелем. У його особі маємо одного з перших новочасних теоретиків природного права. Під природним правом він розумів життя в злагоді із законами природи, що гарантує мир і спокій у державі. Підставою природного права вважав власність, а зазіхання на неї розглядав як причину чвар, насильства, зради і т.д. Кожен громадянин держави має отримати те, що йому належить по праву: спокій, свободу, можливість виконувати свою роль і призначення. Цікаво, що свободу він тісно пов'язує з верховенством права: "... справжню свободу, – пише С.Оріховський, – породжує такий лад, коли всі підпорядковуються праву, а саме право непідвладне нікому; отож усі ви рівні між собою, гідністю і однаково вільні"⁴⁷.

Відсутність або свідоме порушення цього розглядалося ним як вияв тиранії чи навіть деспотизму. При цьому він, наприклад, звертає увагу на моральну деградацію тиранічного режиму: "За тиранії при розподілі посад мають значення гроші, улесливість; мають значення бенкети, учти й блуд, а особливо підлабузництво, на якому всяка тиранія тримається. Тиранам здається, що саме в цьому суть життя і що саме це сприяє їхньому добробуту й задоволенню нестримного бажання".

Права, вважав С.Оріховський, повинен дотримуватися й король; закон – однаковий для всіх. У "Напученні польському королеві Сигізмунду Августу" мислитель багато говорить про це. Державна функція короля, вважав він, полягає в тому, щоб бути "сторожем" – передусім сторожем законів ...король – вуста, очі й вуха закону,

⁴⁷ Оріховський, С. Напученні польському королеві Сигізмунду Августу // Там само. – С.45.

а точніше, інтерпретатор закону, який присягнув на віру в королівстві зміцнювати і нічого іншого не робити, як тільки те, що закон велить"⁴⁸.

Посада короля є виборною і король має дотримуватися законів та домовленостей зі своїми виборцями: "...король вибирається для держави, а не держава існує задля короля. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша й достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля"⁴⁹.

Станіслав Оріховський малює образ ідеального монарха. Це розумна, освічена людина, яка шанує закони, прислухається до порад сенату, "вибирає собі у спільники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян і завдяки їх авторитету, порадам й помислам обирає республіку і під час війни, і в мирний час"⁵⁰. Король, згідно міркувань С.Оріховського, має реалізовувати Платонівську концепцію ідеальної держави. "Отож, – радить письменник Сигізмунду Августу, – підбирай для себе людей не за титулами, а дивись на їхні справи, які справляють досягненню найвищих посад у твоїй державі. Таких людей удавнину називали філософами, бо вони давали королям такі знання, які потрібні були для правління і поради, яких люди дослухалися в житті"⁵¹.

Ще одне завдання короля – дбати про благо підданих своєї держави, а особливо турбуватися про їхню освіченість. Тому він пропонує закладати школи, гімназії. З цього приводу дає такі напучення Сигізмунду Августу: "Йдеться про школи й гімназії, оселі правдивої мудрості у державі. Де їх нема – засновуй, де занепали – відновлюй. Хай навчається там зростаюча молодь тієї держави гуманності й мудрості. Таким чином, твої підлегли ще з дитинства навчаються й справу добре вести, і тебе, мудрого правителя, слухатись. Бо якщо ти лише простим способом (законом і покарою тобто) будеш спонукати своїх громадян до доблесті, це буде так само, якби хтось під загрозою кари змушував влучати в ціль людину, яку ніколи не вчи-

⁴⁸ Оріховський, С. Напученні польському королеві Сигізмунду Августу // Там само. – С.34.

⁴⁹ Там само. – С.33.

⁵⁰ Там само. – С.35.

⁵¹ Там само. – С.43.

ли метати списа”⁵². Освіта таким чином розглядалася як важливий елемент функціонування вільної цивілізованої держави.

Король С.Оріховського – це не монарх у середньовічному розумінні, який ототожнює своє “я” та державу, а очільник країни, що перебуває на службі у своїх громадян. Фактично мислитель пропонував модель президентської держави, в якій найвища посадова особа (іменована королем) стає “гарантом права”. Подібні погляди на верховенство права в державі з часом були прийняті європейською думкою, заклавши основи концепції “правової держави”. Ці погляди лягли в основу першої чинної американської конституції, а також конституцій європейських держав.

Творячи модель “ідеальної держави”, С.Оріховський виходив з реалій тодішнього Польського королівства, а також напрацювань ренесансної думки. В обґрунтуванні своїх поглядів посилався на античних авторів, передусім на Платона й Аристотеля. Водночас створена ним модель держави – це вже держава модерного типу з верховенством закону, обмеженням владного свавілля і т.д.

Про окремі твори С.Оріховського, його погляди знали інтелектуали, яких ми однозначно зараховуємо до української культурної традиції. Про С.Оріховського згадує український письменник З.Копистенський у творі “Палінодія”. Загалом сприйняття українськими інтелектуалами творчості С.Оріховського було дещо одностороннє й поверхове. Вони, як правило, звертали увагу не на погляди мислителя щодо держави, а на захист ним православних традицій і на його дискусію з римським папою.

Поряд із гуманістами-одинаками, на українських землях починають з’являтися ренесансні осередки. У кінці XVI ст. – на початку XVII ст. вони стають поширеним явищем. Діяли такі осередки переважно при дворах заможних землевласників. Один із найбільших існував при дворі князя Василя-Костянтина Острозького, де західноєвропейські ренесансні впливи поєднувалися з консервативними православними традиціями. Про цей осередок буде згадано окремим рядком.

Зараз звернемося до особи Симона Пекаліда (бл. 1567 р. – після 1601 р.) – найяскравішого представника ренесансних тенденцій серед “острожан”.

⁵² Оріховський, С. Напученні польському королеві Сігізмунду Августу // Там само.

Про С.Пекаліда знаємо небагато. Народився він у сім’ї міського радника міста Олькуш (Польща). Навчався у Краківському університеті. Ймовірно, під час навчання налагодив тісні контакти з князями Острозькими, ставши їх придворним поетом. Після себе залишив кілька латиномовних поетичних творів, найбільш відомою з яких є поема “Про Острозьку війну” (“De bello Ostrogiano”), що вийшла друком у Кракові в 1600 р. Поема адресувалася Василю-Костянтину та Янушу Острозьким і описувала конфлікт 1593 р. між ними і козацьким військом Криштофа Косинського⁵³.

При написанні поеми С.Пекалід використовував різноманітні ренесансні літературні “техніки”, певним чином “доуявляючи”, “віртуалізуючи” реальність. Це дало підстави деякими дослідникам засумніватися у вірогідності описуваного. Треба пам’ятати, що будь-який художньо-літературний твір (незалежно від стилю й жанру) так чи інакше “віртуалізує” реальність. Поема “Про Острозьку війну” не є винятком. Автор мусив відштовхуватися від певних реалій, які знайшли відображення в творі.

Сам твір багатоплановий. Центральне місце в поемі займає опис битви під П’яткою 1593 р., коли зішлись війська князів Острозьких з козацькою армією, проте наявні також інші дотичні сюжети. Оповідатється історія роду князів Острозьких, яка пов’язується з історією руських земель, оспівується місто Острог, розповідається про запорозьких козаків. Є тут і деякі моменти, котрі трактуватимемо як філософські.

У традиційному для ренесансних поетів дусі С.Пекалід оспівує природу. Про Острог та його околиці пише:

⁵³ Поему С.Пекаліда та про цього автора див.: Пекалід, С. Про Острозьку війну під П’яткою проти низових // Українська поезія XVI ст. – К., 1987. – С. 195-242; він же. Про Острозьку війну під П’яткою проти низових // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 40-77; він же. Про Острозьку війну під П’яткою проти низових // Слово многоцінне. – Кн.І. – С.291-338; Литвинов, В. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття. – К., 2000. – С.20, 187-235; Литвинов, В. Катголицька Русь. – К., 2005. – С.21-22; Яковенко, Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – С.157-188.

“...тут достаток: є все, що потрібне людині,
Що лиш могутня мати-Природа створила для неї,
Все, що на нашій землі бачить сонце з високого неба,
Зможеш знайти. Життедайне повітря з Всевишнього воли
Родить розкішні трави – худобі приємну поживу.
Кожного року посіви прекрасні: на нивах широких
Пишне колосся красується всюди надійним наливом.
Наче із рога достатку, Цецера із Вакхом повсюдно
Щедро дари розсипають свої по полях і травною
Пагорби всі одягають, і ласкає ніжно
Сонцем залиті поля життедайне тутешне повітря”⁵⁴.

Природа в С.Пекаліда, як і в Павла з Кросна, стає джерелом радості й насолоди. Вона дає для людини все, що потрібно для щасливого життя, є однією з найважливіших цінностей.

Оскільки основна увага в поемі зосереджена на битві, то, відповідно, чимало говориться про військові справи. Окремо автор виділяє питання освіти. Для С.Пекаліда, як і для С.Оріховського, Павла з Кросна, інших ренесансних мислителів, освіта має першочергове значення. Ось як він розповідає про академію Острозьку:

“Радуйся, наша Волинь войовнича, ти, Марсова дочко,
Саме тобі дім острозьких дарує лицей той тримовний.
Отже, приймай ті основи, а більші плоди, може, будуть.
Не зневажай ти учених богинь, оцих муз не цурайся,
Кращого в світі від вільних мистецтв ти нічого не знайдеш”⁵⁵.

Як і С.Оріховський, С.Пекалід розглядає освіту як важливий елемент суспільного та державного порядку. Це можна зрозуміти із таких його слів:

“Феб увінчає чоло молодих колись лавром зеленим,
Він їм покаже зірки, що сяють у небі просторім,
Дасть теж кіфару, навчить лікувати і знати майбутнє,

⁵⁴ Пекалід, С. Про Острозьку війну... // Слово многоцінне. – Кн.1. – С.294.

⁵⁵ Там само. – С.308.

Будуть тоді керувати злочинним безглуздям чесноти,
І завдяки божеству процвітатиме влада і право,
Й слава воєнна князів аж до ясного неба долине”⁵⁶.

Отже, тут вибудовується такий логічний ряд: освіта приведе до того, що замість злочинного безглуздя керуватимуть чесноти; це, в свою чергу, визначить процвітання влади і права, а, отже, сприятиме “славі князів”, зокрема, воєнній.

Незважаючи на зовнішню мілітарність поеми, вона в своїй основі є пацифістською. С.Пекалід вважає війну неприйнятною, прагне, щоб сторони помирилися, знайшли спільну мову. Саме в умовах миру, на його думку, процвітають право і добродієність:

“Також Господь любить мир, а якщо у нас миру не стане,
Скрізь добродієність загине і жодної честі не буде,
Ні нагород за побожність, і сліду її ти не знайдеш.
...якщо згода єднає людей, процвітають
Скрізь добродієність, побожність, закони, угоди і право”⁵⁷.

Звісно, поема “Про Острозьку війну” не претендує на особливу філософічність. Це було творіння придворного поета, написане з приводу конкретної події. Цінність поеми в тому, що вона принесла в українську культуру нові ренесансні ідеї, які часто викликали опір з боку консервативних кіл. Варто згадати, що сучасником С.Пекаліда був І.Вишенський. Ймовірно, вони могли зустрічатися при дворі князя В.-К. Острозького і навіть дискутувати. У творах І.Вишенського часто звучать невдоволені філіппіки проти “латинської вченості”, яку так гаряче підтримував С.Пекалід.

Ще одним осередком ренесансного гуманізму, представники якого намагалися пристосуватися до українських умов, була Замоїська академія. Вона, на зразок академії в Острозі, виникла як приватна школа. Її заснував та фінансував Ян Замоїський, магнат і високопоставлений урядовець Речі Посполитої. Виникнення Замоїської академії пов’язують із 1594 роком. Цей навчальний за-

⁵⁶ Пекалід, С. Про Острозьку війну... // Слово многоцінне. – Кн.1. – С.298.

⁵⁷ Там само. – С.301-302.

клад можна назвати альтернативою академії Острозькій. Справа не лише в тому, що Я. Замоїський був конкурентом В.-К. Острозького в плані політичному і намагався не відставати від православного князя-магната. Академія цілком свідомо засновувалася на етнічній території України-Русі і була зорієнтована на жителів цього регіону. Одним з аргументів її заснування було саме те, що на Русі немає вищої школи латинського типу.

Серед професорів цієї школи були вихідці з українських земель, а значну частину випускників становили українці. Організатором академії був виходець зі Львова Симон Симонід (1558-1629 р.р.) – людина енциклопедичних знань⁵⁸. Він відомий як поет. У польськомовній книзі “Селянки” С.Симонід оспівав життя й звичаї українського народу. До речі, деякі свої твори він опублікував у Замості. Йому, як і багатьом ренесансним поетам, притаманне було ідилічне зображення природи⁵⁹. В Україні він мав послідовників. Зокрема, такими були львів’яни, брати Симон та Бартоломій Зиморовичі, що теж писали “руські селянки”⁶⁰.

Офіційно іменуючись “директором наук” та інспектором Замоїської академії, С.Симонід займався не лише добором здібних викладачів, а й став засновником академічної друкарні. Піклувався, щоб там був не лише латинський шрифт, а й слов’янський. Це, до речі, засвідчило його прагнення зробити внесок у розвиток традиційної української культури⁶¹.

Із Замоїською академією пов’язана діяльність латиномовного поета Себастьяна Кленовича (1550-1602/1608 р.р.). Він мав добрі стосунки із Я.Замоїським, заохочував його до організації академії, добирав туди професорів і сам викладав у цьому навчальному закладі античну літературу⁶². До найвідоміших творів С. Кленовича

⁵⁸ Про Симона Симоніда див.: Bielowsky, A. Szymon Szymonowicz // Pamietnik Akademji Umietnosci w Krakowie. – Krakow, 1875. – Т.2. – С.108.

⁵⁹ Див.: Антологія української поезії: В шести томах. – К., 1984. – Т.І. – С.98-105.

⁶⁰ Див.: там само. – С.120-127, 158-163.

⁶¹ Нічик, В.М., Литвинов, В.Д., Стратій, Я.М Гуманістичні і реформаторські ідеї на Україні. – К., 1990. – С.320.

⁶² Про С.Кленовича див.: Wisniowska, H. Renesansowe zycie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowicza. – Lublin, 1985.

належить латиномовна поема “Роксоланія” (1584 р.)⁶³. Це палкий маніфест любові до української землі. Власне, Роксоланія – то Русь-Україна. Автор пишається своєю землею, її минулим і сучасним, оспівує її природу і звичаї. Тут, як і в інших ренесансних авторів, зустрічаємо замилування природою. Вдаючись до античної образності, С. Кленович говорить про те, що на українських землях може виникнути Парнас і тут осядуть музи. Україну розглядав як можливий осередок високої культури. А заснування Замоїської академії трактувалося ним як важлива ланка створення руського Парнасу.

У С.Кленовича є розуміння Русі як окремої цілісності. Для нього це не лише земля із особливими природними умовами, специфічною історією, а й територія, де переважає руський етнос зі своїм способом життя, господарювання, звичаями та вірою. Значну увагу в своїй поемі С.Кленович приділяє Києву, пов’язуючи з цим містом давню славу Русі. Навіть порівнює Київ із стародавнім Римом⁶⁴. У такий спосіб проводиться паралель між латинською античністю й давньокіївською. Багато уваги приділяє святиням Києво-Печерського монастиря⁶⁵. С.Кленович негативно ставився до покатоличення Русі, вважав, що русини не відступляться від віри батьків:

“Скрізь на Русі зберігають закони і звичаї предків,
Руси і далі ідуть шляхом дідів і батьків,
Звичаї ті, що зі Сходу взяли, зберігають ретельно
І бездоганно, скажу, віру свою бережуть.
Проти порядків таких виступає весь світ католицький,
Часто засуджує їх, навіть погрожує він,
Саме за те, що нащадки, прості й легковірні руси,
Всім заповітам батьків вірні й виконують їх”⁶⁶.

Схожих поглядів дотримувався С.Оріховський. Ренесансним мислителем була притаманна віротерпимість. Ця віротерпимість (в певних рисах) була притаманна й Замоїській академії.

⁶³ Текст “Роксоланії” С.Кленовича див.: Українська поезія XVI століття. – К., 1987. – С.114-168.

⁶⁴ Там само. – С. 153.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само. – С. 159.

На початку свого існування академія отримала буллу від папи Климента VIII. Згідно з нею, в навчальному закладі створювалися три факультети – вільних наук, права і медицини. Пізніше, в 1648 р., виник ще один факультет – теологічний, де викладалися філософські дисципліни. Таким чином, цей навчальний заклад був одним із осередків філософствування на українських землях. Філософія ця, як і в більшості “латинських” вищих навчальних закладів, мала неохоластичний характер.

Хоча Замоїська академія була католицьким навчальним закладом, з її стін вийшло чимало діячів, які залишили слід в українській історії та культурі. До таких належать Касіян Сакович, ректор Києво-братської школи, письменник, поет, філософ; Ісайя Трохимович-Козловський, один з перших ректорів Києво-Могилянської академії; Сильвестр Косов, київський митрополит за часів Хмельниччини, знаний також і як письменник-полеміст; письменник Йосиф Кононович-Горбацький⁶⁷. У Замоїській академії навчався Якуб Гаватович, що ввійшов у літературу як автор “Трагедії, або Образу смерті пресвятого Івана Хрестителя” (Львів, 1619 р.), двох інтермедій – “Найліпший сон” і “Продав kota у мішку”, які, так вважають дослідники, заклали початок українській народній комедії⁶⁸. Випускником академії був видатний політичний діяч Польщі та України середини XVII ст. Адам Кисіль. Не випадково київський митрополит Петро Могила дав високу оцінку Замоїській академії, сказавши, що вона багато нашому народові “пожитку й утіхи принесла” і що з неї вийшло чимало вчених людей⁶⁹.

Спроба створити ренесансний осередок на території Київщини належала Йосипу (Юзефу) Верещинському (1532/3-1599 р.р.). Походив він із сполонізованої української родини, яка жила неподалік м. Збараж. Біля цього міста є село Верещаки, яке могло бути його родинним селом. У молоді роки Й.Верещинський прийняв католицизм і обіймав духовні становища в католицькій церкві. Ставши у 1599 р. київським католицьким єпископом, розгорнув у своїй резиденції у Фастові бурхливу культурну діяльність. У той час він тісно

⁶⁷ Нудьга, Г. Перші магістри і доктори // Не бійся смерті. – С.353.

⁶⁸ Микитась, В. Давньоукраїнські студенти і професори. – С.47.

⁶⁹ Титов, Хв. Матеріали до книжкової справи на Україні в XVI-XVIII вв. – К., 1924. – С.243.

співпрацював з С.Кленовичем, якому допомагав публікуватися. Самому Й.Верещинському належала низка творів, писаних польською та українською літературною мовою. Цим творам притаманні сильні антитатарські й антитурецькі мотиви. Це зумовлено тим, що Київщина постійно потерпала від татарських нападів. Проти татар не раз виступав сам Й.Верещинський зі своїми надвірними козаками.

Заслугують на увагу суспільно-політичні погляди цього діяча. Він написав низку творів, у яких пропонував облаштувати нинішні центральноукраїнські землі. Це “Дорога певна до найшвидшого і найнадійнішого осадження в Руському краї пустельних земель рицарством королівства Польського” (1592 р.), “Оголошення про фундування рицарської школи для синів коронних на Україні, подібно до статуту мальтійських хрестоносців” (1594 р.), “Побудка... з метою піднесення святої війни спільною рукою проти турків і татар” (1594 р.), “Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства” (1595 р.), “Війську запорізькому пресвітлий виказ” (1596 р.), “Голос на піднесення потужної війни проти турецького царя” (1597 р.)⁷⁰.

Спочатку Й.Верещинський пропонував створити на Придніпров’ї рицарський орден (подібний до мальтійського), який би обороняв українські землі. Ядро ордену (офіцери й досвідчені рицарі) мало бути постійним, а рицарями мали стати молоді люди з різних кінців Речі Посполитої. Таким чином, орден міг виконувати функцію “рицарської школи”. Однак цей проект не отримав підтримки в урядових колах. Тоді Й.Верещинський у 1596 р. розробив проект організації козацтва. Пропонувалося надати козакам все Лівобережжя Дніпра від Переяслава до Лубен на півдні й до Пропойська та Мстиславля на півночі. На цій території передбачалося створення автономного князівства у складі Речі Посполитої на чолі з князем і гетьманом. Територія князівства мала поділятися на тринадцять полків з центрами в Переяславі, Лубнах, Любечі і т.д. У межах князівства встановлювалася козацька юрисдикція. Обов’язком його жителів щодо короля мала стати оборона земель від татар та московитів. Очевидно, Й.Верещинський брав собі за зразок Велике кня-

⁷⁰ Верещинський, Й. Війську запорізькому пресвітлий виказ // Україна. Антологія пам’яток державотворення X-XX ст. – К., 2008. – Т.III. – С.29-32.

зівство Литовське, яке мало автономію в складі Речі Посполитої. “Роль цього проекту Верещинського в історії козацтва важко переоцінити, – пише дослідник С.Леп’явко. – Адже він вперше запропонував організувати козацтво за полковим адміністративно-територіальним принципом, що було здійснено значно пізніше. Як значно пізніше була здійснена і спроба створення козацького князівства (Великого князівства Руського) у складі Речі Посполитої”⁷¹.

Ще одним цікавим явищем ренесансної культури в Україні стала латиномовна поема Йоана Домбровського “Дніпрові камени”. Опублікована вона без вказівки на місце й рік видання. Її зміст дає підстави говорити, що поема побачила світ не раніше 1620 р. Поема, схоже, вийшла невеликим накладом⁷². Про її автора Йоана (Івана, Яна) не маємо жодних відомостей. Можемо лише констатувати, що це була освічена людина. Він добре знав латинську мову та античну символіку, до якої часто звертався. Ймовірно, І.Домбровський здобув освіту десь на Заході, приміром, в Італії, оскільки в поемі апелюється до італійської символіки. Повернувшись в Україну, міг піти на службу до якогось магната чи багатого пана і за його повелінням написати “Дніпрові камени”. Не виключено, господарем-покровителем І.Домбровського став київський воєвода Томаш Замайський, якому дається в поемі висока оцінка.

“Дніпрові камени” можна розглядати як спробу створити власну історичну концепцію і водночас як намагання сформувавши міф “могутньої Русі”, котра повинна відродитися. Автор розповідає про славу історію Києва, закликає відбудувати цю столицю Русі, відновити її славу. Називає Русь “краєм квітучим, погідним”, з повагою говорить про русів, яких ніхто не міг здолати.

Значне місце в “Дніпрових каменах” відводиться викладу руської історії. Це історія без комплексу неповноцінності. Русь мислиться як велетенська імперія, об’єднана метрополією – Києвом. І поки існує метрополія (навіть утративши частину підконтрольних їй земель),

⁷¹ Леп’явко, С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996. – С.182.

⁷² Текст поеми в перекладі українською див.: Домбровський, Іван (Ян). Дніпрові камени // Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія. – К.: Рад. письменник, 1988. – С.94-119; є також публікації в антологіях “Українські гуманісти епохи Відродження” та “Слово многоцінне”.

поки існує руська князівська династія, доти існує Русь як політична одиниця. Автор звертає увагу на постать Данила Романовича (Галицького). Вважає, що спадок цього правителя перейняли князі Острозькі. Вони “правдиві нащадки Данила”. Такий підхід спостерігаємо і в загаданій поемі С.Пекаліда “Про Острозьку війну”.

І.Домбровський багато говорить про рід Острозьких. Виникає думка, що саме вони – правителі Русі. Однак їхній рід згас. Та все ж на Русі має бути зверхник, який опікується Києвом, цією столицею-символом краю. Він має бути пов’язаний з домом Острозьких. Таким є Томаш Замайський, який характеризується як “Фенікс нечуваний в землях Борея”, воскресючий птах, що продовжує мертвого птаха.

Всі вищенаведені факти свідчать про поширення на наших землях ренесансної культури. Хоча ця культура лишалася чужою, однак її ідеї поступово приживалися на українському ґрунті. Принаймні в кінці XVI – в XVII ст. українські діячі починають звертатися до ідей Ренесансу й використовувати їх.

1.6. Протестантизм на українських землях. Філософія соцініан

Предтечею класичної Реформації був гусизм – вчення чеського богослова Яна Гуса (1371-1415 р.р.), яке стало ідеологією широкого суспільно-релігійного руху в Чехії у першій половині XV ст. Гусити вимагали реформувати католицьку церкву за зразком ранньохристиянських громад, засуджували симонію, торгівлю індульгенціями, церковне землеволодіння, різноманітні зловживання духовенства. Я.Гус наполягав на причащенні як священників, так і мирян двома видами (хлібом і вином), що стало одним із головних гасел його послідовників. Він також вимагав, щоб богослужіння здійснювалося зрозумілою мовою. У контексті тогочасної чеської ситуації цей рух набув антинімецького характеру, а гусити шукали собі союзників у інших слов’янських землях, у т.ч. в Україні.

У 1422 р. до Чехії був відправлений військовий загін (близько трьох тисяч чоловік) на чолі з руським князем Сигізмундом Корибутовичем. Потім привів сюди свою дружину князь Федір (Фредерік) Острозький. На допомогу Корибутовичу, який воював на боці

гуситів, приходили й інші загони з України. Цей князь навіть претендував на чеську королівську корону.

Пам'ять про ці події довго зберігалася в Україні. Наприклад, у поемі “Ericedion”, що була написана на півдні Волині в 1584 р., є згадка про похід у Чехію князя Корибута⁷³. Ісайя Копинський, пишучи на початку 30-их рр. XVII ст. послання до Яреми Вишневецького з роду Корибутовичів, згадує, що один із предків цього князя “для великої діяльності рицарської взятий був на королівство Чеське”⁷⁴.

Гуситський рух інспірував в Україні інтерес до біблійних текстів, сприяв введенню в церковне життя розмовної мови. З'явилися переклади біблійних книг, здійснені під впливом відповідних чеських перекладів. Саме в Празі, столиці Чехії, у 1517-1519 р.р. білорус Франциск Скорина, якого дехто вважав “гуситським еретиком”, видав серію біблійних книг “простою мовою”. Ці видання поширювалися на українських землях.

Ймовірно, гусити стимулювали появу перших кириличних видань, замовлених українцями Галичини. Це видрукувані в Кракові на початку 90-их рр. Швайпольштом Фіолем богослужбові книги “Осьмогласник”, “Часословець”, дві “Тріоди”, “Псалтир”. Самого друкаря звинуватили в гуситській ересі⁷⁵.

Хоча рух гуситів зазнав поразки, він призвів до створення громад “чеських братів”. В основу їхнього віровчення були покладені погляди Я.Гуса та Петра Хельчицького (бл. 1390 – 1430). Останній у своєму трактаті “Про духовну боротьбу” пропагував ідею несупротиву усім видам насильства, відкидав становий поділ й закликав перебудувати світ на основі рівності й братерства. Він одним з перших у європейській релігійній думці почав розвивати ідеї релігійної терпимості й невтручання держави в релігійні справи. Для “чеських братів” притаманним було спрощення релігійної обрядовості й догматики. Їхні погляди виявилися співзвучними поглядам “ожидовілих”, радикальних еретичних течій, соцініанства, що поширювалися в Україні.

Громади “чеських братів” існували в Україні – Галичині, Закарпатті, Волині. З Україною була пов'язана діяльність Яна Амоса

⁷³ Ericedion // Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч.2. – С.22.

⁷⁴ Грушевський, М. Історія української літератури. – К., 1995. – Т.6. – С.548.

⁷⁵ Огієнко, І. Історія українського друкарства. – К., 1994. – С.4-45.

Коменського (1592-1670) – видатного педагога й філософа, який тривалий час був суперінтендантом “чеських братів”. Він неодноразово відвідував українські землі, деякий час працював у Сухому Потоці (Шарош-Патоці) на Закарпатті. Цікавився українськими подіями і навіть спілкувався з деякими українськими діячами⁷⁶.

Деяке поширення на українських землях мали лютеранство й анабаптизм⁷⁷. Як уже говорилося вище, вихованцем М.Лютера був С.Оріховський. В Україні навіть з'явилися антилютеранські полемічні твори. Однак серед течій класичної Реформації на землях Речі Посполитої, в т.ч. України, переважав кальвінізм (реформаторство).

Утвердження цієї течії в Польському королівстві й Великому князівству Литовському пов'язане з діяльністю Яна Ласького (1499-1560). Він належав до відомої аристократичної родини в Польщі. У молоді роки опинився на Заході, був учнем Еразма Роттердамського, спілкувався з видатними гуманістами того часу. Займався реформуванням церкви у Фризії (Німеччина), обіймав становище суперінтенданта іноземних реформаційних громад у Англії. У 1556 р. йому доручили здійснити реформування католицької церкви в Польщі. Він навіть заручився підтримкою короля Сигізмунда Августа.

Надаючи реформованій церкві в Польщі кальвіністської спрямованості, ні Я.Ласький, ні його прихильники не були сліпими адептами Ж.Кальвіна. У деяких питаннях вони дотримувалися оригінальних поглядів, які не завжди співпадали з кальвіністською доктриною. Наприклад, ігнорували догмат про приреченість долі людини, ідею мирського аскетизму. Кальвінізм у Речі Посполитій набув просяхетської орієнтації, а його адептами переважно були шляхтичі.

У кінці XVI ст. напрямок поширився на українських землях. Сильні позиції представники цієї конфесії займали в Белзькому воєводстві, на Холмщині, Саноцькій та Перемишлянській землях, на Поділлі, Волині, Поліссі, Підляшші і навіть на Київщині. Покровителями кальвінізму стали представники окремих руських аристократичних родин.

Одним із найбільших його осередків на українських землях став

⁷⁶ Див.: Чума, А.А. Як Амос Коменский и русская школа. – Братислава, 1970. – С.11; Історія релігії в Україні. – К., 2002. – Т.5. – С.18-19.

⁷⁷ Див.: Історія релігії в Україні. – Т.5. – С.20-30.

Брест (Берестя), де в 1552 р. чи 1553 р. відомий покровитель реформаторів Великого князівства Литовського Микола Радзивілл заснував у своєму замку протестантську громаду. Тут же відкрили й друкарню. У ній побачили світ 39 книг. Серед них найвідомішою стала польськомовна Берестейська Біблія (1563 р.), яку вважають видатною пам'яткою книгодрукування й польської писемності. Мала вона вплив і на українське друкарство.

На нашу думку, кальвіністський осередок у Бресті посприяв появі православного культурного осередку в Острозі. Певну роль тут зіграли родинні зв'язки Радзивіллів та Острозьких. Між цими осередками простежувалося чимало цікавих паралелей. Обидва створювалися при магнатських дворах, у них концентрувалися наукові кадри, вони мали потужні друкарні, в яких були надруковані повноформатні Біблії тощо.

Ще одним значним осередком кальвінізму в Україні стало містечко Панівці біля Кам'янця-Подільського. У 90-их рр. XVI ст. тут виникла кальвіністська громада і школа, перша згадка про яку припадає на 1596 р. Тут вивчалися “сім вільних наук” (рівень середньої школи), а також філософія, богослов'я й право, що дає підстави вважати Панівецьку школу закладом вищого типу. У містечку кальвіністи організували друкарню, в якій на початку XVII ст. побачила світ ряд творів релігійно-полемічного характеру.

На українських землях жив відомий польськомовний поет-кальвініст Миколай Рей (1505-1569). Популярністю в Україні користувалися його етичні твори (“Життя Йосифа...”, “Дзеркало...” та ін.), в яких письменник намагався створити моральний ідеал людини, що відповідав би духові ренесансного гуманізму. Велике місце в творчості М.Рея займали твори релігійного спрямування – біблійні переклади, вірші й пісні духовного змісту, розмови на богословські теми тощо. Серед них особливою популярністю користувалася “Постилла” – збірка недільних та святкових проповідей з інтерпретацією фрагментів Євангелія. Деякі учительні Євангелія, що з'явилися в той час на українських землях, стали переробкою “Постилли” М.Рея.

До польськомовних поетів-кальвіністів належав Мартин Пашковський. Він у своїх творах не просто оспівував Україну, але чи не вперше позитивно відгукнувся про козацтво.

Кальвіністи неодноразово виступали союзниками православних українців, проводили з ними спільні з'їзди, акції. Тобто, між цими середовищами здійснювався активний обмін ідей

Таким чином, кальвіністські громади стали одним із джерел, завдяки яким українці отримали змогу знайомитися з реформаційними та ренесансними поглядами, культурними набутками Заходу, в т.ч. й у сфері філософській.

Яскравою й водночас малознаною сторінкою в історії соціальної та філософської думки України стала діяльність радикально реформаційної течії унітаріїв. Її прихильників іменували по-різному. Найбільш вживаною була назва аріани. Принаймні так представників цього руху іменували противники, тим самим натякаючи, ніби вони є продовжувачами засудженого в ранньохристиянські часи еретичного вчення Арія. У науковій літературі можна зустріти назви соцініани (від імені Фаусто Соціні – одного із авторитетних ідеологів цього руху), а також антитринітарії та унітарії. Ці назви вказують на те, що представники течії відкидали один із головних догматів християнства – догмат Трійці. Самі ж прихильники руху називали себе “братами”, зокрема “братами польськими”.

У дослідженні переважно вживатимемо термін соцініани, оскільки акцентуватимемо увагу на релігійно-філософському вченні Фаусто Соціні (у польськомовній інтерпретації – Фауста Соціна) (1539-1604) та його прихильників.

Вважається, що соцініанство органічно поєднало ідеї Ренесансу та Реформації, а його корені треба шукати в країнах Західної Європи. Ця теза правомірна лише частково. Названа течія сформувалася й розвинулася на землях Речі Посполитої, де проживали польський, український, литовський та білоруський народи. Можна стверджувати, що соцініанство стало продуктом релігійно-культурного розвитку не стільки західноєвропейців, скільки результатом духовних шукань народів Центральної і навіть Східної Європи. Це змушує уважніше поставитися до окресленого релігійно-філософського вчення, оскільки його розвиток мав стосунок до України. Також соцініанство вплинуло на українську суспільно-філософську думку.

Біля витоків руху соцініан стояв іспанський лікар і богослов Мігель Сервет, італійські гуманісти Себастьяно Кастелліоні, Леліо Соціні, його племінник Фаусто, Бернардо Охіні, Пабло Альціаті, Ва-

лентино Гентілій, Франціско Станкар та інші. Ні в протестантських, ні в католицьких країнах вони не мали змоги нормально діяти. Так, М.Сервета спалили на вогнищі в Женеві за наказом Ж.Кальвіна. Деякі з названих діячів емігрували до Польського королівства, де панувала відносна віротерпимість.

Особливою активністю серед італійських емігрантів відзначався лікар і богослов Джорджіо (Георгій) Бландрата (1515-1588 р.р.), який деякий час жив на західноукраїнських землях. Він виступив проти традиційного догмату Трійці й стверджував, що треба вірити в одного Бога-Отця, одного Сина Божого й одного Святого Духа, оскільки цей догмат відповідає апостольському вченню. У 1568 р. в Альба Юлії вийшла латиномовна робота Д.Бландрати “Протиставлення фальшивого Христа правдивому, народженому Марією”. У ній автор говорить про “істинного Христа” як бідняка, гониму людину, протиставляючи йому “Христа багатого”, тобто Христа заможних людей, можновладців. У інтерпретації Д.Бландрати, “Христос багатий” – це антихрист, із яким він пов’язував римського папу⁷⁸.

Певно, твір Д.Бландрати мав поширення на українських землях. Наприклад, його ідеї зустрічаємо в творі українського полеміста Стефана Зизанія “Казанье святого Кирила”⁷⁹. Зустрічається вона і в І.Вишенського (правда, не так яскраво). Загалом, інтерпретація образу Ісуса Христа як гнаного можновладцями бідняка виявилася ментально близькою українцям і отримала поширення в пізніші часи. Тут варто згадати “Книгу битія українського народу”, що стала маніфестом Кирило-Мефодіївського братства, деякі твори Т.Шевченка, наприклад, поему “Марія”.

Противники догмату Трійці спочатку діяли в середовищі кальвіністів Польщі й Великого князівства Литовського. Серед них з’явилися й вихідці з місцевого населення. Одним із них був Петро Гонезій, що походив з Підляшшя. Він спочатку навчався в Краківському університеті, потім – за кордоном. Бував у Італії та Швейцарії, де ознайомився з ученням М.Сервета. Петро, спілкуючись з реформаторами, закликав їх у справі віровчення відкинути “вигадки

людського розуму” й керуватися виключно Священним писанням⁸⁰.

У 1562-1565 рр. серед кальвіністів Польщі й Великого князівства Литовського відбувся розкол, в результаті якого виділилася група противників догмату Трійці, т.зв. “екклезія мінор” (мала церква)⁸¹. Спочатку основним осередком діяльності цієї групи було містечко Раків, неподалік Кракова. А з 1572 р. їхнім головним осередком стає Люблін, який знаходився на польсько-українському етнічному пограниччі. На початку існування цієї течії, особливо в Раківській період, її прихильники висували радикальні гасла як у догматичному, так і в політичному аспектах. Зокрема, сподівалися побудувати суспільство соціальної рівності, закликаючи шляхту відмовитися від своїх землеволодінь і насильницьких дій, у т.ч. й воєн.

Починаючи з 70-х рр. XVI ст., спостерігався інтенсивне доручення шляхти до “екклезії мінор”, що спричинило трансформацію суспільно-політичних поглядів прихильників цієї течії. Їхні провідні ідеологи Григорій Павло із Бжезін (1526-1591 рр.) та Марцін Чеховіц (1532-1613 рр.) змушені були переосмислити деякі соціально-радикальні гасла та виробити філософсько-етичне вчення, у якому заперечення існуючого ладу підмінялось закликами до особистого самовдосконалення в дусі євангельських заповідей.

Ідейна переорієнтація “екклезія мінор” супроводжувалась культурно-просвітницькими змінами. У 60-70-х рр. XVI ст. прихильники цієї течії не піклувалися про підготовку проповідників, вважаючи, що у випадку необхідності їх висуне Господь Бог, виучить і наділить їх вмінням. Але подібна практика могла привести до того, що з часом у прихильників “екклезія мінор” не залишилося б проповідників. Усвідомивши це, вони знову змушені були повернутися до студіювання Біблії.

Відходячи від сектантських тенденцій, прихильники “екклезія мінор” починають приділяти увагу пропаганді власного віровчення. Задля цього засновують друкарні, школи, беруть участь у дискусіях із прибічниками інших конфесій. При цьому досягають помітних успіхів.

⁸⁰ Любович, Н. Реформація в Польще. – Варшава 1883. – С.219-220.

⁸¹ Про історію соцініанства в Польщі й на українських землях див.: Левицький О. Соцініанство в Польщі й Юго-Западної Русі в XVI і XVII веках. – К., 1882; Історія релігії в Україні. – Т. V. Протестантизм в Україні. – С.52-94.

⁷⁸ Literatura arianska w Polsce XVI wieku. – Warszawa, 1959. – S.21.

⁷⁹ Зизаній, С. Казанье св.Кирила // Пам’ятки україно-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. V. – С.42, 43.

В Україні високо цінували культурно-просвітницьку діяльність “екклесія мінор”. Князь Василь-Костянтин Острозький у листі до володимирського єпископа Іпатія Потія від 21 березня 1595 р. навіть розглядав їх як приклад для наслідування православним і зауважував, що в них є школи, друкарні та шпиталі всюди, а також багато проповідників. Цікаво, що історик “екклесія мінор” Христофор Сандіус навіть вважав В.-К. Острозького їхнім тасмним адептом⁸².

Окремі факти з біографії цього князя, який вважався покровителем православних у Речі Посполитій, підтверджують це. Так, у 1577 р. на замовлення В.-К. Острозького прихильник “екклесія мінор” Мотовило написав антиуніатський трактат, спрямований проти книги Петра Скарги “Про єдність церкви божої під єдиним пастирем”. На жаль, твір Мотовила не зберігся до наших днів.

На замовлення В.-К. Острозького була створена фундаментальна полемічна праця “Апокрисис...” (1597 р.), авторство якої приписують Мартину Броневському. Останній, імовірно, належав до прихильників протестантизму. Встановлено, що перше (польськомовне) видання цього твору було здійснено в друкарні антитринітарія Олексія Родецького. “Апокрисис...” був написаний відразу після Берестейської унії як відповідь на книгу П.Скарги “Берестейський собор та його оборона”. Майже одночасно з “Апокрисисом...” у друкарні О.Родецького побачила світ анонімна брошура “Екзетезис...” (1597 р.), у якій вміщено протокольний запис і важливі документи антиуніатського собору в Бересті 1596 р.

Саме в кінці XVI ст. “екклесія мінор” поширилася на українських землях. Частково це пов'язано з тим, що її ідеологи відмовилися від радикальних тез у плані соціальному. Тому частина української шляхти приєдналася до цієї течії. Поміркованіше вони почали ставитися до участі шляхтичів у воєнних діях.

У 70-80-их рр. XVI ст. навіть серед радикальних ідеологів “екклесія мінор” почали спостерігатися прагнення до примирення з існуючою соціальною реальністю. Ця тенденція отримала розвиток у Фауста Социна, який прибув до Польщі в 1579 р. і активно включився в діяльність конфесії. Він писав та видавав книги, проводив диспути. У 90-их рр. XVI ст. Ф.Социн став визнаним ідеологом “екклесія мінор”. Найчіткіше його погляди були викладені в “Катехізи-

сі”, над яким він працював останні роки свого життя⁸³. Після смерті Ф.Социна цю роботу закінчив Валентин Шмальц і опублікував у 1605 р. польською мовою. Згодом вона була перекладена й видана латинською та іншими європейськими мовами.

Погляди Ф.Социна отримали подальший розвиток у працях його послідовників – Андрія Вишоватого, Йоана Крелля, Йонаша Шліхтинга, Йоанна Людвіга Вольцогена та інших⁸⁴.

Соцініанство було оригінальним релігійно-філософським вченням, яке помітно відрізнялося від тогочасних протестантських доктрин. Так, Бог, на думку Ф.Социна, не творить світ з нічого, а лише впорядковує вічно існуючу матерію та визначає закони її розвитку. У даному випадку такі погляди були близькими до автентичних поглядів Аристотеля.

Лише у надзвичайних випадках, вважав Ф.Социн, можливе втручання Бога в природний хід речей. Формально мислитель визнавав всемогутність Божу, вважав її потенцію необмеженою. Але, згідно його поглядів, Бог нічого не може зробити такого, що б суперечило його натурі. До того ж Бог нічого не знає про майбутнє, бо воно є чимось випадковим, а випадковість не є предметом знання.

Одним із головних питань у середньовічній філософії було питання співвідношення віри й розуму. У Ф.Социна спостерігаємо спробу поставити розум над вірою. Це виражалося в інтерпретації ним біблійних текстів. Так, він вважав, що Біблія повинна бути зрозумілою людям. Все, що суперечить “здоровому людському розуму”, не повинно вважатися Божим одкровенням.

Тенденція зростання ролі розуму у вирішенні теологічних питань привела деяких ідеологів соцініанства (І.Стегманна-Старшого, С.Припковського, А.Вишоватого) до ідеї “природної релігії”. Під нею розумілося віровчення, що ігнорувало одкровення як джерело віри й розглядало в якості цього джерела “здоровий людський розум”. Розум, на думку А.Вишоватого, спираючись на власні можливості, може у справі пізнання божественних істин обійтися без

⁸³ Релігійно-філософські погляди Ф.Социна викладені в: Socini, F. Opera omnia. – Irenopoli, 1656; Socini, F. Epitome cologui Racoviae habiti anno 1601. – Varsoviae, 1966.

⁸⁴ Твори вказаних мислителів див.: Польские мыслители эпохи Возрождения. – М., 1960.

⁸² Sandii, Ch. Bibliotheca antitrinitariorum. – Warszawa, 1967. – P.143.

одкровення. Мислитель відстоював думку про те, що “здоровий людський розум” володіє простими істинами, які, з одного боку, не відповідають традиційним християнським догматам, а, з іншого, служать основою для створення “природної релігії”.

Вихідним пунктом у поглядах А.Вишоватого було не Священне писання, а “основи розуму, які спільні для всіх розумно здорових людей”. Він вказував, що “...розум є знаряддям, дане від Бога розумній тварині – людині, щоб вона, наче внутрішнім оком, бачила істину чи світло розуму, розпізнавала та відрізняла її від брехні”⁸⁵.

Такий підхід орієнтував на заперечення ірраціоналізму. Не випадково А.Вишоватий переосмислював поняття віри. На його думку, віра не може виникнути в людини без попереднього розуміння та визнання речей, в які вона повинна вірити. Для А.Вишоватого віра – не твердження про щось істинне без достатніх на це підстав, а, радше, сукупність знань. Адже ніхто, вважав філософ, не може вірити нікому і ні в що без переконання. Поглиблюючи раціоналістичні тенденції в християнстві, А.Вишоватий орієнтував на створення “розумної релігії”, яка б протистояла існуючим християнським вченням. Відповідно до цього, намагався дати “натуральне” пояснення надприродних чудес, описаних у Біблії⁸⁶.

Социніани багато уваги приділяли питанням трактування біблійних текстів. Вважали, що пояснити Священне писання в повній мірі може той, хто володіє певними знаннями: не лише теологічними, а й знаннями історії, давніх мов тощо. Такі знання не є монополією священнослужителів чи проповідників. Вони доступні будь-якій людині. Припускалась можливість пізнання основних істин християнської релігії простими, навіть неписьменними людьми. Все, що необхідне для спасіння, вважав С.Припковський, за мудрим рішенням Бога так влаштовано, що воно всіма може бути легко зрозумілим і прийнятним.

Социніани в питаннях інтерпретації Біблії стояли на позиціях релігійного раціоналізму. Це спонукало їх максимально спростити символ віри. Головним об’єктом їх критики став догмат Трійці. Цей догмат, вважали вони, виник під впливом грецької античної філософії. Його сформулювали отці церкви, послуговуючись платонізмом.

⁸⁵ Wissowati, A. Religio rationalis. – Warszawa, 1960. – P.12.

⁸⁶ Ibid. – P.10-11.

Відповідно, вчення про Трійцю трактувалося як відступ під євангельської простоти.

Критика соцініанами Трійці, як і всієї християнської догматики, здійснювалося в двох аспектах: з одного боку, соцініани намагались довести, що ті чи інші догматичні положення не можна обґрунтовувати, посилаючись на Біблію; з іншого, ствержували, що більшість догматів суперечать “здоровому людському розуму”. По-перше, в діях ідеологів соцініанства проглядалася тенденція відродити первісне християнство, що, на їхню думку, ґрунтувалося на принципах соціальної справедливості й відповідало положенням Священного Писання. По-друге, знайшла відображення тенденція суспільної свідомості, пов’язана з розвитком науки у період Відродження.

Оригінальними були погляди Ф.Социна та його послідовників на природу Ісуса Христа. Максимально відкидаючи неоплатоністичні моменти в християнській доктрині і намагаючись її раціоналізувати, вони заперечували, що Ісус Христос мав божественну природу й виступав іпостасю Трійці. Для них він – людина, яка вивищилася над іншими лише завдяки своїй місії, яка полягала в тому, щоб дати людям дороговказ до вічного життя. Це були певні моральні норми, виконання яких забезпечувало б вічне блаженство після смерті.

У цьому контексті соцініани пропонували оригінальне вчення про потойбічне життя. Вони заперечували існування раю й чистилища: “Нерозумним є твердження, що відразу після смерті душа спускається в пекло, щоб там її мучили, або в чистилище”. Ідея загробних мук, вказував Ф.Социн, суперечить ідеї божественного милосердя. Покарання грішників полягає не в тому, що вони мучаться в потойбічному житті, а в тому, що позбавлені вічного життя.

Саме ідея вічного життя привела Ф.Социна до певної непослідовності в питанні про єдність душі й тіла. Він говорив про смертність людської природи. Смерть розумілася ним не лише як смерть тіла, але і як смерть душі. Звідси випливало, що ніякого раю, пекла чи чистилища не існує. Тоді навіщо жити праведно, дотримуватися євангельських заповідей? Адже, вважав Ф.Социн, перебування праведника на землі пов’язане з великими труднощами, жити йому складніше, ніж грішнику⁸⁷.

⁸⁷ Socini, F. Opera omnia. – T.2. – P.115-252.

Намагаючись розв'язати питання про нагороду праведників, Ф.Социн дійшов висновку, що їхні душі, всупереч смертній натурі людини, можуть отримати небесне блаженство, вічне життя. І все ж він розумів, що положення про вічне життя не вписується в його доктрину, зокрема не відповідає “здоровому людському розумові”.

Ф.Социн вважав, що ця ідея не може бути остаточно визначеною або доведеною раціональним шляхом. Для її обґрунтування потрібні релігійно-етичні аргументи. Розмірковування Ф.Социна з цього питання виглядали таким чином. Якби люди точно знали, що вони за праведне життя на землі отримають небесне блаженство, то не знайшлося би жодної людини, навіть останнього негідника, що порушував би норми моралі. Таким чином, було б неможливо вирізнити істинно справедливих, гідних людей серед нечестивців.

Праведне життя, вказував Ф.Социн, потребує великої мужності: хто чинить справедливо, потерпає від образ нечестивців; хто ступив на тернистий шлях праведності, добровільно повинен довести Богу, самому собі, нарешті всьому людству, що готовий до найбільших жертв. За це отримає від Бога вічне життя.

У релігійному вченні социніани наріжним виділили питання моралі. Вони вважали, що сутність релігії полягає не в догматах чи обрядах, а в діях, етичних вчинках. Уже Ф.Социн дотримувався поглядів, відповідно до яких людина може знаходитися в полоні неправдивих догматів. Вона може проте отримати спасіння, якщо помилки їй не забороняють вірити в Бога й дотримуватися етичних норм, даних Христом. Людина може нічого не знати про Бога й християнську мораль, але якщо вона живе по-християнськи (тобто керується християнськими етичними нормами), то є угодною Богу. Водночас, якщо людина знайома з християнською вірою й дотримується релігійних ритуалів, втім у повсякденному житті не живе за нормами християнської моралі, то не може вважатися християнином. Таким чином, людину варто засуджувати не за те, що вона не так вірить, а за те, що чинить не по-християнськи⁸⁸.

Подібні погляди отримали подальший розвиток у послідовників Ф.Социна. Наприклад, С.Припковський припускав, що люди, які надають великого значення питанням віросповідання, діють неправильно. Вони намагаються досягнути спасіння не шляхом святого

життя, а задовольняючись лише одним сповіданням віри. До того ж, доводив С.Припковський, ніхто з людей не може бути захищеним від помилок, в т.ч. й в питаннях релігії. Тому думка, ніби дрібна помилка в розумінні божественних справ радше веде до вічної загибелі, ніж великий злочин, є хибною⁸⁹.

Виходячи з такого розуміння, социніани закликали терпимо ставитися до еретиків, а саме поняття ересі наповнили новим змістом. У їхньому розумінні, ересь – це інакодумство, з яким хоча й не варто погоджуватися, але все ж необхідно ставитися з повагою. Відповідно, еретик повинен користуватися релігійною свободою.

Послідовники Ф.Социна заперечували можливість насильства над еретиками. С.Припковський навіть кваліфікував подібні дії як злочини проти релігії. На його думку, люди, що вдаються до наруги над совістю інших людей в ім'я християнської віри, глибоко помиляються і здійснюють злочини щодо духу своєї віри, але вважають, що чинять правильно щодо букви її. На думку С.Припковського, справжніми еретиками є не ті, хто помиляється у розумінні догматів, а ті, котрі піддають людей переслідуванням за їх ніби неортодоксальні погляди. До того ж менше всього терпимості виявляють ті, хто не впевнений у правоті свого вчення. Саме вони, відчуваючи непевність своїх позицій, вдаються до насильства⁹⁰.

Дотримуючись таких поглядів, социніанські ідеологи вважали, що справи релігії й церкви не повинні належати до компетенції світської влади. Вони вказували не лише на різницю методів та сфер діяльності держави й церкви, але і на різну мету цих інститутів.

Не міг Ф.Социн та його послідовники оминати й соціальних проблем. Він відмовився від радикальних закликів і здійснив спробу надати соціальним питанням суто етичне звучання, змістивши акценти з вимоги радикальної реформи всіх суспільних відносин до закликів дотримуватися моральних приписів Євангелії. При цьому допускалося, що в силу певних, незалежних від людини обставин, Божі заповіді можуть порушуватися. У таких випадках верховним суддею в питаннях моралі ставав здоровий людський розум.

Центром социніанського руху став відроджений на початку XVII ст. Раків. Тут у 1600-1638 рр. відбувалися синоди социніан, функціо-

⁸⁸ Ogonowski, Z. Socinianizm polski. – Warszawa, 1960. – S.80.

⁸⁹ Польские мыслители эпохи Возрождения. – С.144.

⁹⁰ Там само.

нувала їхня вища школа – Раківська академія, в якій, до речі, навчалось чимало вихідців з України. У 1638 р. Раківський осередок був закритий владою Речі Посполитої. Тоді значна частина соцініанських лідерів переїхала на Волинь, де їм велику підтримку надали шляхтичі Юрій, Андрій та Олександр Чаплині. Головним їхнім осередком стало містечко Киселин (зараз село Локачинського району Волинської області), в якому соцініани zorganizували свою академію⁹¹.

В українських громадах діяли деякі відомі ідеологи соцініанства. Серед них варто назвати згадуваних С.Припковського (1592-1670) та А. Вишоватого (1608-1678).

С.Припковському належить понад 50 творів. Це богословські трактати, полемічні статті, апології, біографії, панегірики, гімни, елегії тощо. Разом із Юрієм Немиричем та Яном Стоїнським він написав 1638 р. брошуру “Братерська декларація”, що кілька разів перевидавалася (1644, 1646, 1659 рр.) і стала для соцініан під час їхнього масового переселення в Україну (через переслідування в Польщі) своєрідним маніфестом у боротьбі за релігійні та громадянські права. Перебуваючи в Україні, С.Припковський працював над релігійно-етичним трактатом “Гідність царствования Христа”, біографією Ф.Социна з аналізом основних його праць та над іншими творами.

До найвідоміших творів С.Припковського належить видрукований у Лейдені (Голландія) трактат “Про мир та згоду в церкві” (1628 р.), в якому обґрунтовувалося вчення про віротерпимість. Цей твір поширився в європейських країнах і був перевиданий у Лондоні у 1653 р. Відомо, що цим твором користувався знаний англійський філософ Джон Локк, який чимало запозичив у соцініан, зокрема обґрунтування ними ідеї віротерпимості.

Популярністю користувалися і твори А.Вишоватого. Особливо це стосується його релігійно-філософського трактату “Про релігію, відповідну людському розумові” (1678), до якого ми вже зверталися. У праці подавалася й обґрунтовувалася концепція “розумної релігії”, яку використовували тогочасні європейські філософи, передусім Д.Локк та П’єр Бейль. Можна говорити про помітний вплив

⁹¹ Левицкий, О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI и XVII веках. – С.46.

соцініан на європейську філософську й соціально-політичну думку Нового часу. До симпатиків соцініанства належав видатний англійський вчений І.Ньютон. А у Великій енциклопедії французького Просвітництва відзначався вплив цієї течії на просвітників і те, що соцініани сприяли розповсюдженню віротерпимості⁹².

На українських землях соцініанство переважно було поширене на Волині й Київщині. Тут існували потужні осередки прихильників цього віровчення. Покровителями соцініан в Україні були магнати Немиричі. Одним із найбільш відомих серед них був Юрій Немирич (1612-1659), який отримав прекрасну освіту: навчався в Раківському, потім – у Лейденському, Амстердамському й Паризькому університетах. Ю.Немирич займався літературною працею, написав кілька творів – “Роздуми про війну з московітами”, “Опис та виклад духовного арсеналу християн” тощо.

Він виношував план створити велетенську колонію соцініан у Задніпров’ї, де купив землі й куди планував переселити своїх одновірців. Аби реалізувати цей план, Ю.Немирич послав на Лівобережжя одного з найвидатніших соцініанських ідеологів того часу, свого друга А.Вишоватого.

Однак війна під проводом Б.Хмельницького завадила зреалізувати задум. На початку війни Ю.Немирич опинився в польському таборі. Згодом перейшов на бік козаків, зрікся соцініанства й прийняв православ’я. За гетьмана І.Виговського Ю.Немирич належав до перших осіб козацької старшини. Був творцем Гадяцького договору 1658 р. між Україною та Польщею. 1659 р. загинув у сутичці з козаками, які не хотіли підтримати І.Виговського.

Соцініанство на українських землях проіснувало до кінця 50-их рр. XVI ст. У 1658 р. сейм Речі Посполитої прийняв ухвалу, згідно з якою соцініани мали покинути територію держави. 1660 р. став останнім для них роком перебування в Речі Посполитій.

Хоча соцініанство в Україні не було впливовою конфесією й проіснувало трохи більше півстоліття, не варто применшувати його значення для української культури й філософської думки зокрема. Саме в соцініанстві бачимо певну спробу синтезувати духовні традиції християнського Заходу й Сходу. Інше питання наскільки цей синтез виявився вдалим. Не є випадковим той факт, що найбільшого

⁹² Tazbir, J. Arianie i katolicy. – Warszawa, 1971. – S.85-86.

поширення в Речі Посполитій соцініанство набуло на українських землях і саме в тих регіонах, де сильними залишалися православні традиції. Дух соцініанства виявився прийнятним для української православної шляхти. Не випадковими були намагання соцініан вплинути на українську суспільно-релігійну думку. Свідчення цього є хоча б полемічні трактати, видані чи написані соцініанами від імені православних. Факт, що ці твори викликали відгук у середовищі українських інтелектуалів, засвідчує: соцініанство не було чужим явищем в Україні. Деякі українські мислителі запозичували соцініанські ідеї. Зокрема, це стосується такого викладача Києво-Могилянської академії, як Інокентій Гізель.

Поширення соцініанства на українських землях у кінці XVI – першій половині XVII ст. засвідчило, що наш край у той час не був культурною периферією Європи. Ми маємо пишатися тим, що такий рух існував і продукував прогресивні ідеї, які стали надбанням новочасної європейської філософії.

1.7 Автохтонні реформаційні рухи на українських землях

Поряд з класичними протестантськими вченнями, які з'явилися в Україні, тут виникали й формувалися реформаційні рухи на власному ґрунті. Вони справили певний вплив на розвиток соціально-філософської думки України XVI-XVII ст. Вказані рухи були представлені, здебільшого, невеликими пропагандистськими осередками, що знаходилися у відкритій опозиції до православної церкви.

Про один з таких осередків дізнаємося з листа Андрія Ярославського, якого в літературі часто ототожнюють з Андрієм Курбським, до волинського шляхтича Кодіяна Чаплича. Написання цього листа пов'язують із 1575 роком. Згідно цього документу, К. Чаплич, дотримувався поглядів, далеких від християнської ортодоксії. Активно пропагував свої єретичні ідеї в приватному листуванні, на шляхетських сеймиках, бенкетах та богословських диспутах.

У своїх виступах К. Чаплич критикував аморальну поведінку православного духовенства, вказував, що в основі цього негативного явища лежить збагачення духовенства. Це можна зрозуміти з наступного звернення А. Ярославського до К. Чаплича: “А що стосується єпископів багатих та ченців-стяжателів, то їм надавали наші

предки маєтки не для прокормління, і не на життя недостойне, а заради прийняття паломників, допомоги убогих і на окрасу церковну, а як це вони зараз роблять, то нехай їм Бог судією буде, а не я”⁹³.

Щодо інших аспектів єретичної пропаганди, яку вів К. Чаплич, говорити складно. Частково допомагає дослідити це питання коло джерел, якими користувався вільнодумець. Доводячи богословські положення, він вимагав посилалися виключно на Біблію. Відоме також його негативне ставлення до творів Йоана Дамаскіна, якого вважають “батьком” візантійської схоластики і, якого високо цінували православні інтелектуали. Водночас К. Чаплич виявив значний інтерес до протестантської літератури – читав твори М. Лютера. А. Ярославський навіть розглядав К. Чаплича й близьких до нього єретиків як послідовників М. Лютера, Ж. Кальвіна й Ф. Меланхтона.

Покровительством К. Чаплича користувався відомий російський вільнодумець Феодосій Косой та його учень Ігнатій, які через переслідування змушені були покинути Батьківщину. Вчення Ф. Косого відзначалося крайнім радикалізмом як у релігійно-філософському, так і соціально-політичних аспектах. Вільнодумець вимагав ліквідувати православну церкву й повернутися до простоти первісного християнства. Вказував, що священники відійшли від християнських ідеалів (“по євангелії не вчать”) й турбуються передусім про матеріальні блага (“попи та єпископи... маєтки збирають і їдять та п'ють багато”). Не краще поводять себе й ченці, адже монастирі володіють селами. Отже, робив висновок мислитель, священники різних рангів, біле та чорне духовенство – “брехливі вчителі”. Тому Ф. Косой закликав відмовитися від послуг кліриків (“до попів не приходити й молебнів не творити”). Він доводив, що зовнішнє благочестя (молитви, богослужіння, піст, поклоніння святим, іконам і т.п.) не мають смислу, головне для віруючої людини – певний духовний настрій, внутрішня віра. Вільнодумець вважав: Бог потребує “чистого серця”, а не молитви.

Відкидаючи необхідність церковної організації й релігійного культу, мислитель критично переосмислював основні догмати православ'я. Намагався створити послідовну монотеїстичну систему (“Богу одному бути, а не багатьом”). Така позиція вела до заперечен-

⁹³ Письма князя А. Курбского к разным лицам. – С.-Петербург, 1913. – С. 79-86.

ня догматів Трійці та боговтілення. Правда, догматичні питання не займали в ученні вільнодумця такого значного місця, як, наприклад, критика церковного культу й духовенства. Показовою є лектура Ф.Косого. Він ігнорував “правила церковні” й “книги святих отців”. Зате посилався на Священне Писання (Біблію), а також на “Книгу про піст” Василя Великого та “Маргарит” Йоана Златоуста⁹⁴. Останні дві книги були популярними серед православних України. Вони не лише переписувалися, а й були видані в 1594-1595 рр. в Острозі.

У плані соціально-політичному Ф.Косой вважав, що “не личить християнам мати владу і воювати”. Подібні погляди, як уже зазначалося, мали своїх прихильників серед антитринітаріїв. Ф.Косой та його однодумці, що знаходилися під покровительством К.Чаплича, ймовірно, підтримували зв’язки з унітаріями.

Свідченням таких зв’язків є хоча б псевдолист половця Івана Смери до великого князя Володимира Святославовича. Цей твір – своєрідний памфлет, де образи історичного минулого використовуються для пропаганди поглядів вільнодумців. За повідомленням історика реформації Андрія Венгерського, лист знайшли в православному монастирі святого Спаса біля Старого Самбора. Цей же автор і опублікував лист у перекладі латинською мовою⁹⁵. У листі маємо звернення до відомої легенди про вибір князем Володимиром віри. Із контексту листа випливає, що князь послав свого вірного слугу, половця Івана Смеру, у Візантію, щоб довідатися, яка віра є кращою. Однак слуга не сприйняв візантійського християнства (православ’я). Мовляв, воно відійшло від істинного, первісного благочестя. І, відповідно, не рекомендував князю приймати віру з Візантії. Водночас І.Смера описує громаду християн, які дотримуються “істинної” віри та подібні до протестантів. Ймовірно, лист половця І.Смери був поширений серед православних українців, зокрема на Галичині, де він ніби був знайдений. Складно говорити про помітний вплив автохтонних реформаційних рухів на культуру українців. Принаймі українські письмові пам’ятки такий вплив не фіксують. Радше, це був незначний епізод у нашій культурній історії.

⁹⁴ Хрестоматія по истории общественно-политической и философской мысли народов СССР эпохи феодализма (по XVIII в. включительно). – К., 1959. – Ч.1. – С.105, 110-111.

⁹⁵ Wengerscii, A. Libri quattuor slavoniae reformatae. – Varsoviae, 1973. – P. 499-502.

1.8. Єзуїтські колегії та їхня роль у розвитку філософської культури українців

Коли йдеться про діяльність ордену єзуїтів на українських землях, зазвичай, відразу виникають негативні стереотипи. Єзуїт сприймається як фанатичний, підступний католик, котрий є ворогом усього українського. Звісно, для цього були певні підстави. Навіть у народів, у яких домінував католицизм, склалося негативне ставлення до єзуїтів. А що вже говорити про українців!

Єзуїти, утверджуючи католицьке віровизнання, часто діяли підступно, втручалися в життя заможних родин, виманюючи в них великі пожертви. Не гребували вони й втручанням у високу політику. Негативізм щодо них у XVIII ст. був настільки великий, що римський папа Климент XIV у 1773 р. змушений був розпустити цей чернечий орден.

Єзуїтам судилося здійснити “освітню революцію” у XVI-XVIII ст., про яку говорили й писали ренесансні гуманісти. За вказаний період у країнах Європи орден створив мережу середніх та вищих шкіл, де використовувалися набутки ренесансної культури. Після закриття ордену на базі його колегій виникли численні гімназії та університети.

Освітня програма єзуїтів, базуючись на виплеканому гуманістами культурі латинського слова, ввела в навчальний обіг тексти античних авторів та розробила техніку їх аналізу та наслідування як стилістичного еталона. Водночас учням єзуїтських шкіл прищеплювався кодекс зразків добродесної поведінки. Як лектуру з етики, єзуїтські педагоги використовували підбірки текстів античних авторів – Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія та інших. Щодо богословської лектури, то вона в єзуїтському шкільництві мала обмежений характер. Вчителі вважали за потрібне формувати побожність переважно через емоційну сферу, залучаючи вихованців до релігійних процесій, театралізованих дійств тощо.

Навчання в єзуїтських школах-колегіях було ступеневим. У початкових класах інфіми, граматики та синтаксису учні мали досконало опанувати латинську граматику, навчившись писати і говорити латиною. У цих класах вивчалася грецька мова, а в Україні в деяких колегіях – навіть старослов’янська. У наступному класі поезії учні поглиблювали знання з класичних мов й засвоювали

поетичну стилістику латини. “Середня” освіта завершувалася класом риторики, де учні мали оволодіти мистецтвом високого красномовства. Вищий ступінь єзуїтської освіти становили класи філософії й богослов’я. Філософія трактувалася як світська наука взагалі й водночас як вступ до теології, що відповідало томістській традиції.

Єзуїтське шкільництво відіграло помітну роль у освіті елітарних верст українського суспільства, починаючи з кінця XVI ст. У 1569 р. у Вільно єзуїти відкрили колегію та академію, куди їздили вчитися вихідці з України. До нас дійшов “Духовний заповіт” волинського православного шляхтича Василя Загорівського від 1577 р., де він пропонує своїх дітей віддати вчитися до єзуїтів у Вільно, “бо там хвалять дітям добру науку”⁹⁶. Такий вчинок був зрозумілим.

Українці не лише вчилися в єзуїтських колегіях Литви, Польщі, інших сусідніх країн. Орден створив низку своїх шкіл в Україні. Першою стала колегія у Ярославі (1572) в Західній Галичині. Більшість колегій з’явилася в першій половині XVII ст. – у Львові, Луцьку, Перемишлі, Кам’янці-Подільському, Бресті, Фастові, Острозі, Вінниці, Барі, Новгороді-Сіверському, Переяславі, Києві тощо. Засновувалися колегії і в пізніший період (наприклад, у Станіславі, Кременці). Вони були представлені майже на всіх українських етнічних землях, у т.ч. на Закарпатті. Правда, більшість з них функціонували як школи “середнього типу”, де існували граматичні класи, а також класи поетики й риторики. Філософія постійно викладалася лише у Львові та Острозі. Були спроби запровадити її в Ярославі, Вінниці, Києві тощо⁹⁷.

Філософські виклади в єзуїтських колегіях України здійснювалися на основі творів Аристотеля в інтерпретації “добрих коментаторів” (переважно Томи Аквінського). Програма з філософії складалася зі скороченого викладу логіки (діалектики), філософії природи (фізики), метафізики (науки про духовні основи буття), моральної філософії (етики), математики. Був помітним вплив богослов’я на курс філософії. Увага приділялася проблемі Бога, питанням створення світу, його тимчасовості, вченню про Трійцю, душу тощо.

⁹⁶ Загорівський, В. Духовний заповіт // Слово многоцінне. – Кн.1. – С.222.

⁹⁷ Див.: Шевченко, Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005.

Хоча найвищим богословським авторитетом єзуїти вважали Тому Аквінського, викладачі єзуїтських колегій не обов’язково дотримувалися томістичного аристотелізму. Серед єзуїтів України помітною популярністю користувалися погляди одного із стовпів неосхоластики Франциско Суареса (1548-1617 р.р.). Основний його філософський твір “Метафізичні роздуми” (1597 р.) охоплював практично всі схоластичні питання, детально розглядаючи аргументи “за” і “проти”. Ф.Суарес є автором деяких інших праць – “Про душу”, “Про справу шести днів”, “Про закони”.

“Метафізичні міркування” засвідчують, що автор намагався пристосувати традиційну схоластику до реалій ранньомодерного часу. У певному сенсі він став предтечею новочасних європейських філософів Р.Декарта і Г.-В.Лейбніца. Ф.Суарес не відокремлював сутності речей від їхнього існування. Для томістів же таке відокремлення було важливим. На його підставі вони наголошували на різниці між скінченим і нескінченим буттям, створінням і Богом. Адже, на їхню думку, в Бога існування не відокремлюється від сутності, на відміну від створеного, де одне й друге відокремлюються. Щоб існувало створене, повинен бути зовнішній чинник (Бог), який поєднує сутність та існування. Ф.Суарес відкидав такі міркування, оскільки вони, на його думку, не мають понятійних підстав.

Франциско Суарес ігнорував принципово важливе для аристотелізму й томізму відокремлення акту й потенції, предметного буття й буття потенційного (можливого). На його думку, потенційне буття не є буттям, а те, що не існує актуально, взагалі не існує. Якщо для Томи Аквінського матерія була лише потенційним буттям, то для Ф.Суареса вона буття актуальне, яке здатне існувати саме по собі, без форми.

Цікавими були політичні та правові ідеї Ф.Суареза щодо держави і права. Він виходив з того, що держава виникає і утворюється волею та злагодою членів суспільства. Вів мову про природне право, право народів у вужчому значенні, а також цивільне право. У цьому був близький до ренесансних гуманістів. При бажанні можна прослідкувати певні паралелі між поглядами Ф.Суареза й С.Оріховського.

Завдяки єзуїтам погляди Ф.Суареса помітно вплинули на католицьке та уніатське духовенство України. З його вченням були

ознайомлені професори Києво-Могилянської академії і використовували напрацювання цього філософа в своїх лекціях⁹⁸.

Конкуренція з боку єзуїтів змушувала православних організувати свої навчальні заклади середнього й підвищеного типу (Острозька академія, братські школи у великих містах, Києво-Могилянська академія). Ці школи зверталися, як і єзуїти, до здобутків освіти Ренесансу, а також поширеної несхоластичної філософії.

1.9. Заперечення “єзуїтського гуманізму”. Ієронім Загоровський та Казимир Ліщинський

Діяльність ордену єзуїтів на українських землях, як уже зазначалося, сприймалася місцевим населенням часто негативно. Так само і “єзуїтська вченість”, зрощена на основі ренесансного гуманізму. Це породжувало супротив, у т.ч. і в сфері інтелектуальній, що визначався не лише “ідейними” чинниками, а й чинниками культурного і навіть ментального характеру. Тому в деяких українців, що стали членами чернецкого ордену, з часом відбулося відторгнення “єзуїтивізму”. Деякі з них стали ревними його критиками.

Можна виділити кілька яскравих моментів інтелектуального чи навіть філософського супротиву діяльності єзуїтів. Одним із них варто вважати появу антиєзуїтського памфлету Ієроніма Загоровського “Приватні вказівки”⁹⁹. Щодо автора цього твору, то він належав до відомого православного шляхетського роду, який мав земельні володіння на Волині. Про одного із Загоровських, Василя, уже згадувалося вище. Він був автором згадуваного “Духовного заповіту”, в якому, зокрема, пропонував віддати своїх синів навчатися в єзуїтську колегію. Очевидно, саме завдяки єзуїтській освіті частина Загоровських прийняла католицизм. Таким був і автор памфлету “Приватні вказівки”. Відомо, що в 1599 р. він вступив до ордену. Упродовж 15 років проходив багатоступеневу підготовку: навчався

⁹⁸ Про погляди Ф.Суареса та їхній вплив на філософію в Києво-Могилянській академії див.: Захара, І. Академічна філософія України (XVII – I полов. XVIII ст.) – Львів, 2000.

⁹⁹ Див.: Кралюк, П.М. Ієронім Загоровський та його антиєзуїтський памфлет // Екологія культури: історія, традиції, сучасність. – Львів, 1990. – С.135-136.

в єзуїтських колегіях Любліна, Ярослава, Каліша й Познаня; сам викладав у єзуїтських школах Львова та Ярослава.

Багаторічне перебування в ордені відкрило І.Загоровському очі на темні аспекти діяльності єзуїтів. У 1613 р. він розіслав чимало листів до впливових людей Речі Посполитої, в яких писав, що єзуїти обманом і підступом затягують молодих людей до свого ордену, що навчання в єзуїтських школах знаходиться на низькому рівні і т.п. За це І.Загоровського в 1614 р. виключили з ордену. Цього ж року він опублікував у Польщі памфлет “Приватні вказівки”.

За формою і змістом це був незвичний твір, своєрідна документальна фальсифікація, яка видавалася за справжні таємні поради єзуїтам генерала їхнього ордену Клавдія Аквавиви. Доведено, що ніяких подібних порад не існувало. Однак чимало сучасників І.Загоровського, а також їхніх нащадків вірили, що “Приватні вказівки” – справжній документ, оскільки автор вдало наслідував стиль К.Аквавіви, а написане в “Приватних вказівках” настільки відповідало реальній діяльності єзуїтів, що не повірити в автентичність цього “документа” було важко.

У вказаному памфлеті говорилося, що основне завдання ордену – придбати якнайбільше маєтків і здобути серед населення якнайсильніший вплив. При цьому всі засоби вважалися хорошими. Так, у “Приватних вказівках” рекомендувалося єзуїтам звернути особливу увагу на заможних вдів, посилати до них хитрих сповідників, які б могли добитися того, щоб ці жінки відписали свої маєтки на користь ордену. Пропонувалося також приймати до ордену шляхтичів, щоб ті віддавали свої землі єзуїтам.

“Приватні вказівки”, видані латиною, були перекладені багатьма європейськими мовами. Завдяки цьому памфлету, в Європі утвердилося уявлення про єзуїтів як про хитрих і підступних оборонців католицизму. Дехто з членів ордену навіть вважав, що ніхто їм так не нашкодив, як автор “Приватних вказівок”. Уже в 1615 р. примірник памфлету був прилюдно спалений катом на ринку в Кракові. А наступного року “Приватні вказівки” потрапили до католицького “Індексу заборонених книг”.

Ще одним прикладом інтелектуального супротиву “єзуїтивізму” можна вважати діяльність Казимира Ліщинського (1634-1689 р.р.). Народився він у шляхетській сім’ї на Берестейщині. Значна частина

його життя була пов'язана з цим краєм. Це дало підстави білорусам вважати його своїм культурним діячем. Хоча, насправді, Берестейщина є українською етнічною територією, що дає підстави українцям "претендувати" на цього діяча.

К.Ліщинський, як і І.Загорівський, отримав освіту в єзуїтських школах і певний час належав до членів ордену єзуїтів. Спочатку навчався в Брестському єзуїтському колегіумі, потім – у Кракові та Каліші. У 1658 р. вступив до ордену єзуїтів. Викладав у Львівському єзуїтському колегіумі, був проректором такого ж колегіуму в Бресті. Проте, незважаючи на успішну викладацьку кар'єру, вирішив піти від єзуїтів й вийшов з ордену. Далі жив у своєму маєтку Ліщиці коло Бреста й займався юридичною практикою. Навіть обіймав становище брестського підсудка.

К.Ліщинський мав стосунок до педагогічної діяльності, організував у своєму маєтку в Ліщицях школу. Продовжував і далі цікавитися питаннями філософії й теології. Результатом цих зацікавлень став трактат, який противники К.Ліщинського назвали "Про неіснування Бога". Цей твір був викрадений у автора й представлений як доказ його атеїзму. К.Ліщинський був арештований. Його справа спеціально розглядалася на варшавському сеймі в кінці 1688 – на початку 1689 рр. і викликала значний резонанс. Зрештою сейм засудив К.Ліщинського до страти. Мислитель був спалений на вогнищі у Варшаві¹⁰⁰.

Твір К.Ліщинського не дійшов до нас. Однак про нього багато говорилося під час судового процесу на сеймі. Збереглися протокольні записи. Так, Симон Курович, який представляв сторону обвинувачення, називав К.Ліщинського атеїстом і сказав наступне: "Я звинувачую його в тому, що він осмілювався на 265 сторінках не лише представити Господа Бога як неіснуюче створіння, фантазію, сліпу випадковість... але спробував приписати управління землею та небом природі. Самого ж Господа Бога назвав вигадкою, людським створінням, сутністю, яка створена в мареннях і не має буття. Тих же, хто вірує в Бога, назвав рабами Бога, які поклоняються ідолам; наставників святої католицької церкви назвав ремісника-

¹⁰⁰ Про К.Ліщинського та його погляди див.: Падокшын, С.А. Этычна думка у культуры Беларусі XVI-XVII стст. – Мінск, 2004. – С.123-143; Прокошина, Е.С., Шалькевич, В.Ф. Казимир Лыщинский. – Минск, 1986.

ми пустознавства, повзаючими зміями, сліпими, які брешуть, що бачать у темряві; він вважає їх не наставниками, а спокусниками, не філософами, а обманщиками, оборонцями нерозумності, помилок, застарілих забобонів... він викладав різні блюзнірства проти Святої Трійці, божественного втілення, невинності Діви Марії, воскресіння з мертвих. Свій рукопис, складений у формі силогізмів... він закінчив словами: "Таким чином, Бога немає"¹⁰¹. Незважаючи на емоційність звинувачень С.Куровича, із них впливає наступне: К.Ліщинський написав філософський трактат, у якому, використовуючи аристотелівську логіку, говорив про небуття Бога чи принаймні неможливість довести його існування з допомогою схоластичних аргументів, які використовувалися єзуїтами.

Сам же К.Ліщинський, захищаючись, говорив, що він у своєму трактаті зовсім не заперечує існування Бога, а лише виступає проти схоластичної аргументації. Судячи з його міркувань, проблема існування Бога – це проблема віри, а не філософії¹⁰². Як було насправді, чи дійсно К.Ліщинський стояв на позиціях атеїзму, в чому його звинувачували, чи для нього заперечення доказів існування Бога було "філософською грою", говорити складно. Цікаві міркування щодо поглядів К.Ліщинського висловив С.Подокшин: "На підставі результатів процесу (мається на увазі судовий процес на варшавському сеймі – П.К.), аргументів можна зробити висновок, що атеїстом Ліщинський не був. Але й не був він ортодоксальним католиком-схоластом. Не відмовляючись від Бога католицької релігії, до формальних прихильників якої він належав, Ліщинський був вільним філософом, мислителем на межі Ренесансу й Нового часу. Він спробував піддати філософському аналізу головні догмати християнства, не заперечуючи їх як постулати віри. Ліщинський по суті висловив думку про необґрунтованість схоластичних доказів існування Бога"¹⁰³.

Погоджуючись із міркуваннями С.Подокшина, все ж варто

¹⁰¹ Обвинувачення проти К.Ліщинського див.: Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избр. произв. XVI – нач. XIX в. – Минск, 1962. – С.293-302.

¹⁰² Там само. – С.302-303.

¹⁰³ Падокшын С.А. Этычна думка у культуры Беларусі XVI-XVII стст. – С.142.

відзначити наступні моменти. “Ренесансовість” К.Ліщинського значною мірою обумовлювалася єзуїтською вченістю. Зокрема, ренесансні мислителі часто використовували таку форму філософствування, як діалог. Діалогічність викладу, широке практикування дискусій, де зіштовхувалися різні точки зору, були притаманні також єзуїтам. Від них, власне, К.Ліщинський і навчився “дискусійного філософствування”. Відійшовши від єзуїтів, мислитель, очевидно, спробував зробити “замах” на схоластичну філософію й теологію, які існували в єзуїтських колегіях. Можливо, певну роль відіграла й “православність” його предків. Як і багато шляхтичів Волині й Полісся, він був католиком у першому-другому поколінні. К.Ліщинський, подібно до православних, розглядав проблему існування Бога як предмет віри, а не філософії з її логічною аргументацією. Тобто “атеїстичну” діяльність К.Ліщинського, як і дискредитацію ордену єзуїтів І.Загоровським, варто вважати негативною реакцією на проникнення в Україну єзуїтів та їхньої схоластичної вченості.

ЧАСТИНА 2.

Ян Лятос – видатний астроном, лікар, математик

2. 1. Життєвий шлях Яна Лятоса

Поряд з іншими представниками ренесансного гуманізму в Україні особливе місце займає постать Яна Лятоса (1539 – 1608 р.р.). На відміну від інших, біографія цього мислителя залишається мало вивченою. Українська наука традиційно розглядала Лятоса як ученого, доля якого лише частково була пов’язана з Україною (проте, “український” період в його житті відіграв чи не найважливішу роль). Польська наука цікавилася Яном Лятосом як своєрідним “дисидентом”, що насмілювався критикувати календарну реформу папи Григорія XIII. Проте спроб цілісного чи хоча б часткового дослідження життя й творчості цього геніального науковця досі не було.

Важливе джерело для реконструкції біографії вченого – це, передусім, його власні праці. У деяких передмовях Лятос посилається на подробиці свого життя, зокрема час написання різних робіт. Ці вступні тексти, в яких часто розкривається суб’єктивний досвід автора, цілком природно контрастують із основною частиною творів, викладених науковою мовою. Використовуючи різні герменевтичні методики, передмови часто дозволяють “відчитати” специфіку авторського світогляду.

Ще одна група джерел – це праці опонентів Яна Лятоса, де, крім намагань спростувати його погляди, є спроба висвітлити й особистісні риси вченого, щоправда, із дискредитаційною метою. Так, цікава робота Войцеха Росцішевського “Лятосів тілець, або діалог про лятосів календар”¹⁰⁴ (“Latosie cielę albo dialog o kalendarzu latosowym”)

¹⁰⁴ Latosie cielę albo dialog o kalendarzu Latosowym. Interlocutores

(Познань, 1604 р.), анонімна “Відповідь Зімнуса Лятосові на його тексти” (“*Respons Zimnosa Latosowi na jego dyskursy*”)¹⁰⁵ та, нарешті, “Перевірка Лятосових Мінущій” (“*Proba Minuciy Latosowych*”) М. Лаща (Краків, 1598 р.)¹⁰⁶. У збережених до наших часів творах Росцішевського й Лаща згадуються деякі факти з біографії Лятоса, його полеміка із прихильниками календарної реформи й чимало інших подробиць наукової діяльності.

Найважливіша група джерел, які дають змогу реконструювати вірогідну біографію вченого – це свідчення польських істориків, зокрема Шимона Старовольського (1588 – 1656 р.р.), який згадує Яна Лятоса у своїй праці “*Scriptorum Polonicorum hekatontas*” (1625 р.). Тому автори наступних століть (І. Солтикович¹⁰⁷, Ф. Бентковський¹⁰⁸, Ю. Бартошевич¹⁰⁹, Ф. Сярчинський¹¹⁰) передусім спиралися саме на Старовольського, лише додаючи до життєпису Лятоса окремі деталі. Найповнішу біографію вченого подає Л. Гайдукевич у статті в “Польському біографічному словнику”¹¹¹. Деякі спроби реконструювати життєвий шлях Яна Лятоса належать українським авторам, зокрема І. Мицьку¹¹² та Р. Шпізелю¹¹³. Джерелами для цих студій

Simon Kramarz z X. Plebanem. – Poznan : [s. n.], 1604. – [14] s. / Inst. Badań Literackich PAN. No. XVII.2.206.

¹⁰⁵ Juliana Bartoszewicza historia literatury polskiej. – Warszawa : Księgarnia i skład Michała Glucksberga, 1861. – S. 194.

¹⁰⁶ Proba Minuciy Latosowych z obrona kalendarza poprawionego. Przez Szczęsnego Zebrowskiego. – Krakow : Drukarnia Lazarzowa, 1598. – 43 p.

¹⁰⁷ O stanie Akademii Krakowskiej, od założenia w Roku 1547, aż do terazniejszego chasu, krotki wyklad historyczny. Podany przed I. Sołtykowicz. – Krakow : Drukarnia Gröblowska, 1810. – S. 247, 267-269.

¹⁰⁸ Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych przez Felixa Bentkowskiego. – Warszawa-Wilno : Zawadski i Komp., 1814. – Tom II. – S. 311-312.

¹⁰⁹ Juliana Bartoszewicza historia literatury polskiej. – Warszawa : Księgarnia i skład Michała Glucksberga, 1861. – S. 191-195/

¹¹⁰ Siarczyński, F. Obraz wieku panowania Zygmunta III. – Lwów : Drukarnia Jozefa Schnaydera, 1928. – Cześć I. – S. 267-268.

¹¹¹ Hajdukiewicz, L. Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław : Wydawnictwo Ossolińskich, 1990. – T. 16. – S. 569-572. .

¹¹² Мицько, І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 100.

¹¹³ Шпізель, Р. С. Лятос, Ян // Острозька академія XVI – XVII ст. Енци-

також слугували праці польських істориків, адже до наших часів збереглося лише кілька документів, які розповідають про острозький період життя Лятоса (наприклад, Акт поділу володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р.)¹¹⁴.

Загалом вказані джерела пропонують наступну версію біографії Лятоса. Народився майбутній математик, астроном та лікар у 1539 році. Прізвище вченого, яке в латинській транскрипції самого автора записувалося як “*Latosinio*”, могло мати топонімічне походження, тобто утворюватись від назви якогось населеного пункту. Так, на відстані близько 100 км. від Кракова знаходимо селище Лятошин (*Latoszyn*, сучасне Підкарпатське воєводство), розташоване на теренах Лемківщини. Ймовірно, родина Лятоса походила саме звідти.

Згідно вищезгаданих джерел, в 1563 році Ян Лятос закінчив Ягеллонський університет зі ступенем магістра філософії. Цікаво, що, за свідченням Ю. Бартошевича, опоненти Лятоса закидали йому проблеми з навчанням (нібито той ледве склав магістерські іспити) й навіть “не знав граматики”¹¹⁵. Ці факти можна пояснити непольським походженням вченого, адже, якщо вдатися до версії про належність роду Лятосів до Лятошина, вчений міг мати лемківське, тобто українське коріння.

Вже в 1572 році, тобто через 7 років після початку роботи в університеті, Лятос публікує одну зі своїх перших праць (“Ефемериди...”, написану приблизно в 1570 році, але не видрукувану) – “Повідомлення про події на підставі небесних знаків, від року Божого 1572 й до року майбутнього 1589”. Твір було присвячено “віленському воєводі” Миколі Радзивілу (1579 – 1616 р.р.), який, перейшовши з лютеранства в католицизм, був одним із найвпливовіших політиків Великого Князівства Литовського. Оскільки цей представник впливового роду Радзивілів мав зразкову на той час освіту

клопедичне видання. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 210-213.

¹¹⁴ Атаманенко, В. Б. Акт поділу володінь кн. В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р. // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 10-11.

¹¹⁵ Juliana Bartoszewicza historia literatury polskiej. – Warszawa : Księgarnia i skład Michała Glucksberga, 1861. – S. 192.

(закінчив університети в Страсбурзі й Тюбінгені), Лятос міг бачити в його особі потенційного мецената й протектора.

У краківських реєстрових записах тих часів містяться й відомості про родину та мешкання Лятоса. Згадується, що в 1578 році “доктор Ян Лятос” мешкав у будинку своєї дружини Анни Ожоговської, який знаходився поблизу сучасної вулиці святого Томаша (центр старого Кракова)¹¹⁶. У період з 1575 по 1577 рік Ян Лятос навчався на факультеті медицини Падуанського університету. Така освіта (очевидно, там учений здобув ступінь доктора медицини) дозволила йому зайняти кілька важливих посад у Краківській академії, зокрема декана лікувального відділення (1583 р.). Утім, серед відомих праць Яна Лятоса ми не знаходимо жодної, пов’язаної саме із медициною. На основі цього факту можна припустити, що захоплення лікарською справою в Лятоса мало практичний характер, у той час як головним науковим інтересом була астрологічна наука, яка включала в себе й астрономічні спостереження (недаремно хронологічно перший, хоча й неопублікований твір Яна Лятоса, “Ефемерида”, стосується зручних для спостереження позицій небесних тіл). Недаремно Захарія Копистенський у своїй “Палінодії” називає Лятоса “математиком, філософом і астрологом”, не згадуючи про його лікарську діяльність. У той час Краківський університет був єдиним у Європі, де астрологія була виділена в окрему кафедру¹¹⁷.

Починаючи з кінця XV ст., особливої популярності набула так звана “політична” (або “історична”) астрологія (тобто передбачення долі правителів та держав), представником якої й можна вважати Яна Лятоса. Варто зважати й на той факт, що в цей період Церква уже не вважала астрологію чимось еретичним – навіть деякі римські папи (Секст VI, Юлій II, Лев X, Павло III та ін.) користувалися послугами представників астрологічної науки¹¹⁸. Не було й розмежування між астрономією та астрологією, тож до складу астрологічного знання входили й суто астрономічні (в сучасному розумінні)

¹¹⁶ Chmiel, Adam. Domy Krakowskie. – Krakow : Druk W. L. Anczyca i spolki, 1924. – S. 141.

¹¹⁷ Hayton, D. Martin Bylica at the Court of Matthias Corvinus: Astrology and Politics in Renaissance Hungary // Centaurus. – 2007. – Vol. 49. – P. 185-198.

¹¹⁸ Astrology // The Catholic Encyclopedia: [Електронний ресурс]. – The New Advent CD-ROM. – Kevin Knight, 2007.

теорії. Історія астрономії починається саме з астрологічної науки – наприклад, відомий учений Тихо Браге (1546 – 1601 рр.), на основі спостережень якого Йоган Кеплер (1571 – 1630 рр.) вивів закони руху планет, був ще й прославленим астрологом. Не виключенням були й уподобання Лятоса.

Новий етап біографії вченого починається з 1582 року. 24 лютого з’явилася булла папи Григорія XIII, яка передбачала проведення календарної реформи. Згідно з текстом документу, в жовтні того ж року після 4 числа слід було одразу рахувати 15-те, додавши втрачені в юліанському календарі 11 днів. Автором цієї реформи були астрономи Алоїзій Ліліус (1510 – 1576 р.р.) та Христофор Клавіус (1537 – 1612 р.р.). Оскільки реформа обговорювалася в європейських університетах уже з кінця 70-х років, Ян Лятос приготував свою критичну працю ще перед офіційним запровадженням реформи, видавши її в 1578 році під назвою “Нове виправлення календаря”. Запровадження григоріанського стилю Стефаном Баторієм (укази 1582 й 1584 років) викликало чимало хвилювань на теренах Великого Князівства Литовського, зокрема відомі “календарні бунти” в Ризі (1584 – 1589 р.р.) та на інших землях. Григоріанський календар став політичним маркером лояльності католицькій церкві та прокатолицькій владі, поглибивши суспільно-економічні конфлікти, проєктовані на міжконфесійні суперечки.

Лятос стає першим послідовним критиком григоріанського календаря, випередивши відомого астронома-протестанта Михаїла Местліна з (1550 – 1631 р.р.) з Тюбінгену, який опублікував свою критичну роботу лише в 1586 році, тобто через 8 років після “Нового виправлення календаря”¹¹⁹. Наступні відомі праці Яна Лятоса з’являються аж у 90-х роках. Зважаючи на свідчення опонентів (зокрема, згаданих вище праць В. Росцішевського й М. Лаща), 80-ті роки XVI століття були для Яна Лятоса періодом активних дискусій навколо реформи, які точилися в Краківському та інших університетах. Активними протагоністами календаря були єзуїти, з якими вченого був відкритий конфлікт¹²⁰.

¹¹⁹ Див. про цю роботу в новітньому дослідженні Р. Вестмана: Westman, Robert S. The Copernican Question: Prognostication, Skepticism, and Celestial Order. – Berkeley-Los Angeles : University of California Press, 2011. – P. 259-261.

¹²⁰ Latosie cięle albo dialog o kalendarzu Latosowym. Interlocutores

У вступі до “Прогностикону” 1594 року згадується інший прогностик, присвячений автором Янушу Острозькому (очевидно, “Прогностикон”, виданий у 1593 році). Наступні два твори, видані в 1595 й 1596 роках, також присвячені членам цієї родини (князю Василю Костянтину й знову Янушу відповідно). Сам латиномовний “Прогностикон” (чи не єдина збережена латиномовна праця Лятоса), скеровано до “августійшого цезаря” Рудольфа II, тобто імператора Священної Римської імперії (1576-1612 рр.)¹²¹. Присвяту “Прогностикону” саме цій постаті не можна вважати випадковою. Рудольф II був відомим покровителем різного роду “окультних наук”, зокрема й астрологічних¹²². За дорученням цього імператора Краків у 1584 році навіть відвідував знаменитий британський астролог, алхімік і містик Джон Ді (1527 – 1608/1609 р.р.), який до цього певний час мешкав при дворі Рудольфа II в Празі¹²³.

Певний стосунок до цих кіл мав і Ян Лятос. Опинившись у складній ситуації, вчений шукає підтримки у Рудольфа II й дому Острозьких. З 1593 року посаду краківського каштеляна отримав Януш Острозький, який, серед іншого, відвідував у 1577-1578 роках двір імператора Священної Римської імперії¹²⁴, тобто самого Рудольфа II. З Янушем Острозьким, який у 1579 році перейшов у католицизм, Лятос міг бути знайомий особисто. Можливо, саме Януш зіграв роль своєрідного містка, через який астролог зумів наблизитись до князя Василя-Костянтина Острозького. У 90-х роках Лятос знову починає активну письменницьку діяльність, займаючись як

Simon Kramarz z X. Plebanem. – Poznan : [s. n.], 1604. – [14] s. / Inst. Badań Literackich PAN. No. XVII.2.206.

¹²¹ Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora incedentibus. Maxime vero de Christianorum contra Turcas successu. A Ioanne Latosinio Medico Phisico, et Mathematico, diligentissime conscriptum, et publicae vtilitatis gratia editum. – [Cracowia]: [s. n.], 1594. – S. 2-5.

¹²² Див.: Marshall, P. The Magic Circle of Rudolf II: Alchemy and Astrology in Renaissance Prague. – New York : Walker & Company, 2006. – 320 p.

¹²³ Sherman, W. John Dee: the politics of reading and writing in the English Renaissance. – New York : Univeristy of Massachusetts Press, 1995. – P. 42.

¹²⁴ Кулаковський П. Януш Острозький // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 332.

політичною астрологією, так і критикою уже чинної календарної реформи. Десь у середині 90-х років виходять антикалендарні “Мінуції”, проти яких спрямовано завершений 1 лютого 1598 року твір М. Лаца “Перевірка Лятосових Мінуцій”¹²⁵. Згадувана К. Естрейхером “Пересторога про майбутні події з науки про зорі й рух небесних тіл на рік Божий 1599” була написана Яном Лятосом уже в Острозі (завершено 1 жовтня 1598 року)¹²⁶. За свідченням біографів, того ж 1598 року Яна Лятоса виключили з Краківської академії на вимогу кардинала Бернарда Маційовського¹²⁷.

Вказані факти дозволяють встановити більш точну дату прибуття Яна Лятоса в Острог. “Перевірка Лятосових Мінуцій”, де вчений порівнюється з “тюбінгенським еретиком” Местліном¹²⁸, була присвячена саме Маційовському, тож виключення Лятоса з Академії в тому ж році могло бути наслідком позитивної реакції кардинала на твір Лаца. Оскільки написання чергового твору Лятоса (здійснене в Острозі) припало на осінь 1598 року, можна впевнено стверджувати, що вчений прибув до двору В.-К. Острозького в період часу між березнем та вереснем 1598 року. Адже М. Лац згадує тільки про підтримку ідей Лятоса на Русі й у Литві, не закидаючи йому втечі до “схизматиків”, як це згодом зробить Росцішевський. Утім, цілком можливо, що вчений відвідував Острог іще раніше.

Історію своєї боротьби з григоріанським календарем Ян Лятос наводить у передмові до твору “Пересторога про майбутні події з науки про зорі й рух небесних тіл на рік Божий 1602”, виданому, ймовірно, в 1601 році в Кракові й написаному вже в Острозі. Збережену частину тексту передмови наводить у своїй бібліографії фізичних та математичних праць Т. Жебравський¹²⁹. Вказуючи на

¹²⁵ Proba Minuciy Latosowych z obrona kalendarza poprawionego. Przez Szczęsnego Zebrowskiego. – Krakow : Drukarnia Lazarzowa, 1598. – S. 6.

¹²⁶ Estreicher, K. Bibliografia Polska. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1906. – Tom XXI. – Część III. – S. 117.

¹²⁷ Шпізель, Р. С. Лятос, Ян // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 213.

¹²⁸ Proba Minuciy Latosowych z obrona kalendarza poprawionego. Przez Szczęsnego Zebrowskiego. – Krakow : Drukarnia Lazarzowa, 1598. – S. 4.

¹²⁹ Żebrawski, Teofil. Bibliografija pismnictwa polskiego z dzialu matematyki i fizyki oraz ich zastósowań. – Krakow : Drukarnia Uniwersytetu

той факт, що в наступному році християнське свято Пасхи, згідно з новим календарем, може співпасти з юдейським Песахом, що суперечить постановам Нікейського собору, вчений засуджує автора реформи Клавіуса: “Якщо відбувається така помилка, то не можна вважати це провиною церкви... але [провиною] єзуїта Клавіуса, наче як винного в усьому цьому поганого й невмілого годинникаря, що зробив неправильний годинник”¹³⁰. Ян Лятос згадує, що в деяких зі своїх попередніх “прогностиків” уже неодноразово вказував на помилки в новому календарі, але спроби щось змінити не мали успіху. Свої зауваги вчений передав “святій пам’яті кардиналу Болоньєту”. Той, за свідченням самого Лятоса, мав завезти їх до Риму, але, повертаючись із Польщі, помер¹³¹. Оскільки йдеться про кардинала Альберто Болоньєтті (1538 – 1585 рр.), який у 1582 році був призначений Апостольським нунцієм в Речі Посполитій, Ян Лятос міг передати кардиналу свої критичні тексти вже після 1584 року, тобто остаточного запровадження календарної реформи в Польщі. Альберто Болоньєтті помер 9 травня 1585 року в австрійському місті Філлах, прямуючи до Риму¹³².

Автор “Перестороги про майбутні події...” скаржиться, що після усіх його виступів невдоволення ним лише зростало, а тому пише про “Лаша, який говорить проти мене в [костьолі] Св. Барбари” та інших опонентів. Лятос радить Лашу й іншим проповідувати Слово Боже, а не переказувати неправдивих історій. Тому полемічні твори, написані проти нього, Лятос оцінює критично: “Я писав проти єзуїта Клавіуса в прогностику на 1600 рік. Я знаю, що вам це дуже сильно болить та очі коле, але ж потрібно на таке відповідати прямо, а не поширювати плітки й писати пасквилі. Адже насправді я захищаю Церкву й вказівки Нікейського собору!”¹³³. Учений стверджує, що, захищаючи правду, має право писати все, що відповідає

Jagiellońskiego, 1873. – S. 203-204.

¹³⁰ Ibid. – S. 203.

¹³¹ Ibid.

¹³² De Caro, Gaspare. Bolognetti, Alberto // Dizionario Biografico degli Italiani. – Roma : Fondata Da Giovanni Treccani, 1969. – Vol. 11. – P. 313-316.

¹³³ Żebrawski, Teofil. Bibliografija pismienictwa polskiego z dzialu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań. – Krakow : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1873. – S. 203.

здоровому глузду й спирається на відповідні докази (“rationes et ipsas demonstrativas”)¹³⁴. У цих тезах відчитуються не лише наукові ідеали доби Відродження, а й раціоналізму Нового часу, який тільки починав свій розвиток.

Згадується Ян Лятос і у власне острозьких джерелах. У “Акті поділу Острога” від 1603 року прізвище “Лятос” наведено кілька разів. Повідомляється, зокрема, що “пан” із таким прізвищем мешкав у т.зв. Пригородку, тобто забудові між замком та основною частиною міста. Поряд знаходилася Острозька академія й друкарня. Також у “Акті поділу Острога” згадано маєтності Лятоса, зокрема понад 25 приналежних йому кріпаків (“хлопів”)¹³⁵. Мешкав Ян Лятос із уже згаданою дружиною Анною Ожеговською й доньками Анною та Доротою¹³⁶. Відомо, що 1602 року виходить “Пересторога про майбутні події з науки про зорі й рух небесних тіл на рік Божий 1602” із підзаголовком “Про острозький меридіан”. Назва свідчить про те, що в Острозі Лятос продовжував займатися астрономічними підрахунками. Інші аспекти його діяльності при дворі В.-К. Острозького невідомі. Твердження про те, що вчений викладав у Острозькій академії, працював у шпиталі чи був особистим лікарем дому Острозьких залишаються тільки припущеннями, хоча й цілком вірогідними. Василя-Костянтина Острозького Ян Лятос цікавив передусім як полеміст, праці якого підбурювали населення до виступів проти календарної реформи (що й закидали вченому опоненти). Тому, прийнявши Яна Лятоса з родиною в Острозі, князь міг виділити йому досить непоганий статок.

Про останні кілька років життя Яна Лятоса майже невідомо. Остання полемічна згадка про нього датується 1604 роком (сатиричний твір В. Росцішевського “Лятосів тілець”), автор якої закидає Лятосу безперервне сидіння в Острозі й небажання виступати зі своїми аргументами на серйозних учених диспутах.

¹³⁴ Ibid. – S. 204.

¹³⁵ Атаманенко, В. Б. Акт поділу володінь кн. В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р. // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 10-11.

¹³⁶ Мицько, І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 100.

Як Лятос відійшов у вічність 1608 року. Ще до середини 60-х років минулого століття на старому християнському цвинтарі Острога існував надгробок його могили, але в 1965 році радянська влада остаточно знищила кладовище.

2.2. Ян Лятос у творах своїх опонентів

Одним із перших критиків Яна Лятоса був єзуїт Мартин Лашц (прибл. 1550 – 1615 р.р.), який виступав під ім'ям “Щесни Жебровський” та іншими псевдонімами. Вступивши до ордену єзуїтів близько 1570 року, цей талановитий полеміст викладав у колегіях ордену в Литві й Польщі¹³⁷. Будучи добре обізнаним із математикою та астрологією, у 1598 році Лашц видав полемічний трактат “Перевірка Лятосових Мінущій”, покликаний віднайти помилки в працях Лятоса. Один із примірників “Перевірки” зберігається у Національному інституті імені Оссолінських (Вроцлав, Польща)¹³⁸.

Сам твір присвячено згаданому Бернарду Маційовському, на той час луцькому єпископу й “віленському номінату”. У 1606 році Маційовський був призначений приматом Литви й Польщі, обійнявши найвищу церковну посаду Речі Посполитої. Але навіть у період написання “Перевірки” Маційовський мав удосталь влади й впливу, щоб зробити Лятоса своєрідним “науковим дисидентом”, що, зрештою, і відбулося.

Трактат “Перевірка Лятосових Мінущій” досі не представлений в науковому обігу української історичної науки, тому доцільно зупинитись на ньому детальніше.

Як типовий полемічний текст, “Перевірка” складається з трьох частин – власне присвяти, звернення до читача й основної частини. Наприкінці М. Лашц додає й кілька поетичних текстів. У присвяті Б. Маційовському єзуїт вихваляє новий календар, вказуючи на те, наскільки він потрібен усьому християнському світу та які серйозні вчені працювали над його підготовкою. Посилається автор “Перевірки”

¹³⁷ Frick, David A. Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation. – Berkeley-Los Angeles : University of California Press, 1989. – P. 181.

¹³⁸ Proba Minuciy Latosowych z obrona kalendarza poprawionego. Przez Szczęsnego Zebrowskiego. – Krakow : Drukarnia Lazarzowa, 1598. – 43 s. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. M. 2785.

ки” й на полеміку “єретика Местліна” із одним із “батьків” календарної реформи Х. Клавіусом¹³⁹. Коли ж Местлін “закрився”, то “в нашій вітчизні” з'явилася інша загроза, “доктор в лікувальних справах Лятос”¹⁴⁰. Цікаво, що по всьому тексту “Перевірки” Лашц позиціонує Яна Лятоса саме як лікаря, намагаючись довести його некомпетентність у інших науках. Посилається М. Лашц і на якісь Лятосеві передбачення про 1598 рік – вірогідно, йдеться про працю “Короткий опис наслідків суворого й страшного сонячного, а також місячного затемнення, що припадає на 1598 рік Божий” (Краків, 1597).

Головну проблему М. Лашц вбачає не стільки в хибності лятосової критики, скільки в тому, що вона знайшла підтримку в “супротивників церкви”. Адже Лятос розголошує свої думки “простим людям”, удаючи перед ними найкращого математика на світі¹⁴¹. За свідченням Лашца, “Мінущій” відомі не тільки опонентам календарної реформи у Литві й на Русі, “а навіть у самій Москві”¹⁴². Сприймаючи все, написане в “Мінущіях”, за однозначну істину, простий народ виступає проти нового календаря. Отож, своїм твором М. Лашц намагається вказати на помилковість “Мінущій”, викривши конкретні неточності й давши можливість тим таки “простим людям” зрозуміти правильність реформи¹⁴³. У зверненні до читача Лашц називає Яна Лятоса “насланою хворобою”, яку слід негайно вилікувати¹⁴⁴.

Критика “Мінущій”, фрагменти яких Лашц наводить у своїй праці, спирається на традиційну геоцентричну систему, до якої входили й елементи ангелології. У цій системі рух небесних сфер асоціювався з діями ангелів, що наближало ще успадковану з античності астрономічну теорію до християнської теології. Як Лятос, так і Лашц, додатко спиралися на елементи коперніканської астрономічної системи, щоправда, не в аспекті геліоцентризму. Автор “Перевірки” наводить лише висновки з “Мінущій”, не беручи до уваги власне аргументацію свого опонента. Так, наприклад, чимало тверджень

¹³⁹ Proba Minuciy Latosowych z obrona kalendarza poprawionego. Przez Szczęsnego Zebrowskiego. – Krakow : Drukarnia Lazarzowa, 1598. – S. 4.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid. – S. 5.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid. – S. 6.

¹⁴⁴ Ibid. – S. 7.

Лятоса спрямовані проти датування Пасхи в новому календарі. Згідно з цитованим текстом “Мінуцій”, “в наступному” (мабуть, мався на увазі саме 1598) році Великдень потрібно буде святкувати всупереч усім канонам, адже новий календар усе перекручує¹⁴⁵. У відповідь Лащ наводить перелік рішень вселенських соборів та отців церкви, відступити від яких католицька церква не може ні за яких обставин¹⁴⁶. Інколи Лятос прямо говорить, що церква опинилася “в помилці”, і оскільки ця помилка стала наслідком людських дій, люди можуть відновити її правильність (тобто старий календар)¹⁴⁷. Загалом критика на адресу Лятоса справляє враження своєрідного добору окремих цитат з його творів, що дозволяють дати розгорнуту й порівняно просту відповідь. Дуже часто об’єктом ін’єктив Лаща стають фрагменти “Мінуцій”, які не мають принципового характеру. Наприклад, на слова Яна Лятоса про чотири сумнівні, які тривожать його голову, “Жебровський” у сатиричному дусі радить йому лікувати головну біль, а не критикувати новий календар. Навіть наукові твердження Лащ намагається просто висміяти: коли Лятос стверджує, що з моменту Нікейського собору до виправлення календаря час рівнодення змістився на 9 днів, 9 годин та 45 хвилин, єзуїт риторично вигукує: “Який такий Юпітер повідав це Доктору”? Далі Лащ наводить свої підрахунки, намагаючись довести, що рівнодення змінилося на повних десять днів, як на цьому наголошували й автори календарної реформи¹⁴⁸. Утім, логіка (а, головне, контекст) висновків Лятоса залишаються невідомими. Таким чином, незважаючи на присутність у тексті суто наукових дискусій, загалом “Перевірка” виглядає типовим полемічним трактатом, де цитати опонента тлумачились відірвано від контексту й без урахування жодних контраргументів.

М. Лащ завершує свою працю кількома віршами, зокрема латиномовною одою “Про виправлення календаря” (Pro Correctione Calendarii, olim Claudiopoli datum) та поетичними рядками “До Лятоса”¹⁴⁹:

¹⁴⁵ Proba Minuciy Latosowych z obrona kalendarza poprawionego. Przez Szczęsnego Zebrowskiego. – Krakow : Drukarnia Lazarzowa, 1598. – S. 22-23, 26.

¹⁴⁶ Ibid. – S. 23-24.

¹⁴⁷ Ibid. – S. 29.

¹⁴⁸ Ibid. – S. 32.

¹⁴⁹ Ibid. – S. 41-43.

Przestań ludzi turbować, wieszcy Praktykarzu,
Przestań macać, Doktorze, pulsu w Kalendarzu,
Nie znajdziesz tam choroby: ci co jej szukali,
Stamtąd ja z przyczynami do szczętu wygnali!
Dbaj sie ty do chorych, a przyłóż pilności,
Aby zdrowi mieszkali w rządzie i w jedności.

В поетичному українському перекладі це виглядатиме так:

Годі вже людей бентежить, віщий Практикаре!
Годі тобі рахувати пульс у календарі!
Не знайдеш хвороби в ньому:
Ті, що там шукали,
Всю доценту з календаря тай повиганяли!
Хворим дай свою пораду, і краще старайся,
Щоб здорові жили в згоді, і народ єднався!

Отже, головне завдання праці М. Лаща – довести хибність поглядів Лятоса “простому люду”, який, за підтримки “ворогів католицької церкви” (тобто православних і протестантів), підбурює народ у різних частинах Литви й Русі. Таким чином, “Перевірка” мала передусім політичне значення.

Автором іншої праці проти Лятоса, виданої в 1604 році в Познані, був ще один єзуїт Войцех Росцішевський (1560 – 1619 р.р.). Цей полеміст здобув освіту в кількох єзуїтських навчальних закладах, зокрема вивчав теологію у Віленській Академії¹⁵⁰. На відміну від М. Лаща, Росцішевський не мав ґрунтовних математичних чи астрономічних знань, а тому в своїй критиці звертався передусім до риторичних прийомів, намагаючись висміяти заперечення Лятосом нового календаря.

Відомо тільки про один збережений примірник (фрагмент) полемічного твору Войцеха Росцішевського, який має назву “Лятосів тілець, або діалог про Лятосів календар”. Стародрук, що знаходиться у Відділі літературознавства Польської Академії Наук (Варшава)

¹⁵⁰ Ks. Popłatek, Jan T. J. Błogosławiony Andrzej Bobola Towarzystwa Jezusowego. Życie-męczeństwo-kult. – Kraków : Wyd. Apostolstwa Modlitwy, 1936. – S. 305.

містить усього сім сторінок тексту та кілька білих аркушів (інші втрачені)¹⁵¹. Утім, навіть цей фрагмент дозволяє відзначити головні особливості критики на адресу Лятоса.

Працю побудовано у вигляді діалогу між двома дійовими особами – “Симоном Крамарем” та “Ксьондзом Х”. В. Росцішевський хотів наче відновити справжню дискусію між “простими людьми”, яким Лятос через свої твори намагається довести хибність нового календаря. Згадуються, утім, ще й астрологічні передбачення ученого.

Автор діалогу вкладає в уста дійових осіб думку про те, що Х. Клавіус, один із авторів календарної реформи, навіть не чув про погляди Лятоса й тому будь-яка критика з боку вченого не сягає свого адресата. Насправді Лятос мав би критикувати “пана Жебровського”¹⁵². Згадка псевдоніма М. Лаща ще раз указує на те, що “Перевірка Лятосових Мінуцій” мала досить суттєвий розголос у католицьких колах, зокрема серед єзуїтів. Росцішевський переказує й відому історію з М. Местліном, якому Клавіус дав відповідь на критичні зауваження. Натомість Ян Лятос бентежить “крамарів”, тобто простий народ¹⁵³. Також “Ксьондз Х” закидає Лятосу граматичні помилки в латиномовних текстах й наче показує, що тому далеко до Клавіуса. “Не можу зрозуміти, яке взагалі Лятосу до нього діло”¹⁵⁴.

На думку В. Росцішевського, Ян Лятос мав би брати участь у наукових дискусіях, але наче ховається від серйозних учених. “Мудро почав робити: викликає на диспут, але хоче, щоб їхали до нього в Острог; мабуть, сподівається на те, що ніхто туди до нього не поїде”¹⁵⁵. Автор порівнює Яна Лятоса, який мешкав при дворі В.-К. Острозького, із “апостатом” Мартіном Лютером, адже той також знайшов притулок у могутнього князя та поширював під його захистом свою “єресь”¹⁵⁶. Звісно, ніхто не ризикне їхати на диспут та виступати проти волі правителя.

¹⁵¹ *Latosie ciele albo dialog o kalendarzu Latosowym*. Interlocutores Simon Kramarz z X. Plebanem. – Poznan : [s. n.], 1604. – [14] s. / Inst. Badań Literackich PAN. No. XVII.2.206

¹⁵² *Ibid.* – S. 5.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ *Ibid.* – S. 6.

¹⁵⁵ *Ibid.* – S. 7.

¹⁵⁶ *Ibid.*

В. Росцішевський наголошує на тому, що в Лятоса був серйозний конфлікт із орденом єзуїтів. Так, у одній зі своїх праць (певно, “Мінуція”), Лятос начебто схвально відгукнувся про вигнання єзуїтів із Франції (мова йде про події 1594 року, коли орден звинуватили в замаху на короля)¹⁵⁷, за що й потрапив у їхню немилість. Свою вимушену еміграцію вчений, за свідченням автора “Лятосового тільця”, також пов’язував із переслідуваннями єзуїтів, в яких, стверджує В. Росцішевський, той винен сам, адже заслуговує кари поряд зі “збродом, зухвалими, неслухняними й бунтарями”¹⁵⁸. Тож, у підсумку, нехай винуватить не єзуїтів, “які роблять те, що повинні”, а своє “невігластво”¹⁵⁹.

Викликають насмішки Росцішевського й астрологічні пророкування Лятоса. “Ксьондз Х” радить “пану Шимону”: “... за тиждень будеш астрологом! Як умієш добре рахувати й дістанеш собі Альманах... то будеш таким самим астрологом, як Лятос!”¹⁶⁰ “Альманахом” у ті часи називалися популярні довідники, де, крім вказівок на дати важливих подій, часто наводилися й астрологічні передбачення.

Не оминає В. Росцішевський популярності творів Лятоса на Русі, адже вчений “почав вихвалити руських, що їхній календар добрий”¹⁶¹. Але “руським” насправді потрібен не стільки математик, скільки скоморох, який буде говорити вигідні їм речі¹⁶². Таким чином, автор “Діалогу” наче намагався підкреслити, що творчість Лятоса просто використовується оппонентами католицької церкви, без жодної оцінки його наукових поглядів. Такі речі не личать добру католику¹⁶³.

Отже, праці М. Лаща й В. Росцішевського дозволяють зробити кілька важливих висновків. Ян Лятос виступав проти календарної реформи, позиціонуючи себе як вірного католика, що намагається виправити помилку Клавіуса та інших астрономів. Зазнавши пере-

¹⁵⁷ *Latosie ciele albo dialog o kalendarzu Latosowym*. Interlocutores Simon Kramarz z X. Plebanem. – Poznan : [s. n.], 1604. – [14] s. / Inst. Badań Literackich PAN. No. XVII.2.206. – S. 8.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ *Ibid.* – S. 9.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Ibid.* – S. 11.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ *Ibid.*

слідувать з боку єзуїтів, учений вже не полишав Острога, перебуваючи під опікою князя Василя-Костянтина Острозького. Обидва полемісти закидають Лятосу не стільки наявність наукових помилок (критика як М. Лаца, так і В. Росцішевського поверхнева), скільки підбурювання простого народу до виступів проти влади й співпрацю з православними й протестантами. Показове в цьому стосунку порівняння Лятоса з Лютером, згадане в “Лятосовому тільці”. Розпочавши критику календарної реформи суто із наукових позицій, Ян Лятос опинився в центрі тривалої ідеологічної боротьби. Міг бути знайомий із поглядами Лятоса й Герасим Смотрицький, який присвятив критиці григоріанського календаря цілий розділ своєї праці “Ключ царства небесного” (Острог, 1587 р.)¹⁶⁴. До речі, вслід за Лятосом, Смотрицький також вважав новий календар справою “новозваних законників, яким не схотілося зватись християнами, тож назвалися єзусянами”, тобто єзуїтів¹⁶⁵.

Особливо гострим твором проти Лятоса була “Перевірка Лятосових Мінущій” М. Лаца, яка, ймовірно, й послужила основою для звинувачень з боку Б. Маціойвського й виключенню з Краківської Академії. Велику роль у цьому зіграв орден єзуїтів, який активно сприяв просуванню календарної реформи. Твори вченого були популярні навіть у Москві, тож, цілком можливо, були ще і якісь спроби перекладу “Мінущій” із польської на староросійську чи староукраїнську мови.

2.3. Наукова спадщина Яна Лятоса: збережні й втрачені праці

Незважаючи на значимість постаті Яна Лятоса не тільки для ренесансної польської науки, а й міжконфесійної полеміки на українських та польських землях кінця XVI – початку XVII ст., біографія цього вченого відома мало. Представлені в науковій літературі відомості дозволяють відзначити тільки найважливіші моменти життєпису автора “Прогностикону”, пов’язані, передусім, із полемікою навколо календарної реформи. Польський історик І. Солтикович,

¹⁶⁴ Смотрицький Г. Ключ царства небесного // Українська література XIV-XVI ст. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 226-235.

¹⁶⁵ Там само. – С. 235.

який в 1810 році опублікував історію Краківського університету, відзначає, що в бібліотеці цієї школи, де свого часу навчався й працював Лятос, не збереглося жодної з його праць, окрім “Прогностикону” (1594)¹⁶⁶. Певну роль у цьому зіграли й переслідування з боку єзуїтів та особисто римської курії – існують навіть свідчення про те, що твори Лятоса спеціально знищувалися¹⁶⁷. В першу чергу це стосувалося особливо критичної праці “Нове виправлення календаря”, тоді як інші роботи, присвячені суто астрологічній тематиці, збереглися. Два твори знаходяться у Львівській національній бібліотеці, інші розкидані по різних книгозбірнях Польщі¹⁶⁸.

Відомі твори Лятоса можна хронологічно систематизувати наступним чином:

1) “Ефемериди небесних сузір’їв у році Божому одна тисяча п’ятсот сімдесят першому” (“Ephemerides coelestium constellationum ad annum domini millesimum quingentesimum septuagesimum primum communem”). Рукопис, містить 26 сторінок тексту. Підписаний іменем Ioanne Lathosinio – “магістром Краківського університету, астрономом”¹⁶⁹. Зміст включає в себе відомості про розташування небесних тіл у відповідному році. Оскільки зазвичай таблиці ефемеридів укладалися з випередженням, твір міг бути написаний ориєнтовно у 1570 році.

2) “Повідомлення про події на підставі небесних знаків, від року Божого 1572 й до року майбутнього 1589” (“Obwieszczenie przypadków, z znaków niebieskich, od roku pańskiego 1572, aż do roku przyszłego 1589”). Краків, 1572. За свідченням К. Естрейхера, твір присвячено віленському воєводі Миколаю Радзівілу¹⁷⁰. Відомий

¹⁶⁶ O stanie Akademii Krakowskiej, od założenia w Roku 1547, aż do terażniejszego czasu, krotki wyklad historyczny. Podany przed I. Sołtykowicz. – Krakow : Drukarnia Gröblowska, 1810. – S. 269.

¹⁶⁷ Шпізель, Р. С. Лятос, Ян // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 213.

¹⁶⁸ Див.: Estreicher, K. Bibliografia Polska. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1906. – Tom XXI. – Część III. – S. 116-118.

¹⁶⁹ Żebrawski, Teofil. Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działy matematyki i fizyki oraz ich zastosowań. – Krakow : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1873. – S. 201.

¹⁷⁰ Estreicher, K. Bibliografia Polska. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu

примірник з Бібліотеки княжат Чарторийських Національного музею в Кракові¹⁷¹.

3) “Нове виправлення календаря” (“Nowa porpawa kalendarza”). Краків, 1578. Твір згадується істориком Шимоном Старовольським (1588 – 1656 рр.)¹⁷². До наших часів не зберігся, очевидно, був знищений єзуїтами.

4) “Прогностикон” на 1594 рік (Краків, 1593). Присвячений Янушу Острозькому. До наших часів не зберігся, згадується К. Естрайхером.

5) “Пересторога” (“Przestoroga”). За свідченням К. Естрайхера – лист на похвалу астрології, виданий у Кракові 1594 року.

6) “Прогностикон про зміну царств та імперій на підставі змін у русі й світлі небесних тіл, що відбуваються у цей час” (“Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora incedentibus”). Краків, 1594. Твір присвячено імператору Священної Римської імперії Рудольфу II. Збереглося мінімум чотири примірники цього стародруку – в Львівській національній науковій бібліотеці¹⁷³, в Національній бібліотеці Польщі¹⁷⁴ та в Бібліотеці княжат Чарторийських (два примірники) Національного музею в Кракові¹⁷⁵.

7) “Пересторога про майбутні значні зміни в світі, на підставі знаків та впливів дев’ятого неба” (“Przestroga przyszłego znacznego

Jaggelońskiego, 1906. – Tom XXI. – Część III. – S. 117.

¹⁷¹ Obwieszczenie przypadkow... / Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich. Polonica XVI w. 714 I Cim.

¹⁷² Estreicher, K. Bibliografia Polska. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1906. – Tom XXI. – Część III. – S. 117.

¹⁷³ Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora incedentibus. Maxime verò de Christianorum contra Turcas successu. A Ioanne Latosinio Medico Phisico, et Mathematico, diligentissime conscriptum, et publicae vtilitatis gratia editum. – [Cracowia]: [s. n.], 1594. – [22] s. / Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 79664.

¹⁷⁴ Prognosticon de regnorum ac imperiorum... / Biblioteka Narodowa. SD XVI.Qu.7138.

¹⁷⁵ Prognosticon de regnorum ac imperiorum... / Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich. Polonica XVI w. 1876 I Cim, 2114 I Cim.

na świecie odmienienia, à to z znaków i skutków nieba dziewiątego”). Краків, 1595. Присвячено В.-К. Острозькому¹⁷⁶.

8) “Вражаюча комета, що з’явилася 1596 року Божого, у місяці липні, під знаком Helices або Великої Ведмедиці” (“Kometa z podziwieniem, która się ukazała Roku Bożego 1596, dni miesiąca Lipca, pod znakiem niebieskim Hélices albo Niedźwiadka większego”). Твір присвячено Янушу Острозькому. Краків, 1596. Згадується у бібліографії К. Естрайхера¹⁷⁷.

9) “Пам’ятка, що розповідає про різні події, які потягне за собою з’єднання обох нещастя Сатурна й Марса” (“Strażnik opowiada przypadki rozmaite które za sobą pociągnie złączenie obydwu niefortun Saturnusa i Marsza”). Краків, 1597. Присвячено воєводі Михалу Зебжидовському. Згадується К. Естрайхером¹⁷⁸.

10) “Короткий опис наслідків суворого й страшного сонячного, а також місячного затемнення, що припадає на 1598 рік Божий” (“Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego także dwojga miesięcowego, na Rok Pański 1598 przypadającego, krótkie skutków opisanie”). Краків, 1597¹⁷⁹. Зберігся мінімум один примірник, до якого включено й згадану “Пересторогу” 1594 року.

11) “Пересторога про майбутні події з науки про зорі й рух небесних тіл на рік Божий 1599” (“Przestroga rozmaitych przypadków, z nauki gwiazd u obrotów niebieskich na rok pański 1599”). Прогностик на 1599 рік, виданий у Кракові (можливо, 1598 року). Присвячена Олекснадру Острозькому й написана в Острозі (завершено 1 жовтня 1598 року)¹⁸⁰. Серед іншого, цікава гравюра на звороті титульного аркуша, в центрі якої знаходиться герб Острозьких, а з боків – герб Шуйських, Леліви, Одроваза й Погоня, тобто найдавніші й навіdomіші відзнаки східноєвропейської знаті.

12) “Пересторога про майбутні події з науки про зорі й рух небесних тіл на рік Божий 1602” (“Przestroga rozmaitych przypadków, z nauki gwiazd u obrotów niebieskich na rok pański 1602”). Підзаголовок містить назву “На острозький меридіан” (“Na meridian Ostrogski”).

¹⁷⁶ Estreicher, K. Bibliografia Polska. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1906. – Tom XXI. – Część III. – S. 117.

¹⁷⁷ Ibid. – S. 116.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid. – S. 117.

Видано в Кракові (1601 р. ?). Твір присвячено краківському єпископу Бернарду Маційовському.

13) “Мінуції” (“Minucje”), друковані в Вільно у 90-х роках XVI ст. Твір не зберігся, але полемічний трактат “Перевірка Лятосових Мінуцій” (“Proba Minuciu Latosowuch”) єзуїта М. Лаща (Краків, 1598) містить фрагменти праці Лятоса.

Загалом період творчості Яна Лятоса охоплює проміжок часу з першої половини 70-х років до початку XVII ст. Перша відома праця вченого (прогностик на 1572 – 1589 рік) була видана ще до його навчання у Падуанському університеті (1575 – 1577 р.р.). Цей факт може свідчити про відданість автора передусім власне краківській астрологічній школі, яку свого часу представляв і виходець із України Юрій Котермак (Дрогобич) (1450 – 1494 р.р.).

Головний науковий інтерес Яна Лятоса – це астрологія, зокрема передбачення майбутніх подій. Окрім втраченого “Нового виправлення календаря”, усі без винятку праці Лятоса стосуються астрологічної проблематики. Таким чином, гостру критику католицької церкви (зокрема, ордену єзуїтів) викликали не стільки прогностичні роботи Лятоса, скільки спроби заперечити легальність календарної реформи. Майже половина усіх збережених творів була присвячена дому Острозьких (В.-К. Острозькому, Янушу та Олександру). Показова й присвята першого твору Лятоса литовському воєводі Миколі Кшиштофу Радзивілу (1549 – 1616 р.р.), а також імператору Рудольфу II.

2. 4. Астрологічна теорія Яна Лятоса

Серед усіх збережених праць Яна Лятоса особливе місце займає “Пересторога”, яка, згідно з твердженням К. Естрайхера, видана в 1594 році в Кракові окремим листом. Цей же текст включено до іншого видання, зокрема “Короткого опису наслідків суворого й страшного сонячного, а також місячного затемнення, що припадає на 1598 рік Божий” (Краків, 1597). “Короткий опис” присвячено шляхтичу Себастьяну Любомирському (1546 – 1613 рр.), каштеляну містечка Малоощ (з 1593 року) й видному політичному діячу Речі Посполитої. Із десятої сторінки збереженого стародруку¹⁸¹ почина-

¹⁸¹ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego także dwojga miesięco-

ється сам текст “Перестороги”. На відміну від багатьох інших творів Яна Лятоса, де переважає прогностична проблематика чи календарі підрахунки, в “Пересторозі” Лятос звертає увагу на легальність астрологічної практики з точки зору католицького християнства. Наведено й виклад загальних принципів астрології. Ці особливості змісту дозволяють краще зрозуміти контекст формування наукових та філософських поглядів вченого.

Наслідуючи інших астрологів доби Відродження (Джероламо Кардано, Марсіліо Фічіно, Агриппою та ін.), Ян Лятос тяжів до своєрідного синкретизму. Декларуючи повну відповідність “правильних” астрологічних учень Біблії, учений включав до своїх міркувань християнську історіософію, ключовими моментами якої вважається вселенський потоп, одкровення Авраама, вихід євреїв із Єгипту й дарування скрижалей Мойсею та прихід Ісуса. Ще однією значимою подією, яка часто протиставлялася біблійним, хоча й вписувалася в загальну історичну схему, було народження Мухаммада, якого тогочасна Європа уявляла як божественну кару для християнства. Саме тому багатьох європейських астрологів цікавило питання про те, скільки ще часу буде існувати “закон Магомета”. Не були винятком і твори Яна Лятоса. Певною мірою це пов’язано не тільки з актуальною політичною ситуацією (боротьбою з тоді потужною Османською імперією), а й впливом арабсько-мусульманської астрологічної науки, успадкованої християнським світом іще в добу середньовіччя. Традиційна мусульманська історіософська схема, яка поєднувала основні періоди розвитку світу із одкровенням пророкам (зміни “шаріатів” – релігійних законів), і була перероблена християнами відповідно до своїх релігійних уподобань. Наприклад, ще ібн Хальдун (1332 – 1406 р.р.), розглядаючи арабську астрологічну науку, наголошував на тому, що чимало вчених прагнули вирахувати час існування мусульманської громади¹⁸². Активно використовував спадщину мусульманських астрологів і ви-

wego, na Rok Pański 1598 przypadającego, krótkie skutków opisanie. Do tego przystępują efekty złączenia obydwu niefortun Saturnusa y Marsa w znaku niebieskim w wadze przez Jana Latosa doktora w lekarstwie z pilnością uczynione. – [Cracowia]: [s. n.], 1597. – [28] s. / Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 94122.

¹⁸² Ібн Хальдун. Мукаддіма. – Бейрут : Дар аль-Фікр, 1421/2001. – С. 714-719.

ходець із українських земель Юрій Котермак (Дрогобич) (бл. 1450 – 1494 р.р.), який, серед іншого, будував свою систему на поглядах перського астронома Абу Ма'шара аль-Балхі (лат. Альбумазар) (787 – 886 р.р.) та, на думку Ш. Буттерворта й Б. Кесселя, праця арабського філософа ібн Рушда (1126 – 1198 р.р.). Між іншим, саме Юрія Дрогобича ці ж автори вважають одним із перших трансляторів арабської наукової та філософської думки на теренах Польщі та України¹⁸³. Вірогідно, що саме на основі праць Юрія Дрогобича Лятос сформувався як самостійний учений.

Перу згаданого Абу Ма'шара належить відома “Книга релігій та династій” (*Kitab аль-Міляль уа д-Дуваль*) та низка інших праць, у яких розроблена чітка методика передбачення історичних подій на основі специфіки кон'юнкцій планет (*іктіранат*) та їхнього співвідношення із сузір'ями (*бурудж*). Ці праці неодноразово перекладалися на латинську мову й були популярними серед європейських авторів, зокрема таких мислителів як Альберт Великий, Роджер Бекон та Піко делла Мірандола¹⁸⁴. Особливо поцінувався, зокрема, латиномовний переклад згаданої “Книги релігій та династій”, який вийшов у 1515 році в Венеції під назвою “Про великі кон'юнкції” (“*De Magnis Coniunctionibus*”)¹⁸⁵. Вірогідно, що, поряд із Юрієм Дрогобичем, Ян Лятос також цікавився популярною в усіх куточках Європи спадщиною Абу Ма'шара. Хоча формально вчений відмежовувався від “халдейських, арабських та єврейських” астрологів, закидаючи їм те, що вони нібито претендують на пізнання непізнаних наукою речей¹⁸⁶, такі твердження свідчать про його знайомство

¹⁸³ Butterworth C., Kessel B. The Introduction of Arabic philosophy into Europe. – Leiden : Brill, 1994. – P. 60-62.

¹⁸⁴ Yamamoto K.. Abū Ma'shar Ja'far ibn Muḥammad ibn 'Umar al-Balkhī // The Biographical Encyclopedia of Astronomers. Ed. by Thomas Hockey at all. – New York : Springer, 2007. – P. 11.

¹⁸⁵ Див. дослідження, критичне видання арабського тексту й сучасний англійський переклад у : Yamamoto K., Burnett C. Abu Ma'Sar on Historical Astrology: The Book of Religions and Dynasties (On Great Conjunctions). – Leiden : Brill, 2000. – 578 p.

¹⁸⁶ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego także dwójga miesięcowego, na Rok Pański 1598 przypadającego, krótkie skutków opisanie. Do tego przystępują efekty złączenia obydwu niefortun Saturnusa y Marsa w znaku niebieskim w wadze przez Jana Latosa doktora w lekarstwie z pilnością

зі спадщиною цих астрологів. Чимало елементів астрологічної системи Яна Лятоса знаходять паралелі в творчості саме Абу Ма'шара.

У своїй “Перестрозі” Ян Лятос називає астрологію “Божественною наукою” та поділяє чотири частини – передбачення долі держав та їхніх правителів, передбачення кліматичних змін, передбачення індивідуальної людської долі, прогноз сприятливого й несприятливого часу для початку певних справ¹⁸⁷

Першу частину астрологічної науки, яку можна назвати “політичною астрологією”, Як Лятос пов'язує із апогеями планет, кон'юнкціями, змінами ексцентриситетів планетарних орбіт, а також із рухом восьмої небесної сфери. Успадкована з часів античності (за посередництвом неоплатонізму) ієрархічна теорія небесних сфер асоціювала восьме небо із площиною нерухомих зірок, тобто сферою універсального космічного впливу. Так, у “Комедії” Данте Аліг'єрі “восьме небо” ототожнюється саме з глибинами пізнання астрологічних “прикмет”:

“У восьмим небі повно тих світил,
Що кожне з них від інших всіх різниться
У силі світла й величинах тіл.
Якби тут полягала вся різниця,
У ступені щільності одним,
Одне з усіх могло б хоч як втісниться.
Прикмет же різність вдячна основним
Засадам, що їх всі, крім однієї,
Ти відкидаєш висловом своїм”¹⁸⁸

Друга частина астрологічної науки, яку Ян Лятос вважає потрібною для “городників” (себто селян) та лікарів, присвячена питанням клімату й зв'язку між погодними умовами та фізичним становищем людей. Основоположниками такого знання Лятос вважає давньогрецьких медиків Гіппократа й Галена. Саме в цій частині “Перестороги” вчений критикує астрологію “халдеїв, арабів та євреїв”, яка часто прагне пізнати непізнане й цілком слушно відкидається

uczynione. – [Cracowia]: [s. n.], 1597. – S. 13.

¹⁸⁷ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 11-14.

¹⁸⁸ Данте. Божественна комедія / Пер. Є. Дроб'язка. – Харків : Фоліо, 2001. – С. 401.

католицькою церквою. Одразу після цих слів Ян Лятос зважає, що про першу частину астрологічної науки він уже писав “його цісарській та княжеській могутності київському воєводи”¹⁸⁹. Цим воєводою з 1559 до 1608 року був князь Василь-Костянтин Острозький. За свідченням ученого, в цьому творі розкрито астрологічне вчення про впливи восьмого й дев’ятого неба, тобто вершини божественної науки. Вірогідно, мається на увазі “Пересторога про майбутні значні зміни в світі, на підставі знаків та впливів дев’ятого неба”, видана в 1595 році з присвятою В.-К. Острозькому. Оскільки “Пересторога”, за свідченням К. Естрайхера, писалася в 1594 році, вказане посилання може бути пізньою вставкою. Примітно, що князю В.-К. Острозькому Лятос присвятив твір про найзначніші астрологічні вчення.

Третю й четверту складові астрологічної науки автор “Перестороги” не розглядає, що змогу пересвідчитись в його особливий зацікавленості саме геополітичною астрологією. Тому в наступних частинах свого твору Ян Лятос вдається до пояснення значень певних астрономічних подій, зокрема з’єднання планет. Значущим є з’єднання Юпітера й Марса, що призводить до “неспокійних змін у королівствах, державах, сектах і звичаях”¹⁹⁰. Тут помітний вплив Абу Маш’ара, який, описуючи наслідки планетарних кон’юнкцій у своїй праці “Про сполучення зірок” (араб. *Кітаб ’іктіранат аль-каувакіб*), пояснював спільний вплив цих планет так: “починаються війни між царями й народами, погіршується стан віри й різних учень”¹⁹¹. Вірогідно, що Ян Лятос опрацьовував цей або інший Абу Маш’ара за якимось із латинських перекладів, популярних у Кракові з часів Юрія Дрогобича.

У наступних тезах мислитель знову повертається до історичної астрології, намагаючись простежити зв’язок між небесними подіями та християнством. Оскільки Сатурн і Юпітер з’єдналися у “водяному” знаку Рака, це означало очищення світу через воду, тобто вселенський потоп¹⁹². Тут погляди Лятоса цілком самостійні, адже

¹⁸⁹ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 12.

¹⁹⁰ Ibid. – S. 13.

¹⁹¹ Кітаб ’іктіранат аль-Каувакіб лі-Абу Ма’шар аль-Балхі. Аль-Мактаба аль-Азгарійя. Махтут 36/41644. – Арк. 13.

¹⁹² Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 13.

в Абу Ма’шара кон’юнкція цих планет у сузір’ї Рака навпаки призводила до “зменшення кількості дощів”¹⁹³. До наступних подій, пов’язаних зі сполученнями планет, Ян Лятос відносить дарування пророцтва Мойсею та народження Ісуса, яке відбулося під знаком впливу природи Юпітера.

Цікаві й погляди Яна Лятоса на народження Мухаммада, яким учений завершує тези про біблійну історію. “Ворог хреста Магомет” народився у час сполучення Марса й Венери, а тому перебуває під впливом тілесних та войовничих інтенцій¹⁹⁴. Ці цих словах добре помітне типовий середньовічний європейський міф про іслам як “розпусливу” й “кровожерливу” релігію.

Невипадкова й згадка про події, що супроводжували біблійну історію свята Пасхи¹⁹⁵. Швидше за все, Ян Лятос використовував ті ж самі підрахунки, що й в критиці григоріанського календаря. Воскресіння Христове, згідно з текстом Лятоса, відбулося 3 квітня, тобто через 18 днів після часу весняного рівнодення (22 березня).

Ян Лятос наводить складні астрологічні підрахунки, пояснюючи, що протягом історичного плину подій можуть означати різні кон’юнкції. Сатурн, що з’єднується із Меркурієм, плодить “облудних людей”, що намагаються зіпсувати усталений лад¹⁹⁶. Схожі твердження зустрічаємо й в Абу Ма’шара, який відносив до впливу цих планет поширення різного роду чаклунства¹⁹⁷. 24 грудня 1603 року, за підрахунками Лятоса, повинно відбутися з’єднання Сатурна та Юпітера в Стрільці, що може значити “тільки якусь на світі зміну”¹⁹⁸. Про те, що така кон’юнкція стосується усіх “поясів землі” (*акалім*) писав і Абу Ма’шар¹⁹⁹.

Систему Абу Ма’шара Ян Лятос застосовує й до свого осмислення виникнення християнства, пов’язаного із впливом Юпітера. Використавши, очевидно, “Квіти астрології” (“*Flores astrologiae*”, перекладену з араб. *Ахкам тахавіль сунні аль-маувалід*), активно цитовані свого часу Юрієм Дрогобичем, учений говорить про добру

¹⁹³ Кітаб ’іктіранат аль-Каувакіб... – Арк. 9.

¹⁹⁴ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 13.

¹⁹⁵ Ibid. – S. 14.

¹⁹⁶ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 15.

¹⁹⁷ Кітаб ’іктіранат аль-Каувакіб... – Арк. 13.

¹⁹⁸ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 15.

¹⁹⁹ Кітаб ’іктіранат аль-Каувакіб... – Арк. 9.

позицію Юпітера в сузір'ї Стрільця для християнства загалом²⁰⁰. У тексті Абу Ма'шара, латинський переклад якого було видано в Аугсбурзі в 1495 році, Юпітер асоціюється із появою релігій та добрим справами²⁰¹. Цитовані Лятосом латиномовні поняття й вирази також демонструють значну й подекуди майже буквальну схожість із текстом “Квітів астрології”. Примітна спроба Яна Лятоса пов'язати (вслід за автором “Чотирикнижжя” грецьким астрономом Клавдієм Птолемеєм (87 – 165 pp.)) сузір'я із частинами землі. Так, у центр його уваги потрапляє Угорщина (Węgierska ziemia), яку Лятос асоціює зі Стрільцем²⁰². Згадка про цю країну, до якої Лятос звертається й у інших працях, не випадкова – в другій половині XVI століття в Угорщині точилося жорстке протистояння між Габсбургами й Османською імперією, від якого значною мірою залежала й доля Польщі.

Матеріали цієї частини “Перестороги” вчений називає “описом великих кон'юнкцій”, використовуючи поняття, що стало популярним в європейській астрологічній науці завдяки перекладу вже згаданої однойменної праці Абу Ма'шара (“De Magnis Coniunctionibus”).

Наступна частина “Перестороги” присвячена сонячним та місячним затемненням, де Ян Лятос звертається до більш конкретних історичних подій. Так, підраховано дати кількох затемнень та початок їхньої видимості в Кракові; швидше за все, Ян Лятос послуговувався даними власних спостережень. Згадується повне сонячне затемнення 7 березня 1598 року, а також повне місячне затемнення 21 лютого того ж року.²⁰³ Така близькість повного сонячного й місячного затемнення, за свідченням Лятоса, описана в творах Гермеса Тримсегіта (чит. Trismegistus замість Trismeistus), легендарного античного мислителя й ученого, якого цінували ренесансні мислителі. Вірогідно, мова йде про “Астрологічні афоризми Гермеса” (так званий “Sentiloquium”), запозичене з арабських джерел та популярне в Європі з часів пізнього середньовіччя. Одне з

²⁰⁰ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 15.

²⁰¹ Flores Astrologiae. – Augsburg : Erhard Ratdolt, 1495. – P. 20. Див. англomовний переклад латинського тексту в: Holden J. Five Medieval Astrologers. – Tempe : American Federation of Astrology, 2008. – P. 1-67.

²⁰² Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 15.

²⁰³ Ibid.

латиномовних видань цього твору з'явилося в 1564 році в Празі²⁰⁴. Із латиномовного джерела (або власної праці латиною) узятий Лятосом і перелік країн, у яких буде видно затемнення²⁰⁵. Згадується й відома з античності історія про Перікла, який, порівнявши сонячне затемнення на початку Пелопонеської війни зі звичайним плащем, що закриває сонце, заспокоїв усе своє військо²⁰⁶.

Лятос наголошує на тому, що сонячне затемнення 1598 року особливо вплине на декілька регіонів, серед яких згадує переважно країни південної та східної Європи (в тому числі білу й чорну Русь, Поділля, польські міста Гнезно й Познань)²⁰⁷. Так званий “сигніфікатор” Польщі (тобто планети, які вказують на долю країни) – це кон'юнкція Юпітера й Венери. Наприклад, унаслідок несприятливого з'єднання в 1542 році Польщу вразила сарана й великий мор; негативні наслідки чергової кон'юнкції припадають на 1600 рік²⁰⁸.

Учений завершує свою “Пересторогу” теологічними міркуваннями про свободу волі й передвизначення. Наголошуючи на божественній могутності, Лятос стверджує, що астрологічні передбачення слугують за попередження, що дозволяють людині належно підготуватись. Але Бог може змінити майбутнє так, як побажає, тому що Його воля в усій повноті невідома людині. Астролог за свідчує, що в своєму творях не хотів написати нічого “проти католицької віри... чи святої матері католицької церкви”²⁰⁹.

2. 5. “Прогностікон” 1594 року: головні особливості

Важливе місце в спадщині Яна Лятоса посідає латиномовний трактат “Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora

²⁰⁴ Lemay R. Origin and Success of the Kitab Thamara of Abu Jafar ibn Yusuf ibn Ibrahim: From the Tenth to the Seventeenth Century in the World of Islam and the Latin West // Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science, April 5–12, 1976 (Aleppo: Aleppo University). – Aleppo : Aleppo University, 1978. – Vol. 2. – P. 91–107.

²⁰⁵ Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego... – S. 16-17.

²⁰⁶ Ibid. – S. 19.

²⁰⁷ Ibid. – S. 20.

²⁰⁸ Ibid. – S. 21.

²⁰⁹ Ibid. – S. 22.

incedentibus” (“Прогностикон про зміну царств та імперій на підставі змін у русі й світлі небесних тіл, що відбуваються у цей час”), виданий 1594 року в Кракові. Один із примірників цього твору зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці²¹⁰.

Означений твір Яна Лятоса належить до жанру “прогностиків”, популярних у Польщі й інших країнах Європи ще з часів середньовіччя. Відомий, наприклад, твір кенігсбергського астронома Йогана Мюллера (лат. Regiomontan) (1436 – 1476 р.р.) “Prognostica”²¹¹, а також низка інших праць цього жанру другої половини XV ст. Автори вказаних творів намагалися передбачити, які природні й суспільні події може викликати комета 1472 року²¹². До відомих творів такого типу належала й “Прогностична оцінка 1483 року”, написана Юрієм Дрогобичем (бл. 1450 – 1494 р.р.), який, що вже згадувалося, активно використовував спадщину перського астронома Абу Ма’шара аль-Балхі (лат. Альбумазар) (787 – 886 р.р.) та італійського астролога Гвідо Бонатті (XIII ст.)²¹³. Але підзаголовок “Прогностикону” Лятоса свідчить про цілком конкретний авторський задум: “максимально правдиво про успіх християн проти турків”²¹⁴. Таким чином, Ян Лятос намагався з’ясувати, коли, згідно з відповідними астрологічними розрахунками, Османська імперія (“Царство Магомета”) більше не буде становити “загрозу для християн”²¹⁵.

²¹⁰ Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora incedentibus. Maxime verò de Christianorum contra Turcas successu. A Ioanne Latosinio Medico Phisico, et Mathematico, diligentissime conscriptum, et publicae vtilitatis gratia editum. – [Cracowia]: [s. n.], 1594. – [22] s. / Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 79664.

²¹¹ Markowski, M. Ne znanie dzieło Jana Regiomontana o komecie // Studia Mediewistyczne. – 1993. – No. 30. – S. 27-31.

²¹² Kozłowska, A. Polskie prognostyki o komecie z 1472 roku. Analiza zawartości treściowej // Studia Mediewistyczne. – 1992. – No. 29. – S. 43-65.

²¹³ Дрогобич, Юрій. Роки і пророцтва; [уклад. і наук. ред. В.М. Вандишев]. – Х. : Факт, 2002. – 287 с.

²¹⁴ Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora incedentibus. Maxime verò de Christianorum contra Turcas successu. A Ioanne Latosinio Medico Phisico, et Mathematico, diligentissime conscriptum, et publicae vtilitatis gratia editum. – [Cracowia]: [s. n.], 1594. – S. 1.

²¹⁵ Prognosticon de regnorum... – S. 19.

Предмет, обраний Лятосом для астрологічного “дослідження”, активно обговорювався у шістнадцятому столітті. Після вдалих європейських кампаній Сулаймана Кануні (1520 – 1566 р.р.) правителі центральноєвропейських держав розглядали Османську імперію як найсерйозніший виклик²¹⁶. В 1543 й 1544 році в Кракові виходять друком дві промови Станіслава Оріховського-Роксолана (1513 – 1566 р.р.) під назвою “Про турецьку загрозу”, де автор прямо говорить, що мета Сулаймана – “захопити Польщу, звідки зручніше воювати не лише з германцями, а й з іншими народами”²¹⁷. Учень Коперника, Георг Йоахім Ретик (1514 – 1574 р.р.), який також був пов’язаний із Краківським університетом, в одному зі своїх послань намагався передбачити час занепаду “закону Магомета”²¹⁸. Оскільки “Прогностикон” Яна Лятоса цілком пов’язаний із “турецькою загрозою”, австрійський орієнталіст Й. вон Хаммер (1774 – 1856 рр.) навіть включає цей твір у перелік рукописів та стародруків, які стосуються історії Османської імперії²¹⁹.

Цікавився свого часу й астрологічними передбаченням долі турків та “сарацинів” попередник Яна Лятоса Юрій Дрогобич. У “Прогностичній оцінці 1483 року” він, зокрема, писав:

“Турки, котрі надихаються впливом Марса, від початку року майже до кінця липня будуть найкращим чином переважати в війнах, якщо вони їх вестимуть. Є обґрунтовані припущення: щасливими будуть могутні і відважні, і переважно не без перемоги. Я передбачу, що їх можна буде перемогти ні чим іншим, ніж дуже великим талантом, хитрістю і стражданням. Набагато безпечніше

²¹⁶ Див.: Shaw, S. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280 – 1808. – New York : Cambridge University Press, 1997. – P. 87-111.

²¹⁷ Оріховський, Станіслав-Роксолан. Про турецьку загрозу слово друге (до польського короля Сигізмунда) // Українська література XIV – XVI ст. ; [за ред. В. Л. Микитася]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 91.

²¹⁸ Георгія Йоахіма Ретика о книгах вращений Николая Коперника первое повествование к Иоанну Шонеру // Николай Коперник. О вращении небесных сфер ; [перевод И. Н. Веселовского, ред. А. А. Михайлова]. – М. : Наука, 1964. – С. 495.

²¹⁹ Hammmmer, von J. Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten. Handschriften und Archiven / J. von Hammer. – Pest : C. A. Hartleben’s Verlage, 1835. – S. 156.

буде в той час попрохати миру з турками і припинити війну. Однак від кінця липня до кінця року їх становище стане слабшим і в більшій частині вони будуть неfortunними. І крім того, від 27 липня весь серпень до 22 вересня, якщо в той час будуть вестись війни, то будуть вони руйнівними і небезпечними з дуже великими втратами для них. Від чуми і жорстокої смертності вони не будуть в безпеці і в цілому до кінця року їх становище буде дуже тяжким і ненадійним”²²⁰.

Отже, в окремих судженнях Дрогобич – як згодом і Лятос – робить ще й політичні висновки, зокрема радить укласти із турками мирну угоду.

Змістовна частина “Прогностикону” Яна Лятоса починається з твердження про те, що період розвитку й занепаду різних держав пов’язаний із небесними тілами²²¹. В наступних тезах Ян Лятос відступає від класичної астрологічної схеми Абу Ма’шара. Учений звертається до іншого підходу, сутність якого полягає в залежності подій на землі від ексцентриситету планет і сонця, тобто ступеню відхилення орбіти від окружності. Посилаючись на Коперника²²², Ян Лятос відходить від арабських схем у бік класичної доктрини Клавдія Птолемея (87 – 165 р.р.), згідно з якою небесні тіла рухаються по малому колу, яке називається епіциклом, у той час як центр самого епіциклу рухається по великому колу, що має назву деференту²²³. Ця теорія застосовувалася як у геоцентричній, так і геліоцентричній системі, доки німецький астроном і математик Йоганн Кеплер (1571 – 1630 р.р.) не з’ясував, що планети рухаються по еліптичним, а не колоподібним орбітам.

Виходячи з напрацювань Коперника (а саме третьої книги з праці “Про рух небесних тіл”), Ян Лятос вказує на головні астрономічні процеси, які дозволяють відстежити хід подій на землі – випередження рівнодення (лат. praecessio aequinoctium), внаслідок якого кожного року весняне рівнодення настає дещо раніше, зміни в русі

²²⁰ Дрогобич, Юрій. Роки і пророцтва / Юрій Дрогобич ; [уклад. і наук. ред. В.М. Вандишев]. – Х. : Факт, 2002. – С.200.

²²¹ Prognosticon de regnorum... – S. 6.

²²² Ibid.

²²³ Див. загальний виклад птолемеївської астрономії у: Бронштэн, В. А. Клавдий Птолемей.– М. : Наука, 1985. – 239 с.

Сонця знаками зодіаку, а також зміни ексцентриситету, тому спостерігається “нестабільність апогею”. Ці відхилення Лятос, услід за Коперником, називає поняттям “аномалія рівнодення” (Anomaliae aequinoctiorum), на вирахуванні яких і буде своєю астрологічну систему²²⁴. Неважко помітити, що за своєю природою вказані погляди можуть бути віднесені швидше до астрономічної, ніж астрологічної науки. Внаслідок тодішнього наукового синкретизму, вчення Яна Лятоса варто розглядати комплексно, не поділяючи окрема на “містицизм” чи власне “науку”. Та ж сама особливість, серед іншого, була притаманна й для робіт Миколая Коперніка (до речі, учня Юрія Дрогобича), хоча цей автор увійшов у історію науки радше як астроном, ніж астролог.

Один із максимальних градусів “аномалії”, наведеної в “Прогностиконі” Яна Лятоса, припав на 2186 рік від створення світу, коли відбувся “заклик Аврама” (vocatio Abrahe)²²⁵. Таким чином, автор “Прогностикону” посилається на значну біблійну подію відновлення монотеїзму, встановлюючи зв’язок між сакральною історією та астрономічними явищами, зокрема епохами середніх рухів рівнодень, про які писав іще Коперник. Аналогічний погляд, який, утім, прив’язаний до великих кон’юнкцій, зустрічається й в уже згаданій “Пересторозі”.

Треба зауважити, що в цитованій Лятосом книзі його видатний попередник підходив конкретно до питання вказаних аномалій суто з астрономічних, а не астрологічних міркувань²²⁶. Коперник наголошував на відповідності між літочисленням, де враховується зміна рівнодень та календарем Юлія Цезаря. Закономірним виглядає факт, що в системі Яна Лятоса юліанський календар мав принципове значення.

Ян Лятос наголошує, що в 2615 році від створення світу, коли “аномалія” сягнула 45 градусів небесного меридіану, Бог відкрився Мойсею, після чого відбувся вихід євреїв із Єгипту. Але вже 3044 року, коли величина “аномалії” була мінімальною, євреї потрапили у вавилонський полон. Увесь цей період загалом пов’язується Ля-

²²⁴ Prognosticon de regnorum... – S. 6-7.

²²⁵ Ibid. – S. 8.

²²⁶ Коперник, Николай. О вращениях небесных сфер; [перевод И. Н. Веселовского, ред. А. А. Михайлова]. – М. : Наука, 1964. – С. 183-198.

тосом із дією Юпітера, який символізує священство й владу, дану Богом Авраму²²⁷. Загалом Юпітер в поглядах Лятоса відіграє роль сигніфікатора юдейської, а згодом християнської віри. Цей погляд зустрічається й у працях його попередників. Наприклад, Юрій Дрогобич писав про вплив Юпітера в 1483 році так:

“Шляхетного роду, такі як величні судді, консули, радники з права, посланники апостольського трону, підлеглі архієпископа, єпископи святої віри та всі досвідчені в священних науках, вчені, ті хто живуть з приємністю, сангвініки, і взагалі всі, сигніфікатором котрих при народженні є Юпітер, в першій половині року недобре будуть диспонуватись. Перешкоди, переслідування, неспокій з приводу царів, правителів та великих володарів вони будуть мати, і турботи з приводу таємних ворогів; і суперечки, тяжби, а також незгоди з приводу заповітів та померлих і в більшості випадків до середини травня. З цього часу вони диспонуватимуться трохи краще. В другій половині року також не все добре буде лагодитись і багато хто буде хворіти по причині сигніфікатора, що тягнеться до спеки. І на протязі цілого року їх стан підозрілий, тому що багато хто з них помре”²²⁸.

Наступна фаза зростання “аномалії”, про яку пише Ян Лятос у своєму “Прогностіконі”, припала на 3902 рік. Перед цим запанував Марс, а його влада, за словами Лятоса, “означає війну, хаос, повстання, пожежу, спустошення та руйнацію”, що й втілювалося у греко-перських війнах, походах Олександра Македонського та інших подіях; саме в цей час Бог відсилає Ісуса як визволителя людства. Оскільки 796 рік за християнським літочисленням Ян Лятос називає 4760 від створення світу, роком створення світу в його хронології був 3964 до н.е.²²⁹. Цікаво, що, виходячи з доступних нам джерел, раніше Лятоса саме цю дату створення світу використовував тільки протестантський реформатор Филип Меланхтон (1497 – 1560 рр.)²³⁰. Меланхтон виявляв цікавість до астрологічних

²²⁷ Prognosticon de regnorum... – S. 9.

²²⁸ Тут і далі по тексту цитати взяті з: Дрогобич, Юрій. Роки і пророцтва / Юрій Дрогобич; [уклад. і наук. ред. В.М. Вандишев]. – Х. : Факт, 2002. – С. 205.

²²⁹ Ibid. – S. 11.

²³⁰ Jones F. The Chronology of the Old Testament. – Green Forest : New Leaf Publishing Group, 2004. – P. 26.

пошуків та, згідно з деякими повідомленнями, навіть уклав гороскоп для свого сподвижника Мартіна Лютера, передбачивши успіх його вчення²³¹. Стараннями Меланхтона було видано латинський переклад часто цитованого Лятосом “Тетрабіблоса” Птолемея²³². Цілком можливо, що Ян Лятос був знайомий із ранньопротестантською астрологією, або, що також вірогідно, використовував аналогічну методику обрахування біблійної хронології.

Після приходу Ісуса настає ера Сатурна, початок якої припав на 30 рік н. е. Панування цієї планети, за твердженням Лятоса, несе великі загрози для християнства – близько 400 року Європою прокотилося нашествя Атілли, а у 800 році, в “Африці”, з’явився “Магомет”. І хоча датування, запропоноване автором “Прогностікону”, не зовсім точне, слід зауважити, що мова йде не про прив’язку до конкретних дат, а про початок і завершення цілих періодів. Піднесення “закона Магомета” пов’язується Лятосом вже із дією Венери, період влади якої буде тривати до 1653 року й ще принесе із собою “чимало безладу на землі”. Цей “безлад” (furores) також пов’язується із “законом Магомета”, успіх якого позначений Венерою та Марсом. Продовжуючи тему домінування небесних світил, Лятос стверджує, що після 2511 року н.е. влада перейде до місяця, з’явиться “тиран-антихрист”, а в 7000 (3036 Р. Х.) році світ завершить своє існування й зміниться на “царство Боже”. Таким чином, Лятос застосовує астрологічну методику до біблійного розуміння есхатології. Використовується й популярний у середньовіччі християнський погляд на тривалість існування світу в 7000 років. Таким чином, дата “кінця світу” змінювалася залежно від дати відліку²³³.

Але обрахування дати “кінця світу” не було головним завданням астролога. Фактично в “Прогностіконі” вона згадується тільки побічно. Тому в подальших міркуваннях Лятос намагається передбачити події, які відбуватимуться в найближчі 100 – 200 років. У 1586 році Меркурій досягнув апогею в сузір’ї Стрільця (чит.

²³¹ Shofield J. Philip Melanchthon and the English Reformation. – London : Ashgate Publishing Ltd., 2006. – P. 84-85.

²³² Вандишев В.М. Філософське підґрунття прогностики Юрія Дрогобича // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т. 20: Філософія та релігієзнавство. – С. 48.

²³³ Prognosticon de regnorum... – S. 11-13.

Sagittari замість Sagitari), що дозволяє говорити про майбутній успіх християнського світу. Натомість апогей Меркурія й Марса в сузір'ї Скорпіона, що відбувся 620 року, означав конфлікт “Магомета” й візантійського імператора Іраклія (575 – 641 рр.). У цьому випадку датування Лятоса більш точне, адже 622 рік став початком мусульманської ери. Цікаво, що в арабському тексті “Книги про з'єднання” Абу Ма'шара вказана конфігурація, серед іншого, означає “смерть царя в пустелі арабів, напад гірських мешкаців...” та “писання й посланців”²³⁴. На асоціативному рівні (а астрологічна наука пропонує саме такий, образно-символьний тип сприйняття), тези обох астрологів схожі.

У час написання “Прогностикону” піднесення “турецької імперії” (Imperium Turcarum) тривало, що також пояснювалося Лятосом через розташування планет (зокрема, Марса в сузір'ї Лева). Але вже після 1630 року, коли домінувати почне Юпітер, ситуація почне змінюватись на користь християн. У 1700 році “від магометанського царства не залишиться й сліду”. Нарешті, коли остаточно запанує Меркурій – планета великого імператора – “християнське царство” отримає перемогу над “магометанським”²³⁵.

Посилаючись на відповідну частину “Чотирикнижжя” (книга 2, розділ 4) Клавдія Птолемея, Лятос наголошує на тому, що загальний стан міст та держав можна перебачити за з'єднанням місяця й сонця, а також рухом планет у цей час (відповідна частина тексту Птолемея має назву “Про конкретні передбачення”²³⁶). Так само, як далі по тексті “Чотирикнижжя” Птолемея²³⁷, Ян Лятос намагається вирахувати точне місце, якого й стосуються передбачення, обраховуючи відмінність координат Константинополя й Кракова²³⁸. Автор “Прогностикону”, цитуючи Птолемея, повторює його систему поділу світу на квадранти, в кожній частині яких керує відповідне сузір'я²³⁹. Утім, систему Птолемея Лятос доповнює, виходячи із су-

²³⁴ Кітаб 'Іктіранат аль-Каувакіб... – Арк. 9.

²³⁵ Prognosticon de regnorum... – S. 16.

²³⁶ Ptolemy. Tetrabiblos; [ed. and transl. by F. E. Robbins]. – Cambridge : Harvard University Press, 1940. – P. 160-162.

²³⁷ Ibid. – P. 160-164.

²³⁸ Prognosticon de regnorum... – S. 17.

²³⁹ Ptolemy. Tetrabiblos; [ed. and transl. by F. E. Robbins]. – Cambridge : Harvard University Press, 1940. – P. 128-160.

часної йому географічної ситуації. До регіону Тильця астролог додатково включає Ірландію, Лева – Туреччину, Скорпіона – Іудею, Ідумею й Східну Швецію, Водоля – “Велику Тартарію” (територію сучасної Росії), Русь (Білорусь та Україну) й Валахію²⁴⁰.

Виходячи з цих та інших міркувань, Ян Лятос робить висновок, що в майбутній війні з Персією Туреччина зазнає поразки, зокрема внаслідок того, що Венера перебуватиме в Тильці. Очевидно, автор “Прогностикону” був начуваний про тривалі турецько-перські конфлікти XVI ст. (1514 – 1555, 1578 – 1590 р.р.). Можна стверджувати, що під “магометанським законом” Лятос мав на увазі саме Османську імперію, а не ісламський світ у цілому, а тому всі тези, які стосуються “сарацинів”, мають відношення майже виключно до турків.

Із впливом Венери, а також перебуванням Юпітера в сузір'ї Лева, Лятос пов'язує й майбутній успіх австрійців. Проте ця перемога буде досить важкою для Австрії й стане результатом тривалих зусиль. Те ж саме, свідчить “Прогностикон”, стосується й Угорщини, яку в астрологічному сенсі Лятос ділить на західну й східну. Внаслідок впливу “християнського” Юпітера угорці досягнуть “щасливого успіху” (successus felices), який принесе їм визволення з-під турецького гніту. Остаточно ця подія відбудеться тоді, коли апогей Меркурію вийде на сузір'я Стрільця. Отож, царство імператора переможе, а “сарацини” більше не завдадуть “святій католицькій церкві” жодної шкоди²⁴¹. Завершується “Прогностикон” Яна Лятоса віршем Йоахіма Бельського (бл. 1540 – 1599 р.р.), відомого поета й історика, присвяченим імператору Священної Римської імперії²⁴².

Досліджуваний твір Яна Лятоса показує глибоку обізнаність автора в природничих науках тих часів – математиці, астрономії, геометрії, географії, а також астрології. Головними теоретичними джерелами “Прогностикону” були класичне для середньовічної й ренесансної астрології “Чотирикнижжя” Клавдія Птолемея, твори Миколая Коперника, спадщина Абу Ма'шара аль-Балхі, Юрія Дробича та інших учених.

“Прогностикон” 1594 року може вважатися цілком самостійною

²⁴⁰ Prognosticon de regnorum... – S. 18.

²⁴¹ Ibid. – S. 20.

²⁴² Ibid. – S. 22.

працею, де присутня спроба розглянути біблійну й сучасну історію у зв'язку із відповідними астрологічними процесами. Важко не помітити й того факту, що в системі Яна Лятоса небесні тіла були тільки “знаками”, а не причинами реальних подій, що дозволяло йому поєднувати астрологічний світогляд із християнським віровченням. Астрологічну науку вчений поділяв на чотири частини – передбачення долі держав та їхніх правителів, передбачення погоди, передбачення індивідуальної людської долі й передбачення сприятливого й несприятливого часу для початку певних справ. Виходячи зі змісту збережених праць, найбільше цікавила Лятоса астрологія “геополітична”, яка дозволяла спрогнозувати майбутні відносини й становище різних країн. Не дивно, що “Прогностикон”, присвячений Рудольфу II, з'являється саме в той час, коли імператор втягнувся у чергову війну з Османською імперією (1593 – 1606 рр.). На боці антитурецької Ліги у ній приймав участь і загін козаків під проводом Северина Наливайка. Оскільки більша частина бойових дій велася в Угорщині, в останній частині твору Ян Лятос намагався спрогнозувати події саме цих теренах. Як уже відзначалося, тематика “Прогностикону” була не менш актуальна й для тогочасної Польщі.

Заняття астрологією Лятос продовжував і в період спілкування з князем Острозьким. У передмові до досліджуваного нами “Прогностикону” від 1594 року Лятос згадує про твір, присвячений “князю (Duci) Острога й каштеляну Кракова”. В іншому трактаті, датованому вже 1597 роком, Лятос також пише про якийсь “Prognosticum”, “повіданий ясному дому княжат Острозьких”. Ймовірно, мова йшла про “Prognosticum ad Annum 1594”, виданий в 1593 році й справді присвячений Янушу Острозькому. Зберігся й твір “Про острозький меридіан. Вплив Венери буде загальним, а Юпітер і Меркурій разом будуть тримати владу”, написаний в Острозі десь близько 1602 року й присвячений єпископу Луцькому й Краківському (1548 – 1608 рр.) Бернардові Мацієвському. Астрологія не була для Острозьких чимось новим: відомо, що з Острогом підтримував зв'язки математик А. Римша (біля 1550 – після 1595 р.р.)²⁴³, з астрологічними передбаченнями якого був знайомий і сам князь Василь-Костянтин²⁴⁴.

²⁴³ Атаманенко, В. Б. Римша Андрій // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання [у 2-ох т.]. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 394-397.

²⁴⁴ Мицько, І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія /

Ймовірно, що після переїзду до Острога наприкінці 90-х років XVI століття, князь міг користуватися послугами Лятоса не тільки як особистого лікаря, а й особистого астролога. Адже остаточний розрив зв'язків Яна Лятоса з Краківським університетом відбувся вже 1602 року, що могло бути пов'язано з публікацією нового твору з критикою григоріанського календаря. І. Паславський, досліджуючи т.зв. “Холмський збірник”, який, на думку вченого, стосувався Острозької академії, припускає, що Ян Лятос міг привести до Острога й праці свого українського попередника Юрія Дрогобича, які згодом були перекладені староукраїнською книжною мовою²⁴⁵.

Наукова біографія Яна Лятоса нерозривно пов'язана з досить складними політичними процесами. Зрозумілий його союз із домом Острозьких, який дозволив вченому продовжувати критику григоріанського календаря. Закономірною виглядає й можливість певних стосунків із науковою елітою, близькою до імператора Рудольфа II, або й ним самим. Навіть після “еміграції” до Острога чимало зв'язків у Лятоса залишилося й у польських колах. Астрологічна творчість, якій вчений був відданий в усі періоди свого життя, могла зіграти роль своєрідного містка між західноєвропейською природознавчою наукою й Острозькою академією.

Світогляд Яна Лятоса, в якому астрологія відходила від типового для доби Відродження синкретизму й переосмислювала свій метод, знаменував собою елементи критичної науки Нового Часу, яка в той час лише починала своє становлення. Використовуючи напрацювання Птолемея, твори герметичного корпусу, авторські праці Абу Ма'шара аль-Балхі, Коперніка, та, вірогідно, Юрія Дрогобича, Ян Лятос був одним із найвизначніших астрологів доби Відродження, навіть своєрідним мучеником науки. Свої погляди Ян Лятос міг пропагувати й у стінах Острозької академії. А тому завдяки цьому вченому перший навчальний заклад Східної Європи був ще й потужним центром, звідки поширювалися найновіші природознавчі знання.

І. З. Мицько. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 107.

²⁴⁵ Паславський, І. В. Наукові знання у контексті української культури другої половини XVI – першої половини XVII століть / І. В. Паславський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – 1996. – Том ССXXX. – С. 37.

У біографії Яна Лятоса залишається чимало білих плям. Більша частина його праць розкидана у різних бібліотеках, а тому залишається широкий простір для нових досліджень та розвідок. Особливий інтерес викликають праці вченого, написані вже в “острозький” період його життя. Хочеться вірити, що й вони свого часу стануть предметом для всебічного наукового дослідження й допоможуть підкреслити ту роль, яку династія Острозьких відіграла в поширенні й розвитку ренесансних наук не тільки в Україні, а й у Східній Європі загалом.

Передмова до критичного видання й україномовного перекладу “Прогностикону”

“Прогностикон” Яна Лятоса, опублікований у Кракові в 1594 році, зберігається у вигляді стародруку. Як і інші праці вченого, цей твір досі не був предметом критичного видання чи перекладу сучасними європейськими мовами.

Основою для цієї частини дослідження – першої наукової публікації та перекладу твору Яна Лятоса – послужив стародрук, що знаходиться у Львівській національній науковій бібліотеці (Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 79664). Видання добре збереглося й не містить лакун, тому репрезентує весь авторський задум без жодних втрат. Деякі труднощі, пов’язані з прочитанням окремих літер та слів унаслідок типографських викривлень, вдалося виправити завдяки ґрунтовному опрацюванню тексту й дослідженню авторської термінології.

Латиномовне видання підготовлене до друку В. В. Щепанським, магістрантом Національного університету “Остроцька академія”. Переклад здійснено В. В. Щепанським та І.М. Зобнівом, здобувачем Національного університету “Остроцька академія”.

Друкується вперше. Коментарі укладені авторами книги.

П.М. Кралюк, М. М. Якубович

Prognosticon,
DE REGNORVM AC IM,
PER IORVM MV TATIONI,
BVS, EX ORBIVM COELI SYDERUMQ,
motu & lumine vario, in hæc
tempora incidentibus

*Maxime vero Christianorum contra
Tureas succebu.*

A IOANNE LATOSINIO
Medico Phisico & Mathematico, diligentissime conscriptum, &
publicæ editum

ANNO 1594

INSIGNIA
AVSTRIACAE DOMVS, ET MAG: IMP: ROMANI.

*Scapulis suis obumbrabit tibi, & sub pennies eius sperabis: non
timebis atimore nocturne. A segitta uolante in dic, ab incurs & dæmo.
Nio meridian. Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis: ad
te aytem non appropinquabit. Psalm 90*

IN VICTISSIMO ROMA
NORVM IMPERATORI,
RVDOLPHO II.
CÆSARI A V G.

IOANNES Lathosinius, Medicus Phisicus, & Mathematicus.

Astrorum Scientiam Inuictis: Casar praslantisfimam semper fuisse, & præsertim Imperatoribus, Regibus, & Principibus maximam utilitatem attulisse, omnium antiquorum scriptorum testimonio & Illustris: Regum & Principum qui in ea studium et operam suam collocarunt, exempto comprobari potest, Cum nihil tam iucundum, tam acceptabile, tam homine dignum, quam ea scire, & cognoscere, quæ natura inter arcana sua reposuit. Nihil tam præstans & magnificentum ac omni felicitate refertum, quam Deo Opt: Max: opera scrutari, intelligere, & contemplari. Et ut Poeta inquit:

Faelices animæ quibus hac cognoscere primum,
Inque domos superas scandere cura suit.

Qua de causa Astrologica quæ contemplatur calesis illius machinæ diuinum opus maximum, & futurarum rerum arcanam noticiam, iure optimo ab omnibus præsertim [|| p. 3].

Sertim magnatibus celebrari, & maximo honore haberi debet, Quod cum ita su merito Alma niuerfitas nostra Crac. Quo semper humaniores artes excoluit, ac in omnibus profebionum summo cum profectu uersatur, & in hac facultate Astrologica indicio omnium floruit, & bucus clara extitit: Secundum morem et consuetudinem illius, a longo tempore obseruatam, in conferendis insigniis Doctoratus in Philosophia, præter alia questionem argumenta, tam in naturali, quam morali facultate, in ea Matheseos profebione, questionem candidatis, ad explicandum & discotandum proponit. Quoniam uero paucis ante elapsis diebus in amplibimacrona Illustris: ac Reuerendibimorum, Procerum, Magnatu, utrius ordinis ac in fasies totius e niuerfitatis, inter cetera, uti diximus, ad disputandum posita est hæc questio. De Regnorum imperiorum antea actis labe factationibus, rituum et legum insignibus mutationibus, quo nisi ab universalibus orbium, sudurum e colestium, motu scilicet et lumine, in

boec inferiora instuentibus dependet. An similibus causis in beoc nostra tempora incidentibus, in effectibus priorum temporum conueniant. Et ostrum magis Saracenis, quam Christianis detrimenti afferent. Quo tandem agitate, disputata, per eosdem candidatos, et postea afsirmatine conelusa fuit. Ideo ea quo non uni personeoe, fed omnibus in uniuersum, non uni Regioni, sed toti [|| p. 4] Christianitati in feruiunt, intra prinatos parietes detineri, at talentum hoc abscondi non debet esset enim hoc ab omni humanitate alie num: Consilio maiorum meorum dectus, eiusmodi futuroru eueta, iam in fasie niuersitatis decisa & conciusa, nullibi, quam Inuictis: Ceos: Mai: custos & uindex est seruiunt: tum maxime, ut hac tua foelisibima expeditione, contra hostem nominis Christi, sint in stimulum, & robur omnibus Christianis, huic hosti sese opponere uolentibus: ut eo fortius alacrius, omni deposito timore, sic incitati & animate, congregiantur. Ac in precustodia quorumuis imminentium periculoru (cum preuisa iacula minus feriunt) maximo commodo esse poterunt. None quidem eo consilio id facio, ut me tanti ingenii esse, (quin ea a nemine alio, nisi a me excogitari, ac presciri posse) existime, cum certo sciam, tot & tantis Excels:& Claris: uiris, & expertibimis Mathematicis Germaniam refertamesse, quorum studio et opera, ea melius tractari, & precognosci possunt: sed ut in ea parte iis meis scriptis, eos commune facerem: et si quid adhuc desideretur, ad ea url corrigenda, uel amplificanda magis instructiores redderem. Maxime uero, ut & animi mei promptitudinem Inuictis: Ceos: M. tuoe, & uoluntatet meam declararem. Habet Maies: Ceos: summa cum diligentia [|| p. 5] & labore, omnia percalculum Astronomicum supputata, & ab initio mundi usque ad heoc nostra tempora accommodata. Equidem mea sentetia, nihil de siderari pobit, quin ad eam nostrorum temporum obseruationem sit aliquid necessarium, quod in preedisendis iis futurorum euentibus a nobis sit pretergrebum. Tautem ea mea scripta, presertim que ad amplibimu Archiducatum Austrioe pertinent, maiorem fidem habeant, petantur alia ex Prognostico anni presentis: quod anno superiori Illustris. Principi & Domino D. Lamisio Dei Gratia Duci Ostrog: & Castellano Crac:& e. (ex antiquissima & Florentibima Ducum Rusioe familia) Sacra Ceos Maies: tue admodum integerrimo, & obseruandibimo, Domino D. suo et benefactori clementibimo, dicaueram. Exigua quidem & in aliquot cartis, tanto Imperatori mittitur dona, fateor, sed, sirem, ipsam spectemus eius ip Magnitudinem: Si Dei uoluntate, up spero, suum sortietur essectu:?

Nullum maius & prastantius donum estimari poterit. Quapropter Imperator Maxime, amplectere bos meos conatus, & quo soles, hilari nultu & leotis oculis, hunc qualemcunq; laborem suscipe. Sit tibi Deus turris foretitudinis a facie inimici, & de Maxime, Casar Inuictibime.

Crac: Calend Martii, 1594.

[|| p. 6]

Prognosticon

AstRorum influentias, inferioribus corporibus dominari, simul q; cum euentibus anteactorum temporum semper conuenisse, & omnium in ea parte versa toru sentetia & autoritate, tum experientia ipsa constat. Duo autem sunt præcipua in orbibus coeli, & corporibus syderum, quibus agunt & influunt in hæc inferiora: Motus scilicet & lumen. Demotu iraq; primum agamus. Antiqui astrorum inquisitors vniuersi mudi statum considerare volentes, vt pote de principiis Imperiorum, Monarchiarum, Regnor eoruq; mutationibus, labelactationibus & interitu, urbium excidiis: & quando pax, tumultus, seditions, bella sectæ, terre motus, diluua, pestilentia, & alia diuersa mala, fluctuari & inualescere contigetir: simper a magnis orbium caelestium positionibus ab Apogeorum mutationibus, & Eccentricoru variation, nec non ab octauæ Spheræ tardissimo motu, tum ex aliis similibus causis diuturnis, cognoscebant. Quorum effectus vt ad multa & longinqua tempora extenduntur, ita cum maxima difficultate, summoq; cum labore obseruari, & inuestigari solent. Quapropter secundum Philosophor sententiam, de his non nisi generalia quedam haberi possunt. De his itaq; Octauæ Spheræ variationibus, tum Apogei & Eccentricitatis Solis, seu inæqualitare præcessionis æquinoctiorum, & eius anomalia imprimis agamus. Copernicus lib: 3. Revolutionum, de Anni Tropici varietate & inconstantia disserens, inæqualitatis eius dat tres rationes. Primam inæqualitate præcessionis æquinoctiorum, & Anomaliæ ipsius varietatem. Secundam, inæqualitatem motus Solis sub Zodiaco. Tertiam, mutationem Eccentrotetis, sue Apogei instabilitatem. Has itaq; & nos [|| p. 7] causas dicimus esse præcipuas, cur ea fiat in his inferioribus mutation, rerumq; varietas. Ista exemplis demonstrari possunt.

Videamus & perpendamus antiqua illa præterita tempora, fensibus ipsis mediantibus cognoscemus, secundum cum mortuum, tum Anomaliæ æquinoctiorum, tum Prostapheresin eiusdem, tum Eccentrici Solis varietatem, accessum & recessum, omnia disponi & mutari. Hæc inæqualitas æquinoctiorum dimidii circuli perficitur, Secundum Copernici calculum spatio 1715. Annorum, dierum 302. Eodem tempore Centrum Solis suas habet mutationes. Prostaphereses æquinoctiorum,

in dimidio huius spatii, scilicet 852. Annis Iulianis absoluuntur. Hocidem in quadrantem propter temporum varietates in 429. Annos distinguitur, in qua diuersitate temporum mutantur omnia et disponuntur. Incipiamus a mundi exordio, & calculo Astronomico adhibito, inuenimus eam inæqualitatem precessionis æquinoctiorum fuisse signorum 10. graduum 11. fere, per quam coligimus, æquinoctiorum Prostapheresim fuisse illam maximam addendam. Deus enim in initio mundi nihil imperfectum; sed omnia consumata fecit. Ob id illa æquatio in exordio addenda fuit, vt annus simul cum exordio mundi esset in maxima sua statione.

Factum est postea in annis 470. Anomaliam hanc deuenisse ad primum sui circuli initium. Quo tempore semen Ade post Abel interfectum a fratre, terram implere cepit. Et quoniam nihil certi constet in historiis, presertim Sacre scripturæ, quid actum sit in terries ab illo tempore, vsq; ad tem pora Noe iusti. Unde & bos nihil conii cere possumus, ex astrorum mutationibus: nisi id quod eadem præcessionis æquinoctiorum Anomalia a condito orbe Anno 1757. Nobis sese offert, quo tempore, hæc Anomalia peruenit ad signa 4. & gradus 15. Prostapheresis æquinoctiorum ad illud [|| p. 8] puactum fere in quo fuit tempore creationis mundi. Eccentricus solis ad medium sui orbis Eccentrototen. Quo factum est sub hoc tempus, Suisse magnam inferiorum trasmutation: sacræ literæ testantur, & omnium vna est sententia: diluuium a Deo permissum fuisse: mundum quasi renouatum simul res nouas protolisse. Et hoc primum speculum erat & prima ætas; omnibus est ex confesso.

Huic tempori præerat Saturnus, ea lege & ratione, quia supremus est planetarum & tardissimo quam cæteri, motu moueatur, tum etiam quia omnium stellarum meleficarum, est deterior, quod sua frigid & sicca intemperie omnib re bus viuientium aduersatur. Ideoq; ex natura & complexionem illius, sub eius regimine, tanta mala in tantum creuerant, & elata fuerant, flagita, turpitu dines, Vt Deus omnipotens amplius eiusmodi peccata enormia tollerare & sustinere non potuit eum'q penituisse, se aliquando fecisse hominem, tantam cladem, per diluuium in hominu genus permiserit, Noe cum siliis saluis relictis. Et sic facies terræ renouata est. Quoniam autem Saturnus est omnium tardissimus, sic hæc ætas, omnium maior & longior, secundum motum illius esse debuit, cuius imperium tristissimo exitu finitum est.

Secundum eum naturalem cursum Anomalix æquinoctiorum, succussit per eam mundi mutationem, hæc in æqualitas Anno ab orbe condito 2186.

ad sui circuli partem dimidiam, scilicet gradus 180. Circa hoc tempus fuit vocation Abrahe, et tandem maxima orbis Metamorphosis. Eo quod antea quasi sub lege naturæ hominum erat conuersatio, quæ tandem, per promissionem a Deo Abrahe factam, incepta est lex. Absoluta tandem anno 2615. Mundi quo tempore Anomalia æquinoctiorum ad tertium signum Phisicum & gradus 45. peruenerat Prostapheresis æquinoctiorum ad maximam æquationem. In eo seculo quanta expectabatur permutatio, mortalium'q status quam maxime variatus esse [|| p. 9] debuit, sacræ produnt literæ. Promissio facta expleri cepit: Messias expectabuntur in femine Abrahe: lex data per Moysen: victim Paschalis instituta: Sacerdotes, altare, victimæ veteris testamenti, alie'q leges ecclesiasticæ & ceremoniæ a Deo per Moysen instructæ: Spiritus sanct tandem per Prophetas loquebatur. Quæ omnia cum suo initio, augment, & statu, durauerunt vsq; ad annum mundi 3044. vbi Anomalia hæc erat signorum nouem: Prostapheresis æquinoctiorum nulla. Quæ causæ requirebant magnam mutatoinem tam in mundo, quam in Ecclesia veteris testament. Ex quo factu est, sacrificia illa per Moysen data violanta esse: Iudei in Babylon abducti: omnes temple apparatus, ornamenta; spoliata: templum desolatum: & tota rerum facies præsertim Ecclesiæ, transmutata.

Heic seculo præ erat Iupiter, secundum successionem Planetarum. Qui quidem secundum Astrologorum sententiam est benefices: ob id illiam promissionem Abrahe, cum qua omnia bona vniuerso mundo exoriridebuerunt, significauit. Et vt louis de natura sua Secordocii est Princeps & significator: sic sub eius regimine significabatur id tempus, quo sacrificia, immolationes, & ii ritus qui Deo solummodo coperunt, istitui ac præcipi debebantur: Sacerdos'q ille magnus, qui ea omnia explere debuit, expectabatur. Hoc tempus breuius, velocitas louisquam Saturni postulabat. Ob id ad tempora Romani imperii, quod erat ferme annoru 800. sese extenderat.

Orbis coeli sic stantibus anno mundi 3044. Tandem insignis mutation exoritur in terries: præter illa quæ nuper memini, alia subsequuta sunt ingentia mala: Rerpub. mutationes, bella, seditioes, inimicitix: ita quasi nouus incipit esse orbis. Et tunc Anomalia æquinoctiorum ad idem punctum, vbi tempore creationis mundi fuerat reuertitur. Tandem sub annum mundi 3902. ad nihilum redacta est. quo [|| p. 10] seculo, nil aliud mortals sperare debebant, nisi interitum, & consumationem mundi: eo quoniam iam absoluta fuerat tota ea inæqualitas æquinoctiorum. Erat

quidem inrei veritate interitus & consumatio omnium, præsertim vna reuolutio Anomalie nisi gratia Christi filii Dei in mundum subsequuta fuisset, quæ denuo omnia renouauit.

Hæc tota ætas subiecta erat tertio Planetarum Marti, ratione successionis Planetarum. Et si illorum temporum statum considerare velemus, nil aliud erat nisi ea Martis significatio, bella, tumultus, seditions, incendia, dedepopulationes, ruinæ. Cum enim autea paucis temporibus excidiu Troiæ antecesserat, tandem subsequuta sunt bella incepta: posthac Dario ab Alexandro Macedone deuicto, Romanorum tandem Respub: quantas cum laboribus, cum tot cedibus, quomodo ad suum peruenit fastigium, omnibus annals legentibus certo constat. Ita vt confiteamur oportes ea ætatem subiectam fuisse malefico ac crudely Marti, cum eo toto tempore a temple desolation & captiuitate Iuda, vfq ad Christum Dominum; nihil fuisse nisi seditions & bella. Id enim necessario fuit a Deo sie dispositum, quoniam post illa bella pax expectabatur, que debuit nasci vniuerso mudo.

Absolute tandem eo integro motu Anomalie æquinoctiorum, quæ suit a mundi creation 3902. qui fuit 62. fere annus, ante netiuitatem Christi Dei. A quo tempore quails & quanta subsequuta sit rerum transmutation in hoc mundo, plane omnibus Christianis est manifestum. Mundo quasi e tenebris exortam esse lucem: morte damnata, vitam restitutam. O Deus maxime, qualia & quanta arcane tua, quæ abscondisti a sapientibus, & reuelasti ea paruulis: quis non videt, tua instrumenta, istos influxus motuum coeli, ea tempora quæ posuisti in sua potestate, quam optime [|| p. 11] respondere & congruere cum omnibus accidentibus & effectibus eorunde. Hæc coeli constitutio hucusq; durau it, donec ea Anomalia peruenit ad sui quadrantem. Anno post Christum 796, & a mundi creation 4760. sub hoc tempus maxima terum varietas subsequuta est in Ecclesia Dei.

Totus hic annorum 858. progressus subiectus erat dominio solis; ratione ordinis Planetarum. Quemadmodum enim Sol est medius inter Planetas, & ratione motus ipsius omnium Planetarum cursus disponuntur, reguntur, & persiciuntur, tum lumen a sole, cum suo proprio, careant, suscipiunt, & mutuo accipiunt: Sic hoc totum tempus est illud, vt sacra referunt scripturæ, quo nobis est ortus Sol iusticiæ, Christus Deus noster, qui medius est sempus nostril, cuius nutu & voluntate omnia reguntur, & disponuntur, a quo omnia suum lumen accipiunt, cum sit lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Sed eo loco dubitabit aliquis, tam ex precedentibus, qua sequentibus scriptis, Christum natum esse fere in 4000. annis a mundi creation, quod tempus Soli vt medio Planetarum coaptamus: Sequitur inde, tantam post Christum esse mundi durationem: quod impossibile est. Hoc dubium sic resoluius. Solem inter Planetas, medium quidem esse ratione ordinis, non autem ratione proportionis. Nam quails est proportion unitatis ad 30. talis est a Saturno supremo ad Solem medium: cum Saturnus cursum suum in annis 30. Perficiat, Sol in vno anno Tandem, quant est proportion vnus ad 12. talis debet esse Solis ad Lunam nobis viciniore: cum Luna duodecies eum signiferi ciculum absoluit, quem Sol vnico tractu perambulat. Vt ita eo argument plures anni require debent a mundi creation ad Christum, quam a Christo ad consumatione seculi. Eo in loco breuitatis causa non commemoro Atilæ illius Tyranni exortum, qui subsequutus est anno 400. post Christum: quo tempore ea [|| p. 12] variatio æquinoctii insignis suit. ad alia me conuerto.

Anno acreatione mundi 4760. a Christo Deo circiter 800. Inæqualitas æquinoctiorum veit ratione sui circuli ad gradus 90. Et Aphrica vt dicitur, simper aliquid noui parit. sub ea coeli positione, nil aliud in mundo nouum exortum esse vidimus, & hucusq; experimur, quam Machometricos furors immanissimos. Et Ecclesia Dei sentit eum crudelissimus flagellum Dei. Inspiciamus annales, examinemus calculum motuu coeli, videmus omnia motibus coelestibus respondere.

Huic ætati præ dominantem Planetam, nullum alium dicere possumus, nisi Venerem: tum ratione ordinis Planetarum: tum quia in ea Machometica pernicie nil aliud videmus, nisi ea quæ ad luxus Venereos pertinent. Ordinatione & lege Machometica, licet vniciuq; viuere cum tot mulierib, quot quisq; alere potest. Nonne ista sunt ex præ dominio & influxionibus Venereis: vt alia teceam breuitati studens. Huius hostis acerrimi Ecclesie Dei, iam iam prope erit termin, & secures ad radicem posita. In anno enim Domini 1653. qui erit a creation mundi 5618. & hic 800. Fere atq; maxime suos furors in terries, diis ita permittentibus, exercere cepit, hæc reuolutio Anomalie æquinoctiorum cadit, ad suum dimidii circuli terminum. Ex quo tempore, si anteacta gesta videmus congra cum eo positu coeli, certo certius erperiemur aliam nouam insignem mutationem in mundo. Nonne idem sunt motus coeli, & edem causæ euentuum, sequitur inde eosdem effectus, qui ab iisdem causis dependebant, producturos esse. Quiquidem secundum ordinem planetarum ad naturam Mercurii & dispositionem

veturi sunt. Qua proptes exorientur mirabilia ingenia, capita diuersa, opinions variæ, de natura mercurii. sed de his in tantum vaticinari nolo: effectus acta probabunt.

Tandem anno ab orbe condito 6476. A Christo Deo [|| p. 12] 2511. Dominio Lunæ subiacebit: in cuius exitu quoni am annorum 7000. explebuntur, qui secundum sacræ scripture interpretætes, diebus septem Hebdomadæ comparantur, his expletis & consummates, quid aliud expectandu erit, quam aduentus Tyranni illius Antichristi pessimi. Et quemadmo dum Luna velocissimo motu mouetur, sic hæc vltima ætas erit omnium breuissima. Secundum enim Euangelica dicta, hos dies abreuiari oportet, propter electos Dei. Sed hæc sufficient ad generals syderum in hæc inferior influxus: & hoc secundum varietates Octauæ Spheræ & mutationes Eccentrici Solis.

Videamus deinceptas alias generals coeli varirtates, motuum q hoc est Apogeorum Planetarum, seu maximas a terra eleuationes, si aliquæ in hæc nostra tempora inciderunt: per quas, diuersas vicissitudines, & rerum varietates in his inferioribus, sine dubio cognoscemus. Ac primum Saturni Apogeon secundum calculum Copernici, Anno post Christum natum fere 200. deuenisse in primum punctum Sagitarii. Hunc cundem Saturnu anno Christi 1630. in principium Capricorni suam Apogei sedem mutare, calculus Astronomicus indicat. Iupiter lub hoc totum tempus versabitur in signo Libræ, domicilio Veneris fortunato: qui quidem sedem suam mutare non poterit, nisi absolutis aliquot annorum millenariis. Martis Apogeon anno 300. post Christum occupauit initium Leonis: cuius tandem sedes mutabitur in anno fere 1700. in principium Virginis. Mercurii fimiliter aux post Christum anno 620. inuenitur in primo puncto Scorpii. Anno vero Domini 1586. mutatur in primum gradum Sagitarii. Hæ omnes varietates motuum coelestium, & Apogeorum mutationes, incident in hæc nosrra tempora. Ideo signisi cant & ipsa nobis maximam iam iam imminere mutationem, in his inferioribus.

Sed quails ea sit mutation perpendamus. Paulo [|| p. 13] superi diximus, mutationem insignem instare octauæ Spheræ, Solis q centrum deuenire ad suam minimam Eccentrototen: qua de causa variation ea, sic deducitur: primo, quod ratione successionis Planetarum, dominium Mercurio conceditur. eoq magis, quia anno Domini 1586. suam Apogæi sede mutauit in signum Sagitarii Ideo hæc coeli constitution, aliquid noui, præsertim Christianorum generi, allatura est.

Scimus ex obseruatione antiquorum Astrologorum, Ionem cum Mercurio esse generals dispositores Christianorum. Eo quia coniunctionis illius magnæ, quæ antecessit natiuitatem Christi, eisq aduentum significauit, præ erat Iouis & Mercurius. Et quoniam Mercurius vti diximus Apogeon mutauerat antea in anno Domini 620. in signum Scorpionis, cui Mars præ est que quidem augis transposition, nihil aliud significare poterant, nisi Machometi Tyranni (tempore Heraclii Imperatoris) exortum, qui de natura Scorpionis, sua lue venefica, de natura Martis Christianos inuadere, infestare, atq; miserrime oprimere debuit: nunc autem, cum ex isto signo venefico Scorpionis egressus sit, & signum Sgittarii domicilium Iouis, college sui Apogeo mutauerit: Argumentum est, Christianorum successus fortunatiores subsequi, conditionemq; alia ab illa veteri admodum diuersam fore. Et iam tandem ex illa seruitute Martis Christiani emancipati, in libertatem Iouis sui precipui dispositoris, Diis fauentibus, breui deuenient. Quoniam vero Sol in suam deuenit Eccentrototen, Imperium Turcarum, quod ta longe lateq; in terries suos immanissimos furors extendere non desinit, Diis ita disponentibus, labefactari, minui, & tandem ad interitum breui deueniri oportet. Accidit eo & mutation Apogei Martis ex signo Leonis, vbi Mars ratione triplicatis dominium habet, in signum Virginis, cui Mercurius præ est. quasi Mercurio munus imperatorium concedens. [|| p. 14]

O Regas & Principes Christiani, cleuate capita vestra & videte, tempus prope esse, quo tandem eius immanissimi hostis Christi, iugum dei cere, eiusq; in domitos crudelissimos furors cohibere, tyrannidem deponere possitis. Qua propter nunc, nunc agite, de rebus enim agitur vestries. Vt post positis intestinis odiis, simultatibus, inimicitis, deposito omni terrore, & tergiuerdatione, Dei inuo cato auxilio, vnanimi consilio & voto, coniuctis viribus, vna fidei Chatolicæ integritate seruata, eum Tyrannum, concorditer, adeatis: & quanto citius congregimini, quem nunc facile, cum coelum suadeat, astra moneant, Diis ita voluntibus, superare, conterrere, & in nihilum vertere poteritis.

His constitutes perpendamus, in quas partes mundi hoc imperium, Astrorum influxu & inclination, transferri & locari debet. Id non nisi ex Mercurio, qui nunc suam sedem mutauit, iudicandum venit. Cum enim antea fuit sub imperio Martis, ideo significauit eos Machometicos furors: nunc autem, cum sedem suam transtulit in dominium Ionis, signum est hoc dominium transferri debere ad Christianos, qua de causa multa

regna, plurimeq Prouinciæ, ad Ecclesia redibunt Romanam. Et quoniam Saturnus in Anno Domini 1630. Apegeon mutatin signum Caoricorni, vbi ratione domicilii suos honores habet: Quod signum Zodiaci refertur ad trigonum Meridionale, Saturnus vero Orienti imperat: Argumentu est, Nouum quondam Principem oriri, admodum fortem, cuius viribus nullus resistere poterit: qui eas omnes Orientales & Meridionales partes occupabit. Et quia Saturnus mutat sedem ex signo Septemtrionali, in signum Meridionale, significant, eum Principem venturum ex partibus Europæ Septemtrionalibus. Mars fero cissimus cuius ad huc immorabitur Apogeon in signo Leonis, triplicitatis suæ, ideo suam tyrannidem hucusq; eum exercere necessum erit, donec in signum Virginis, vbi peregrinus est, [|| p. 15] mansionem suam mutauerit. Ideo in anno 1700. nullum vestigium Machometricum relinquetur. Hic Rex vel Imperator Magnus ratione domini generalis Mercurii, non tam viribus & armis quam Dei voluntate, tum ingenio, & industria, sua eiusq; ductu, Victoria ex hoste suo potietur. Eoq; magis, quod imicitia occultæ hostium, & dissidia clandestine, cladis & interitui eorum maximam debunt occasionem: ipsi enim sese mutuo persequentur. Et hæc quo ad causas vniuersales, tum ratione motus octauæ Spheræ, qua Apogeorum Planetarum mutatione sufficiant.

Nunc paucis influxus fyderum, ratione Luminis, in hæc inferior, quæ sunt magis particularia perpendamus. Hii omnes influxus maxime depræhenduntur ex Ecclipsi Solis horrenda, Orientalibus partibus, die 20. Maii in 28. gradu Tauri, circa caput draconis, aparentis. Ptolemeus libro 2. quadrupar: cap: 4. aiens de particularium prædictionum ratione, presertim quæ fiunt in deliquii sluminarium, hæc 4. cognoscere iubet: locum, tempus, genus sue subiectum, & modum, sue qualitatem euentuum. Hæc itidem nos quatuor in præsentia considerabimus.

Locum quidem, tum ratione signiferi, tum ratione Horizontis. Ratione quidem Zodiaci, defectus hic cadit in 28. gradum Tauri. Ratione autem horizontis, qui secundum diuersitatem locorum terre, vt varius est, sic inæqualis & diuersus esse debet. Nam Orientales & Asiæ incole eam Ecclipsim Solis optime videbunt, ob id effectibus eius maxime erunt obnoxii. Nobis vero occidentalibus, hæc Solis affection non erit conspicua, ideo effectus ipsius non experiemur.

Tempus, quoniam apparebit orientalibus solummodo, ideo in ipso Solis exortu videbitur. Et quia Constantinopolis est nobis orientalis,

id circo, positionem coeli Meridiano Constantinopolitano seruientem constituam, & hoc pro medio Ecclipsis tanquam efficaciori. Coniunctio hæc [|| p. 16] luminarium in horizonte Cracou. accidit hora 15. a Meridianim: 45. Ab Ocasu vero hora 8. min: 2. Ante exortum Solis, plus quam dimidia hora. Constantinopoli vero, medium Ecclipsis cadit hora 16. min: 32. a Meridie. Nam Meridionorum diuersitas int Cracouien & Constantinopoli min: 47. horæ vnius. Pro medio itaq; huius Ecclipsis Constantinopoli sub grad: eleuationis Poli Borealis 43. ascendit 28. gradus Tauri: Ecclipsis fere medium. Sol enim iam totus obscuratus exoriatur.

Genus effectuum, seu subiectum, consideratur a loco Ecclipsis, & signo cardinali, tam antecedent Ecclipsim, qua sequente: id est, que sit natura illoru signorum & dominorum eius, forma octauæ Spheræ Planetarum in his locis existentium, tum etiam stellarum sixarum. Quoniam vero in horizonte Constantinopolitano Tauri 28. gradus oritur, cum parte fortune angulus antecedens: scilicet medium coeli, est 5. gradus Aquarii sequens huic opposites 5. Leonis: quapropter genus euentuum crit, de natura horum signorum & Planetarum in his locis prædominantium.

Modus seu qualitas euentuum sumitur, secundum predominantes Planetas, in his lois ratione domus triplicitatis, exaltationis, termini, & faciei, comixtione radiorum Planetarum ad hoc adhibita. Quibus omnibus in vnum coaceruatis & collectis, dicimus, Dominum præcipuum huius Ecclipsis esse venerum, cum sit Domina & coniunctionis, & ascendentis, & in loco partis fortunæ imperat: tum quod vno gradu, a loco Eccliptio distet, & nullam ab Eccliptica latitudinem habeat. Adiungimus illi Mercurium, Propterea, quod statim post Solem exoriatur, ab eo gradibus fere 11. distans, & in signo sui domicilii immoretur.

Nunciam euentorum rationes, & significationes ex his præmissis inquiramus oportet. Effectus huius Ecclipsis, maxime dominabuntur, in ea parte mundi, quæ est ad Meridie [|| p. 17] earatione, quoniam Ecclipsis est in triangulo terro, cui pre dominator Venus, quem quadrantem circuli Ptolomæus vocat Notapoliotin. Ratione vero signi Tauri, subiacent hæc Regiones: Parthæa, Media, Persia, Cyprus, Asia minor, Suetia, Irlandia. Ratione signi Leonis, qui loco Eccliptico quadrate configurator: Phoenicia, Chaldæa, Orchinia, Sicilia, Apulcia, Turciæ pars. Ratione Scorpionis, signi opositi loci Ecclipsis: Capadocia, Syria, Iudæa, Idumæa, Mauritania, Suetia Occidentalis. Item Regiones que Aquarii

sublunt signo: Arabia Petrea, Asania, æthiopia, Tartaria magna, Rusia rubea, Suætiæ Meridionalis pars, Valachia, id genus aliæ, quam plurimæ prouinciæ, & ciuitates: maxime vero que subsunt, quarto, quinto, sexton Climatedi, vbi totus obscurabitur Sol, punctorum fere 12. in his partibus, seuiores effectus apparebunt. Nos, qui versus occidentem habitamus, ab effectibus his immunes & liberi erimus. Quoniam vero tempore Ecclipsis Mars in Cancro cui Constantinopolis subset decurrit, ob id & hæc ciuitas casibus iisdem afficietur.

Quo autem tempore effectus suos producet, hoc a loco Ecclipsis ratione horizontis dignoscendum erit. Et quia statim in exortu Solis apperebit, certum est, in eo momento effectus apparer: & atrociore quidem & maiores a principio, quam versus sinem. Tota duration huius Ecclipsis future est 2. horarum & 4. minut: Argumentum est, effectus eius durare, duorum vel Paulo plus annorum; præsertim in quarto, quinto, & flexo Climate, sed in septimo & octauo vno anno. Et quanto magis Regiones spectant ad Orientem, tanto diuturniores; quanto vero ad Occasum, tanto breuiore ii effectus aperebunt.

De genere euentuum, seu subiecto, id ex loco stellarum dominantium cognoscitur, tum ex natura signi eius, in quo est Ecclipsis. Ob id signum Ecclipticum Tauri est fixum, iudicium [|| p. 18] erit, fieri foundationem et substructionum ruinas, motum & legume mutationes: tum ratione Mercurii, qui bicorporeo versatur, hominibus præsertim Regibus magna mala inferentur. Qua de causa Rex quidam vel Imperator magnus, in parte Orientis, vel bello cadet, vel per insidias extremum claudet diem. Et quoniam Taurus est signum terreum, in terra effectus subsequenter: hoc est motus terre, cuius medio circa loca maritimam, & humidam, vrbium, ædificiteris quadrupedibus maioribus interitus denunciatur. Item magis nocebit magnatibus, quam mediocri conditionis hominibus. Iuuenibus magis, quam senibus.

De modo seu qualitate futurorum sic decernim. Quoniam & si Venus benefica, est domina Ecclipsis, sed quia est a Sole combusta, & in fine signi sui domicili, a bonitate sua multum decedent: Nihilominus tamen pro natura sua hominibus, comparabit fanam, honores, annos frugiferos, honorum incrementa, nauibus foelices cursus, & successus locrosos, tribute. Verum tamen his solu bona cuncta promittit, quibus præ est. Foelices enim Planetæ suis solummodo fauent. Cæterum Venus Marti est infensa, ob id bellis inimica.

Persia quoniam subset Tauro & dominio Veneris, experietur foelicem successu in rebus suis contra Turcica bella. Turca, (ratione Ecclipsis, quæ variis Regionibus in domum duodecimam cadet, quæ est inimicitiarum occultarum) simulabit pacem vt moris est illius, & quæret eandem: cui tamen fidendum non erit.

Qua etiam de causa Austriaci, qui Veneris dominio subsunt, satis prosperos successus, & congregiendi cum eo hoste habituri sunt. Ceterum si ad aliquas compositiones deuntum fuerit, non credant, imo potius intrepid inceptas res continuent. Coniunctio enim infortunarum ambarum, [|| p. 19] quæ in deibus Iulii in signo Leonis, cui Turcia, subset, hæc illas Regiones, & earum populous (præter Persica bella, que maxima impedimenta & distractions efficient: tum etiam maxima incommode propter Martem in domo secunda, tepore Ecclipsis incidentis) non mediocriter infestabit. Accedit ad hoc Reulutio anni huius, cuius est principalis Domina Venus in domo Regia existens, quæ significant Austriacos ad quæuis negotia, quamuis difficilima, adeunda & perficienda, idoneos & dispositos esse tam in confiliis domi gerendis, quam in bellicis expeditionibus, & eorum conflictibus, hostibus adeundis, eos magnam experiri fortunam. que admodum ex Prognostico anni huius superiori anno conscript maxime constat.

Amplissimus Regnum Vngariæ, Pomum aureum, cum sua parte Occidentali, quæ ad Austriam vergit, vbi defectus hic Solis non erit visibilis, nihil aduersi experietur. Attamen illa pars Vngariæ, quæ orientem versus spectat, Ecclipsis huius effectibus, aliqua ex parte subiacebit: ideo quia in Horizonte illius partis, Ecclipsis erit conspicua: præsertim cum iam Luna a Sole separabitur, in ipso scilicet fine, Quapropter positione coeli, pro eo tempore constituta, primam faciem Geminorum ascendere comperimus. Et Sagittarius cui Vngaria præ est in Occidentali cardine constituit. Iouis vero præcipuus dispositor, domum Regiam in signo fixo tenet. Hæc itaq: coeli position, nihil periculosi, nihil aduersi adferre poterit: ea ratione, quia signum Sagittarii cui Vngaria præ est, cum loco Eccliptico, nullam communion, vel opposite: Imo potius successus foelices, in iis rebus, quæ ad expeditionem bellicam pertinent, promittit.

Iupiter enim in domo decimal constitutes, egregium quidda Vngaros, quod cum eorum laude, & libertatum, immunitatumq: recuperatione, consequi debere denunciat. Sagitariu in [|| p. 20] domo septima, in sextili radiatione sui principalis dispositoris fortunate existens, inimicos

nihil proualere, imo potius derrementum & casum eorum significat. Maleficus Saturnus, louiex opposito configuratus, ad odia quaedam interetina antike renouanda suscitabit: præsertim seniores Magnates, qui simulratibus laborabunt. Ob eam causam verendum erit, ne occasionem mali dederint: maxime uero in foedere cum hoste incundo. Quoniam uero Mercurius, sub hoc tempus mutauit Apogon, in signum Sagittarii Vngarorum argumento est, ab eo tempore, insignem imminere in Vngaria mutationem, præsertim in iis quæ ad leges & immunitates Ecclesiasticas spectat futurum enim est, ut postpositis suis prauis opinionibus, & in fide tergiuersatione, eos tandem redire ad unam sanctam Catholicam Ecclesiam. Cætera quæ ad eorum successus pertinent, ex Prognostico nostro anni presentis petant, quid & qualia, sub qualibet parte anni ifrius eos sperare oporteat, ibi descripta habentur. Sed plura vaticinari Astra non permittunt, hic iam finem ponamus.

Concludamus itaque: Regnorum Imperiorumque antea actæ labefactiones, rituum & legum insignes mutationes, ab uniuersalibus orbium, siderumque coelestium, motu scilicet & lumine eorum in hæc inferiora influxionibus prouenire. Ob id similibus priorum temporum conuenire. Et magis saracenis quam Christianis detrimenti afferre.

Laus Deo O.M. sit semper.

[|| p. 21]

AD AQVILAM AVGVSTISS. RO
MANORVM IMP. INSIGNE.

Astra moment, Fortuna fauet : Regina volucrum,
Quid dubitas, quid adhuc terret te Ietbifer Anguis;
Iam senio ect fractus, iam degener : Vnguibus illum
A' ripe, ferque solo procul, ac tace nubibus altis:
Vt sic extremum, te vindice, finiat æuum,
Amplius humano vitam nec sanguine pascat.

IOACH: BILSCIVS.

E QV: P.

[|| p. 22]

ПРОГНОСТИКОН

**Про зміну царств та імперій на підставі змін
у русі небесних тіл, що відбуваються у цей час**

*Найбільш правдиво для християн проти
успіху турків*

Від Іоана Лятосінію, лікаря, фізика й математика, найусердніше
написано й офіційно видано заради народної користі

«Року 1594»

Австрійській державі й великому римському імператору

Плечима своїми захищу тебе, і під тінню Його крил ти надійно спочиватимеш. Оборonoю тобі буде правда Його. Не побойшся страху вночі, ані стріли, що летить удень. Ані пошесті, що ходить у темряві, ані напасті духа злого опівдні, впадуть від тебе тисяча і десять тисяч праворуч тебе, але до тебе не наблизиться. Псалом 90

Непереможному римському імператору, августійшому цезарю Рудольфу II,

Іоан Лятосінію, лікар, фізик і математик

Непереможне знання зірок про те, що цезар завжди був найвидатнішим. Буде користь з усіх давніх писань та прославлених свідчень королям і князям, які згадуються в цьому дослідженні, адже їхні зусилля, яких вони докладали, можуть бути доведені тільки на прикладі. Нічого немає такого приємного, прийняттого, такого гідного людини, як пізнання й розуміння того, що природа заклала в своїх таємницях. Нічого немає настільки величного, чудового й переповненого легкістю, як зрозуміти й споглядати найкращого й найвеличнішого Бога, вивчаючи Його діяння. І, як сказав поет, “щасливі душі тих, котрі пізнають це першими”.

У імператорських дворах завжди була особлива цікавість до мистецтва астрології, яка передбачає майбутнє через пізнання таємничих небесних речей, які розглядаються, наче механізми. Серед найвищих пророчих занять, я присягаюся, астрологія була найвищим законом з усіх найособливіших. Особливо цінувалася вона провідниками людей

Тому хай славиться наш університет, який завжди розвиває науки для людей та всі види професій, пов’язані з вивченням вищих речей і астрономічного знання, яке процвітає на цьому факультеті. Адже всім зрозуміло, що за характером і звичаєм, вивчення астрології потребує дуже багато часу. Відзначена докторами філософії

на додаток до інших аргументованих питань, які обговорюються й пропонуються для пояснення (як у природних, так і моральних можливостях) пошукувачу, також і математика.

Найсильнішій імператорській короні, яку прославлені й найшановніші вожді носять перед лицем цілого Всесвіту, присвячені пошуки в цьому трактаті. Астрологія з давніх-давен визначала час падіння царств, імперій, зміни знаків, обрядів та законів, адже зрозуміла універсальність небесних кіл, усіяних небесними світилами. Йдеться про рух і світло, які визначають ці речі, що виникають у нижніх руках, тобто серед видимих світил. Причинами подібних випадків у нашому часі є результати впливу попередніх часів. І більше страждань вони приносять сарацинам, ніж християнам. Про це говорили й сперечалися попередні астрологи, прийнявши по цьому виважене рішення. Тому ці речі служать не для однієї людини, а для всіх у Всесвіті, не для однієї країни, а всім християнам загалом. Їх можна приховати в стінах, але така можливість не повинна бути прихована від усього людства. Мета великих моїх видінь, здатність бачити таке майбутнє вже в обличчі Всесвіту, вражаючого своєю кінцевою довершеністю – це прославлення величності твоїх походів, о непереможний Цезарю. Безпека християн полягає в служінні його світлості Цезарю, хранителю й спасителю. Нехай же в цих твоїх щасливих походах проти ворога, в ім’я Ісуса Христа, нехай перебувають у милості й силі всі християни, які бажають змагатися з твоїми ворогами, щоб іще сильніше й охочіше, відкинувши страх, зійтися в бою із супротивником.

За наявності загрози передбачається, що найбільш вчасним буде удар із великою перевагою, який не обов’язково повинен задіяти усі сили. Сюди можна зарахувати й вроджені особливості формулювання думок та можливість їх завчасно оформити. Нехай також висновують про це на основі своїх знань великі за своїм саном та ясні розумом мужі, які дослідженнями й працею краще вивчали це питання й могли передбачити майбутнє, не згадуючи вже про численних математиків, які переповнюють Німеччину. У цій частині мого писання, цих пророкувань, досі піднімаються питання про коректність розрахунків, адже слід робити вказівки, які ще більше підсилюють пояснення астрологічних передбачень. Найбільш правдива річ для моєї душі – це очевидність перемоги непереможного й величного Цезаря.

Отже, даю волю моїм власним думкам. Величність Цезаря досконала.

Спирається уся праця на розрахунки й спостереження, які велися, записувалися й зберігалися від початку світу до наших днів. На мою думку, не слід вдаватись до чогось іншого, крім необхідності передбачення майбутніх подій через спостереження тих явищ, про які відомо в наші дні. Також ці мої писання, які мають особливе значення для блискучого архікнязівства Австрії, повинні мати велику довіру в цій країні. Адже вони дуже важливі для інших прогностиків. Так, уже збувся “Прогностик” попереднього року, присвячений Янушу, князю Острозькому й каштеляну Кракова (з найдревнішої та найквітучішої родини руських князів).

Хвала Господу Богові благословенному. У декількох документах, які були наданими імператору в дари, спостерігаються ті результати від розрахунків. Я сподіваюсь, що, коли буде на те воля Божа, ці дари будуть детально прочитані. Через це присвячую імператору, величному, як сонце, ці мої спроби. Отож, мого найвеличнішого імператора обіймаю з радісним обличчям та радістю в очах, присвятивши цю роботу, яку я взяв на себе. Нехай Господь Сіону буде для тебе захисником від неприятелів, і нехай Бог охороняє тебе. Будь же здоровим та щасливим, найвеличніший імператоре, непереможний Цезарю!

Краків, березневі календи, 1594.

ПРОГНОСТИКОН

Вплив небесних світил, які домінують над нижніми тілами, завжди поєднується з подіями попередніх часів. Сам досвід свідчить, що всяке рухоме обертання в тій частині небес є важливим. Дві головні речі в небесних колах – це тіла зірок та вплив, який вони завдають тим нижчим речам, а саме рух і світло. З руху випливає все те, що ми повинні зробити в першу чергу. Античні дослідники світил Всесвіту свідомо спостерігали за станом зірок, щоб найсильніші імперії, монархії, королі, прислуховувалися до змін у їхньому русі, адже це впливало на поширення й вимирання населення, а також руйнування міст. Так можна дізнатися, коли буде мир, а коли – якісь заворушення, зради, війни, поява нових учень, землетруси, повені, епідемії й інші різні страждання. У астрологів посилювалися хвилювання, що це трапиться, адже такі речі завжди пов’язані з великими змінами апогею землі, що перебуває під впливом позицій небесних сфер та зміщенням ексцентру, а також під впливом восьмої сфери, сфери найповільнішого руху. Також усе це пов’язано з іншими подібними тривалими причинами, які пізнаватимуться ефектом співвідношення протяжності багатьох віддалених епох²⁴⁶. Отож, “пастирі зірок” з труднощами й великою працею спостерігали ці речі.

Але, на думку деяких філософів, позиції зірок і планет не можуть розглядатися тільки як єдиний вид небесних знаків. Насамперед треба звернутися до аномалій варіації восьмої кулі, а також апогею й ексцентриситету Сонця, що призводить до випередження рівнодення. Третя книга Коперніка подає три причини такої мінливості: зміна обертів, відмінність шляху, а також непостійність руху. Перша зміна – це випередження рівнодення, яке й призводить до відмінності аномалії²⁴⁷. Друга зміна – це рух Сонця по Зодіаку. Тре-

²⁴⁶ Ян Лятос намагається дослідити найбільш довготривалі причини земних подій, звертаючись до обертання восьмої сфери.

²⁴⁷ Аномалія – це зміна ексцентриситету, тобто відступ небесного тіла від “ідеальної” орбіти. Пізніше Й. Кеплер з’ясував, що справжні орбіти

тя зміна ексцентриситету пов'язана з нестабільністю апогею. Таким чином, названі нами причини повинні бути також включені²⁴⁸. Те, чому в рухах небесних світил з'являються зміни, можна демонструвати на прикладах.

Досліджуючи минулі часи, тобто відтворюючи хід зірок, ми пізнаємо аномалії особливі, а також відмінності ексцентрики Сонця, маючи змогу все підрахувати. Така переміна рівнодень досягає половини кола, а за розрахунком Коперника ця величина складає 1715 років та 302 дні. У той же час центр Сонця має свої власні зміни. Простаферес²⁴⁹ рівнодень відділяють від половини цього простору, який триває 852 юліанських роки²⁵⁰. У квадраті вони відрізняються внаслідок зміни часу впродовж 429 років, де фіксуються й змінюються чергуваннями епох. З початку світу, відомого астрономії з підрахунків, знаходимо перемини рівнодень, що мають 11 градусів. Треба додати, що найбільшим повинно бути рівнодення у відповідності з простаферес. Бог творить на початку світ досконалим, тож унаслідок цієї рівності треба, щоб перший рік літочислення й рік початку світу співпадали.

Відомо, що впродовж 470 років аномалія прийшла до першого початку свого кола²⁵¹. У цей час рід Адама, після вбивства Авеля його братом, почав завойовувати землю, проливаючи сльози. Але нам нічого достовірно невідомо з цієї історії, навіть зі Святого Писання, тобто які саме події відбувалися на Землі від тих часів аж до часу Ноя²⁵². Тому не можна нічого відкидати, знаючи про розташу-

мають еліптичний, а не колоподібний характер. Ян Лятос вважав, що від величини цієї "аномалії" залежить чимало земних подій.

²⁴⁸ У цих словах помітно, що Лятос намагається доповнити теорію Коперніка

²⁴⁹ Лат. *prosthaphaeresis* – алгоритм множення у тригонометрії, поширений в європейській математиці з часів середньовіччя. Уперше зустрічається в працях арабського астронома ібн Йуніса (950 – 1009 рр.). В основі лежать формули " $\cos a = \cos b \cos c + \sin b \sin c \cos \alpha$ ", " $\sin b \sin \alpha = \sin a \sin \beta$ " та ін.

²⁵⁰ Помітно, що автор "Прогностикону" віддає перевагу саме юліанському календарю.

²⁵¹ Тут Ян Лятос починає викладати біблійну історію, звертаючись до астрологічних підрахунків.

²⁵² Справді, після історії Каїна та Авеля Біблія (Бут. 4:18 – 5:32) розпо-

вання небесних світил.

Аномалія рівнодень випереджає строк у 1757 років. У цей час така аномалія приходиться до величини в 4,15 градуса. Простаферес рівнодень буде до тієї миті приблизним часом створення світу. Ексцентрика Сонця перебувала в середині ексцентру свого кола. Усе це, поряд зі Святим Письмом, розповідає про потоп, який був допущений Богом, щоб світ через відновлення одночасно породжував нові речі. Тоді й бере свій початок перша ера. Все відбувалося згідного Божого задуму.

За законом²⁵³ та розумом ці часи приписують впливу Сатурна, тому різна крайність планет є найповільнішою через загальний рух. Рух здійснюється, коли відбуваються небезпечні зміни зірок. Ці небесні зміни світил стають меншими в залежності від того, що постійно спостерігається сучасниками та слугує наслідками холодної чи сухої природи речей²⁵⁴.

З природи й зв'язку з нею виникає чисельно велика кількість зла, а непристойності сягають такого рівня, що Всемогутній Бог більше в змозі був терпіти, знаючи про надмірні гріхи й жахливі злочини людей. Досконалий Бог посилав потоп людському роду, залишаючи Ноя з синами здоровими, завдавши іншим людям великого зла. Відтоді обличчя Землі стало відновленим. Оскільки Сатурн є найповільнішим, ця епоха тривала дуже довго, але відповідно до руху планети цей наказ був завершеним.

За цим природнім ходом аномалій рівнодень, яка означає зміни світу, від кола минає 2186 років до половини свого руху, тобто здійснюється оберт на 180 градусів. Приблизно в цей час відбувся призив Авраама, і нарешті, сталося найбільше коло метаморфоз. Тому людям було дано закон, який, у підсумку, прийшов через обіцянку від Бога до Авраама.

На завершення 2615 року²⁵⁵, коли аномалії рівнодень сягнули 45 градусів, простаферес рівнодень сягнув найбільш рівномірного роз-

відає тільки про родослівну Ноя, не згадуючи жодних подій, крім вознесіння Еноха (Бут. 5:23-24).

²⁵³ Йдеться про збірку сентенцій Гермеса Трисмегіста (прим. перекл.).

²⁵⁴ Помітне вчення про чотири елементи (вогнь, вода, земля, повітря), прийняте в європейській філософії в добу квалітативної науки.

²⁵⁵ Від створення світу, тобто з 3964 року до н.е. Далі майже всюди Лятос використовує саме таке датування.

поділу. У далекому майбутньому будуть відбуватися переми́ни²⁵⁶, які стосуватимуться багатьох людських справ. Обіцянка Бога буде здійснюватися, Месія прийде від жінки з роду Авраама, а закон буде даний через Мойсея. Буде встановлений пасхальний Агнець, первосвященики, вівтарі, старозавітні жертвоприношення, інші храмові закони, а Бог дарує через Мойсея святість. Нарешті Святий Дух почне говорити через пророків. Той із цієї громади, хто застав 3044 рік, стикнувся з тим, що аномалія буде дев'ятою з ознак. Простаферес вкаже на незначне рівнодення. Це будуть причини великої зміни у світі, які варто шукати в Церкві Старого Завіту. Тоді відбулося жертвоприношення через Мойсея, згодом були осквернені дари, юдеї у потрапили у вавилонський полон, прикраси храму були вкрадені, вівтарі спустошені. Становище Церкви змінилося.

Відповідно до руху планет, почалося панування Юпітера. За твердженнями астрологів, обіцянка Аврааму позначає благородство, з якого й виникає усе світове добро. Юпітер за своєю природою пов'язаний зі священним та є виконавцем Божої волі. За його керівництвом визначають час і місце жертвоприношення та інших релігійних обрядів, присвячених Богу, які попереджають війну. Тут і виявляється зв'язок із божественним священством. Період панування цієї планети коротший, адже рух Юпітера швидший, ніж рух Сатурна. Панування Юпітера триває до часів Римської імперії, яка існувала 800 років, майже постійно проводячи війни.

Наступна зміна руху небесних тіл припала на 3044 рік. Стали помітними численні зміни, про які вже говорилося – війни, суперечки, ворожнеча, чим і позначається зміна руху небесних тіл. Аномалія рівнодення починала рухатися до того самого моменту, в який була в час створення світу.

Наприкінці 3902 року світ міг припинити своє існування, а рід смертних міг бути знищений. Ось чим обернулася б уся ця нерівність рівнодень. Справді, все йшло до руйнування й знищення світу, на що вказувала зміна аномалії. Так сталося б, якби не благодать Христа – Сина Божого, через яку все знову стало на свої місця²⁵⁷.

Виникнення нової ери пов'язане з можливістю третьої планети – Марса. Якщо розглянути стан тих часів, стане зрозуміло, все відбу-

²⁵⁶ Тобто “майбутньому” відносно “теперішнього” часів Авраама.

²⁵⁷ Ян Лятос вважав, що пришествя Ісуса опередило космічну катастрофу.

валося через впливи Марса: війни, заворушення, суперечки, пожежі, знищення народу, нещастя. Але після падіння Трої наступив кінець спробам розпочати війни. Цар Дарій був переможений Олександром Македонським. У підсумку, володіння Риму стали непорушними – як завдяки праці, так і завдяки походам. До свого престолу прийде той, хто прочитає всі літописи. Але життя у ті часи було незмінно жорстоким. Від жорстокості Марса найбільшою втратою було спустошення Храму й захоплення Іудеї, що сталося перед приходом Христа, Господа нашого. Навіть якщо й траплялися суперечки чи війни, це йшло на краще, адже завдяки волі Божій усе розташовано таким чином, що після війни світ очікував на щось добре. Так відбувалося в усьому світі.

Нарешті, рух точки рівнодення досягнув вершини в 3902 році від створення світу, тобто приблизно у 62 році перед народженням Христа, Бога нашого. З цього часу в світі розпочалися великі переми́ни, що цілком для всіх християн є очевидним. Світ наче світло виник із темряви. Смерть була гідна осуду для відновлення життя. Бог діяв таємно доти, доки було потрібно Йому, адже таємниці приховував від премудрих, а потім явив їх немовлятам. Але видно Твої інструменти, Господи, а саме зміну рухів небесних тіл. Різні епохи давали свій відблиск та співпадали з різними випадковими обставинами й ефектами. Таке небесне становище тривало до тих пір, доки ця аномалія прийшла до своєї четвертої частини, тобто в 796 рік після Христа, а від створення світу 4760. У цей час у Церкві Божій відбудуться щонайбільші зміни.

Усі 858 років порядок руху планет перебував під владою руху Сонця. Адже Сонце розташоване між планетами²⁵⁸ й через його рух всі планети будуть віддалятися, впливати одна на одну, а також приймати світло від Сонця. Таким є найвище Сонце справедливості, Христос Господь наш, який прийшов для нашого блага, щоб усі підкорилися волі Його, адже планети розташовані саме так, щоб отримувати світло, наче світло Христа, яке пронизує кожну людину, що приходять у цей світ.

Хтось із давніх у своїх працях вважав, що народження Христа має відбутися через 4000 років від створення світу, в той час, коли

²⁵⁸ Судячи із цих та інших слів, Лятос був прихильником геоцентричної моделі Всесвіту. Утім, далі можна знайти алегоричне пояснення цієї системи, де під “Сонцем” розуміється Христос.

планети остаточно прилаштуються до Сонця. Але це не зовсім так, адже Сонце поміж планетами повинно відігравати роль мети, а не причини всієї конфігурації. Навіть для припливів існує цикл в 30 років. Сонце у найвищій позиції впливає на Сатурн, епоха якого наступає через 30 років після точки єдності з Сонцем. Нарешті, Сонце вирівнює свій рух із циклом у 12 років. Таким повинен бути рух Сонця до Місяця, що й впливає на нас. Місяць в цей дванадцятирічний цикл завершує велике коло, тож саме тоді Сонце входить туди як внутрішнє коло. Позиція Місяця й підтверджує нашу правоту. Тут мається на увазі прихід Атіли, що був причиною знищення тиранії Риму. Це все трапилось за 400 років після Різдва Христового. У цей же час відбулися найпомітніші зміни аномалії рівнодення, про які я й пишу.

У 1760 рік від створення світу й 800-тий від народження Христа Бога нашого, знову трапилася нерівність аномалії рівнодення, що відбулося причини сходження свого кола на 90 градусів. Африка, як мовиться, народжена створювати щось нове. Небесні розташування під нею, сприяли новому створенню з нічого іншого світу, який ми бачимо і зараз, що наповнений досвідом магометанського божевілля. І Церква Божа вважає, що це був найжорстокіший бич Божий. Давайте подивимось на літописи, розглянемо рух світил неба й побачимо, що всі рухи небесних світил дають нам відповідь на те, що насправді відбувалося.

У цей час настала епоха Венери, про яку можна лише сказати як про магометанське нашестя, яке й пов'язується саме з Венерою. Адже закон Магомета дозволяє жити зі стількома молодими жінками водночас, скільки чоловік може забезпечити²⁵⁹. Хіба не в цьому полягає вплив Венери? Найгострішою для ворогів є Божа Церква, тож уже скоро, в недалекому майбутньому, її верховна влада, що завдає удар по кореню, перемаже. До 1653 року – а від походження світу 5618-ому – і від приблизно 800-го, Господь дав можливість свободи дій магометанам, а також безладу в землях, виводячи зі стану спокою. Зміна аномалії рівнодення відбувається упродовж циклу, що дорівнює половині терміну. Передбачаючи рух і зміни осей небесних тіл, ми спостерігаємо й детальніше можемо досліджувати

²⁵⁹ Ян Лятос, услід за іншими європейськими авторами того періоду, використовує типове гіперболізоване уявлення про полігамію в ісламі.

нові помітні зміни у світі. Хіба не правда, що рух небесних тіл завжди стає причинами обставин, що сліднують поперемінно? Такою за своєю природою та порядком є і планета Меркурій, яка передбачає зміни в світі. Адже там, де з'являються дивовижні й великі думки, голови повернуті в іншу сторону. Такі речі й виходять із природи Меркурія, який передбачає ефект значних мисленнєвих зусиль²⁶⁰.

Під кінець циклу творення світу, тобто в 6476 році (а від народження Христа, Бога нашого, в 2511 році), прийде час панування Місяця. Цикл творення триває 7000 років, що в Святому Письмі записано як сім днів творення, передбачаючи виникнення й знищення усього суцього, а також прихід тирана зла – антихриста, якого буде вигнано. Місяць, здійснюючи найшвидший рух, попереджає, що цей останній період існування світу буде найкоротшим. Дійсно, за словами Євангелія, Судний День вже близько, хоча це й важко співвіднести із характерними небесними тілами. Радше, тут мають значення нижні впливи, що включають у себе відмінності восьмої сфери й зміни ексцентрики Сонця.

Бачимо, що для простору характерні відмінності небесних тіл, зміни їхніх рухів, апогеїв планет, які знаходяться на вищій у порівнянні із Землею висоті. Коли щось у наші часи руйнується й через це повертається в інший бік, ми, безсумнівно, пізнаємо протилежності. Перший апогей Сатурна, за розрахунком Коперника, після народження Христа припадає приблизно на 200 рік, сягаючи точки Стрільця. Положення Сатурну в 1630 році від народження Христа буде на початку сузір'я Козерога. Тоді потрапить у свій апогей папський престол, відображаючи астрономічний хід зірок. Юпітер же весь час рухався, перебуваючи в Терезах, тобто щасливому місці перебування Венери. Хто ж замінить папський престол, досконалий уже декілька тисяч років? Апогей Марса в 300 році після народження Христа займає початок сузір'я Лева. Нарешті, папський престол зміниться приблизно у 1700 році, на початку входження Марса в сузір'я Діви. Меркурій же перебував у 620 році після народження Христа в першій точці сузір'я Скорпіона. Справді, царювання з 1586 року змінюється у першому градусі Стрільця. Всі відмінності рухів небесних тіл та зміни апогеїв припадають на наші дні. Тому

²⁶⁰ Час панування Меркурія, який, на думку Лятоса, розпочнеться після 1653 року, повинен стати "епохою великих думок".

сприймаючи знаки, що вказують, ми вже наближаємося до відчуття найбільших змін у нижніх знаках.

Але давайте поміркуємо, якою буде ця зміна. Центр Сонця опускається до свого найменшого ексцентру, туди, де з причини цієї зміни, сам ексцентр опускається до низу. По-перше, через можливості наслідування планет, володіння Меркурію переходять у момент свого апогею царювання (а це буде в 1568 році) до сузір'я Стрільця. Тому положення небесних тіл стають відносно новими, що стає особливо корисним для християнства.

Знаємо зі спостереження античних астрологів, що Юпітера із Меркурієм були характерними творцями християнського світу. Це близький зв'язок тлумачився, як предтеча народженню Христа. Прихід Христа вказує на домінування Юпітера й Меркурія. І, як ми вже повідомили, Апогей Меркурія змінюється в 620 році в час його панування у сузір'ї Скорпіона. Марс випереджає, але нічого не може означати, крім наступу магометанства в часи імператора Іраклія²⁶¹, тому що ця епоха виникає з природи Скорпіона, яка передбачає загибель та отруту. Магометани, нападаючи на християн, тривожать їх своїми набігами, що для християн закінчується негативно. Але вже тепер, через перебування апогею Юпітера в Скорпіоні й Стрільці, все змінюється. Християн чекатиме фортуна, адже з рабства Марса вони перейдуть під волю Юпітера, через якого в Божий світ прийде добро. Сонце, рухаючись до свого ексцентру, вже не буде сприяти Турецькій імперії, яка через нього так довго на землі свій страшний безлад поширювала. Таким чином, Сонце зменшить це нищення. Апогей Марса вийде з сузір'я Лева, де Марс мав можливість збільшити своє панування втричі. У сузір'ї Діви Меркурій, що також виходить звідти, покаже обов'язок імператора.

О християнські царі! Підніміть же голови ваші! Уже близький той час, коли прийде кінець найстрашніших ворогів Христа, ярма Божого, які руйнували християнство! Після ненависті, безладу, страху й очікування, почув Бог заклик допомоги, з якою слід звертатися у молитві, тож прийшов час однієї віри католицької, яка повинна зберегти свою чистоту. Тиран відійде, а небесні світила попереджають, що коли не відбудеться воля Божа, наша перемога може перетворитися у ніщо.

²⁶¹ Іраклій I (575 – 641 рр.) – візантійський імператор, у час правління якого араби захопили Єгипет та Сирію.

Поміркуємо про становище цієї імперії, а саме про те, під впливом яких небесних сил вона перебуває²⁶². Імперія повинна змінитися й розміститися інакше, збільшивши свої володіння. Під впливом Меркурія, який зараз змінює своє розташування, папський престол прийде до нового становища. Справді, раніше папський престол був під владою Марса, адже саме тому розпочався цей магометанський безлад. Зараз же папський престол переміщується під протекторат Юпітера, що є ознакою домінування християнства. Завдяки могутній царській владі Юпітера, більшість провінцій повертаються до Римської Церкви. Сатурн у 1630 році свого панування сягне апогею в сузір'ї Козерога, перебування в якому має певну перевагу для нього. Сузір'я зодіаку, що швидко рухаються назад, убік південного трикутника, тобто коли Сатурн наказує Сходу – це свідчення прищестя майбутнього сильного князя, який зможе чинити опір тій силі, що всілякі східні й південні частини займає. Сатурн зміщує папський престол із північних до південних сузір'їв, подаючи знак, що цей Принц прийде, посланий Творцем Богом, саме з північної частини Європи.

Найвідважніший Марс до сих пір затримується в апогеї у сузір'ї Лева, посилюючи втричі силу свого контрнаступу. Як наслідок, тиранія буде відбуватися до того часу, доки необхідно. Марс буде змінювати своє місце перебування до тих пір, поки не дійде до сузір'я Діви, де перебуває його ворог. Тому в 1700 році не залишиться жодних слідів від ноги магометан. Цей цар або імператор буде величним настільки, що влада буде дана йому Меркурієм. Але ця влада буде не настільки залежати від сили й зброї, скільки від Божої волі. Лише тоді перемога над ворогами стане можливою. Таємна неприязнь ворогів, прихований розбрат, нещастя й загибель повинні обернутися проти тих, хто їх творить.

До загальних причин цих змін можна віднести можливість руху восьмої сфери, де й знаходиться апогей планет.

Зараз вплив зірок є найбільш помітним у нижніх сферах світил. Але всі впливи погано помітні через затемнення Сонця на Сході, приблизно 20 травня²⁶³. На 28 градусі, в сузір'ї Тельця буде помітна

²⁶² Мова йде про Священну Римську Імперію, імператору якої й присвячений цей твір.

²⁶³ Йдеться про чергове сонячне затемнення (можливо, 20 травня 1594 року), яке повинне знаменувати глобальні зміни.

голова змія (сузір'я Дракона), що передрікатиме пришествя Христа. Птоломей у 2-ій книзі урівнює межі квадрату, а в 4 главі підтверджує можливість передбачення. Особливо це буде помітно через затемнення Сонця й зникнення світла, що призведе до панування чотирьох: місця, часу, роду й способу. Таким чином, ці чотири особливості ми будемо спостерігати доти, доки вони поєднані.

Місце буде визначене через можливі знаки на небі, що дозволить оглянути горизонт. Відбудеться затемнення, зокрема в 28 градусі сузір'я Тільця. Можливо, все повернеться у іншій бік. Затемнення Сонця, як ми бачимо, руйнує жителів Сходу й Азії, які найбільше покірні обставинам. Ми не досліджуємо обставини на Заході, адже вплив затемнення там не буде сильний.

Сонце вплине тільки на мешканців східних країн. Оскільки Константинополь знаходиться на сході, з цієї причини розташування небесних тіл Півдня, рабство Константинополя відповідає законам астрології, а сам цей меридіан припадає на середину затемнення. Відношення цих світил на меридіані Кракова припадає на 15 годину від Півдня й 45 хв. від Заходу. Справді, 8 година й 2 хв. є відчутними перед сходом Сонця. У Константинополі буде знаходитись середина затемнення, тобто в 16 годині та 32 хв. від Півдня. Оскільки країни Півдня становлять протилежність Кракову й Константинополю на 47 хв. однієї години, то для середини затемнення Константинополь знаходиться під градусом, що символізує підняття Полярної зірки на 43 градуси від 28 градуса сузір'я Тільця, що буде приблизно серединою затемнення.

Незмінність обставин, які спостерігаються у місці затемнення, слугують знаком кардинала. Там, де впливає природа всіх небесних тіл, впливають ще й нерухомі зірки. Справді, на горизонті Константинополя з'явилось сузір'я Тільця на 28 градусів, від кута горизонту й у 5 градусах від сузір'я Водоля, що відповідає протиставленню 5 градусам сузір'я Лева, в чому й полягатиме успіх. Подія будуть залежити саме від цих знаків.

Положення (міра) або якість (характер) приймають результат відповідно до переваги планет, відповідно до їхнього часу, руху, змішування радіусів. Ми передбачаємо, що переваги панування Венери будуть близькими до її сходження у місці 1 градуса від екліптики, що знаходиться на відстані ширини горизонту Екліптики. Приєднаємо

сюди й Меркурій, адже він сходить відразу після Сонця, перебуваючи на відстані 11 градусів від Сонця, місці свого вічного перебування.

Результати цього можна пояснити ще й через знамення з перших плодів нового урожаю. Розглянемо обставини затемнення, що володарює в цій частині світу аж до Півдня. Існує вплив на три частини Землі, які перебувають під владою Венери та які Птоломей називає квадрантом кола.

Під владою сузір'я Стрільця перебувають такі країни: Парфія, Мідія, Персія, Кіпр, Мала Азія, Швеція, Ірландія.

Під сузір'ям Лева, що розташоване убік від екліптики квадрата, конфігурують такі країни: Фінікія, Халдея, Орхінія, Сицилія, Апулія, частина Туреччини.

Протилежно екліптиці перебувають країни під сузір'ям Скорпіона: Кападокія, Сирія, Іудея, Ідумея, Мавританія, Західна Швеція.

Країни, які перебувають під сузір'я Водоля: Аравія кам'яниста, Азанія, Ефіопія, велика Тартарія, червона Русь, частина південної Швеції, Валахія, численні провінції та держави на Півночі.

Більшість з них перебувають під впливом, який поширюється на четвертий, п'ятий та шостий клімат. Ми, які проживаємо в західній частині, звільнимся від чужого панування. Час затемнення Марса в сузір'ї Рака вказує на те, що Константинополь зазнає краху та як держава зникне. Із цього місця затемнення відкриється й новий обрій, пов'язаний із новими умовами. Час затемнення складає 2 години й 4 хвилини, наслідком чого будуть впливові зміни протягом двох або набагато більше років, особливо кількарізові зміни клімату в сьомому й восьмому роках. Країни, що розташовані ближче до Заходу, є довговічнішими у своєму існуванні, ніж країни, які розташовані ближче до Сходу.

Наведені результати свідчать, що місця пануючих зірок пізнаються тоді, коли відбувається затемнення. У знаку Тільця містяться усталені речі, де буде робитися закладення основ погібелі й підпорядкування, рух і зміни законів. Тоді запанують можливості Меркурія, що тілесно обертається й робить людям – а особливо царям – велике зло. Особливо там, де з якоїсь причини цар або імператор завершує день у частині Сходу або керує війною через хитрі оманливі стратегії. Сузір'я Тільця означає страх унаслідок руху Землі з середини кола, що призводить до надмірної вологості й побудови

міст. Таким чином, передбачається погибель, особливо для великих вождів, зокрема молодих.

Майбутнє залежить від положення, яке буде прийняте небесними світилами. Якщо Венера буде володаркою затемнення, все, що перебуває під сонцем, залежатиме від доброти Венери. Для людей це означатиме славу й почесні різних походів. Сонце пророкує, що слава буде попереду. Справді, цьому родючі планети тільки сприяють. Між тим, у майбутньому Венера ворогуватиме з Марсом.

Персія, яка перебуває під сузір'ям Тільця й володінням Венери, досягне успіху в війні проти турків. Турки різними способами також старатимуться, але ж не все буде їм підвладно.

Південь Австрії, який знаходиться під впливом Венери, матиме процвітання та успіх, що при зіткненні з ворогом дозволить отримати перемогу. Усі інші зазнають поразки, але це не страшно, адже вони йдуть слідом за самим антихристом. Нещастя, які будуть відбуватися з Туреччиною в липні, в час сузір'я Лева, зокрема через війну із Персією, створять найбільшу перепону для мирного існування людей. Такими ж поганими умовами позначені й володіння Марса, які залежать від теплоти затемнення. Усе це свідчить про наближення докорінних змін. У володіннях Венери стають видимими знаки для царської влади, що вказують на південь Австрії та можуть призвести до будь-яких наслідків. Вони можуть бути поганими, але треба сприяти дружнім домовленостям у державних справах, у бойових походах та конфліктах з ворогами Сходу, випробовуючи свою фортуна. Тому ми так чітко записали в “Прогностіконі” всі роки.

Найвеличніша царська влада Угорщини, зокрема західна частина, близька до Півдня Австрії, що робить владу наділеною великим досвідом. Та частина Угорщини, що перебуває на Сході, залежна від обставин затемнення. Це буде добре помітно, особливо, коли Місяць буде віддалятися від Сонця. Положення небесних світил починаємо впізнавати за наближенням до сузір'ям Близнюків. Стрілець, який перебуває над заходом Угорщини, встановлює захисну лінію. Юпітер, тобто творець, зміцнює володіння царської влади, внаслідок чого положення небесних тіл не передбачає нічого небезпечного для Західної Угорщини. Саме ця можливість, завдяки сузір'ю Стрільця над Угорщиною, дає можливість передбачити зміцнення християнства й військовий успіх.

Тепер кілька слів про панування Юпітера в десятому домі²⁶⁴. Хтось блискучий з Угорщини, гідний честі й хвали, той, хто вільний від пут, створить у цих походах позитивний для країни результат. Стрілець, перебуваючи в сьомому домі в шостий місяць, завдяки своєму блиску створить щасливий кінець дій царського уряду проти ворогів, що передбачає їхній крах перед Угорщиною. Небезпечний Сатурн, будучи протиставлений Юпітеру, сформує однаковий рівень ненависті, що й призведе до числених суперечок. Через цю причину буде принесений страх, з'явиться сприятливий момент для приходу зла, що буде приємно тільки ворогам нашим. Меркурій змінить свій апогей у сузір'ї Стрільця, що й призведе до помітних змін в Угорщині. Ці зміни будуть загрозливими, особливо в тому, що стосується церковних законів та свободи визначати майбутнє. Той, хто живе з іншими переконаннями, в кінці свого життя зрозуміє їхню хибність та із радістю, хоча й після довгої затримки, нарешті повернеться в єдину святу католицьку Церкву.

Роблячи цей висновок, який я відношу до успішного пророцтва небесних тіл та передбачень на наступний рік, я сподіваюся на знаки миру від Юпітера, віддаючи цей “Прогностікон” до рук імператора.

А загалом висновок буде таким: царювання імператорів, різні потрясіння, релігійні обряди й закони залежать від обертання загальних сфер, зірок та небесних тіл, а їхній рух стає зрозумілим через нижні сфери, в яких він і виявляється²⁶⁵. Через подібні причини у нашу епоху з'являються тенденції, що у результаті завершень попередніх епох зближуються. Сарацинам вони завдадуть більшої шкоди, ніж християнам.

²⁶⁴ “Дім” у астрології означає сектор екліптики. Існує більше десятка систем поділу небесної сфери на доми.

²⁶⁵ Оскільки першодвигуном Всесвіту, згідно з вченням Арістотеля, вважається саме Бог (Який “обертає” вищі сфери, а ті, через цей рух, впливають на світ), астрологи середньовіччя й Ренесансу не вбачали протиріччя між ідеєю залежності світу від небесних сфер та вченням монотеїзму. Дослідження цих рухів, які від початку до кінця підвладні тільки Богу, розтлумачувалось лише як пізнання волі Всевишнього, а не спроба приписати божественну волю творінням.

Хвала Богу нехай буде завжди.

До сузір'я Орла піднесені римські імператори знаменами.
Зірки віщують долю благородну, царицю швидкоплинну,
Чому ж є сумнів, чому до сих пір тебе лякає Дракон в сузір'ї?
І близько старість вже безсильна, що нас вироджує!
Прийми ж далеке небо спустошене, мовчки з печаллю давньою.
Щоб так в кінці кінців ти захистив цю вічність досконалу,
Щоб життя тебе потішило не людською силою, а твоїми велич-
ними справами.

Іоакім Бельціус.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Частина 1.	
Ренесансна філософія в ранньомодерній Україні	
1. 1. Олельківський ренесанс	5
1.2. Основні тенденції розвитку ренесансної культури на українських землях	12
2.3. Перші ренесансні гуманісти. Григорій Саноцький та Філіп Буонакорсі Каллімах	16
1.4. Філософські аспекти ренесансної латиномовної поезії в Україні	21
1.5. Руський Парнас. Спроба адаптації ренесансної культури до українських реалій	28
1.6. Протестантизм на українських землях. Філософія соцініан	43
1.7. Автохтонні реформаційні рухи на українських землях	58
1.8. Єзуїтські колегії та їхня роль у розвитку філософської культури українців	61
1.9. Заперечення “єзуїтського гуманізму”. Ієронім Загоровський та Казимир Ліщинський	64
Частина 2.	
Ян Лятос – видатний астроном, лікар, математик	
2. 1. Життєвий шлях Яна Лятоса	69
2.2. Ян Лятос у творах своїх опонентів	78
2.3. Наукова спадщина Яна Лятоса: збережені й втрачені праці	84
2. 4. Астрологічна теорія Яна Лятоса	88
2. 5. “Прогностикон” 1594 року: головні особливості	95
Передмова до критичного видання й україномовного перекладу “Прогностикону”	107
Prognosticon	113
Прогностикон	126

Крालюк П. М., Якубович М.М.

**Ян Лятос: ренесансна філософія та наука
на українських землях**

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Коректор *Вікторія Назарук*

Папір офсетний. Друк різнографія.
Ум. друк. арк. 10,25. Гарнітура "TimesNewRoman"
Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету "Острозька академія"
(свідоцтво РВ №1 від 8 серпня 2000 року).
Адреса: вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл., Україна, 35800.

Виготовлено СПД Свинарчук Р. В.
(свідоцтво РВ №27 від 29 липня 2004 року).
Тел. (+38067) 771 28 70.

PROGNOSTICON,
DE REGNORVM AC IM-
PERIORVM MUTATIONI-
BVS, EX ORBIVM GOELI SYDE-
rumq; motu & lumine vario, in hæc
tempora incidentibus.

*Maximè verò de Christianorum contra
Turcas successu.*

A IOANNE LATOSINIO Medico Phi-
sico, & Mathematico, diligentissime conscriptum,
& publicæ utilitatis gratia editum.

*Joanney Bvlii. post eius mortem
in Biblitheca Cracoviensi servatori cum alijs.*

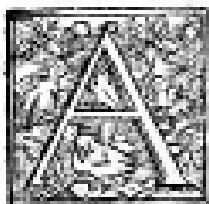
ANNO 1524

*Bibliotheca Maioris Collegij
Universitatis Cracov.*

Титульний аркуш «Прогностикону» Яна Лятоса (Краків, 1594).
(Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 79664).

INVICTISSIMO ROMA,
 NORVM IMPERATORI,
 RVDOLPHO II.
 CÆSARI AVG.

IOANNES Lathesius, Medicus Publicus, & Mathematicus.

*STrorum scientiam Inuēdis: Casar
 praestantissimam semper fuisse, & praesertim
 Imperatoribus, Regibus, & Principibus,
 maximam utilitatem attulisse, omnium
 antiquorum scriptorum testimonio, & Illustris
 Regum & Principum, qui in cassidiam et
 operam suam collocarunt, exemplo compro-
 bari potest. Cum nihil tam sit lucundum, tam
 acceptabile, tamq̃ homine dignum, quam ea
 scire, & cognoscere, quae natura inter
 arcana sua reposuit. Nihil tam pre-
 stans & magnificum ac omni felicitate
 refertum, quam Dei Opt. Max. opera
 seruari, intelligere, & contem-
 plari. Et ut Poëta inquit:*

Falices anime quibus haec cognoscere primum,

Inque domos speras scandere cura fuit.

*Quae de causa ars Astrologica, quae contem-
 platur caelestis illius machinae diuinum opus
 maximum, & futurarum rerum
 arcanam noticiam, iure optulo, ab omnibus praesentibus*

A ij

foliis 114

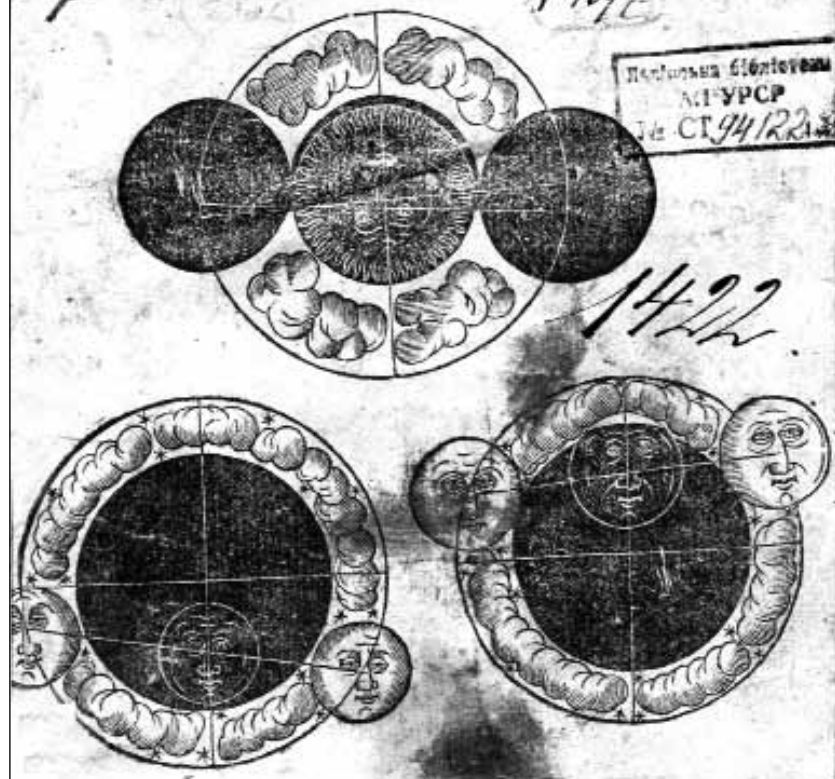
*Srogiego y stráslwego Zámienia Słoc.
 neznego/ także dwoyga Miesiacowego/ na Korpansie
 1598. przypadaiace Proctie Skutkow opisanie. Do tego przysie-
 pia efekty diażenia obudwu Trefortu Sacerdusa y Marsa
 w znázu Tniebskim w Wadze.*

*Przez IANA LATOSA, Doktora w Lekar-
 stwiech z pilnosćta wezmione.*

1597.

1597

*Handwritten stamp: Biblioteka Uniwersytecka
 M-YPCP
 No. CT.94/122*

Сторінка «Прогностикону» Яна Лятоса (Краків, 1594)
 з присвятою Рудольфу II, імператору Священної Римської імперії.
 (Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 79664).

Титульний аркуш «Короткого опису наслідків суворого
 й страшного сонячного, а також місячного затемнення,
 що припадає на 1598 рік Божий» Яна Лятоса. Краків, 1597.
 (Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 94122).

sprzyiaie. Aby to co sie ob Pana Boga pocelo / tak tez z po-
 ciecha pomnazato sie / prowadzilo / y ze wszelakimi pociecha-
 mi sie dokonato. Z czego zeby Pan Bog byl pochwalon / y my
 sludzy domu tak zacnego / pociechy ratunek / y obrone miec mo-
 gli. Prose tedy Mościwy Panie aby W. P. M. te máluzka
 prace zycelivosti mey zá wdzieczne przyiac raczył / á tey má-
 ter ksiazki mey raczył byc miłosćiwym Panem / obrońcam / y
 mym dobrodziejcem lástkawym. Dan z Krakowa 10. Oktob.
 Anno Domini 1597.

W. P. M.

Sluga Najmizszy

Doś: IAN LATOS
Prof. Crac.

Сторінка з «Короткого опису наслідків суворого
 й страшного сонячного, а також місячного затемнення,
 що припадає на 1598 рік Божий» Яна Лятоса. Краків, 1597.
 (Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 94122).

Сторінка з «Короткого опису наслідків суворого
 й страшного сонячного, а також місячного затемнення,
 що припадає на 1598 рік Божий» Яна Лятоса. Краків, 1597.
 (Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 94122).

PROBA MINUCIY LATOSOWYCH Z OBRONĄ KALENDARZA

POPRAWIONEGO, Y POKAZANIEM,
ze Pázkę ná pelni swięcic, nietylko
rzecz iest przystoyna, ále y
zwyczajna w kościele

Bozym :

PRZEZ SZCZĘSNEGO ZEBROWSKIEGO.

1. Ioan: 4. ver. 5.

*Namiłsy, niewiérźcie koźdemu Duchowi,
ále probuyćie duchóm, iegli są z Bogá.*

W Krákwie /
W Drukárni Łázárzowey / Roku páńskiego /
1598.

10.403

Титульний аркуш «Перевірки лятосових Мінуцій»
Ш. Жебровського (М. Лауца). Краків, 1598.
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich. M. 2785).

Minuciy Látosowych.

29

LATOS.

Forma Calendarii Romani per aureum numerum, iest
dálko lepsza y pewnieysza, niż terdnieysze Epacta. á Duch s. tenże
iest, który byl przedym, Clavius inszego micé niemoże. Té Epac-
ta w kościele wierszych absurda námnożyć mogą, niż piérwéy były.

ZEBROWSKI.

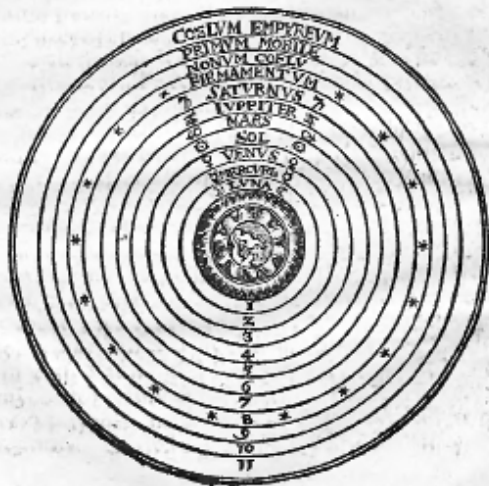
W Rosie / niechay będzie stomotá próżné rzeczy mówić. Le-
psza to forma y pewnieysza / którą nietylko wczeni y prze-
dnieyszy ná swięcicie Mathemátycy / zá takimi ledwieby Látos
Kálamary nosić mogli / wynáleżli : ále y sam Koscíót pochwalit y
potwierdził. In lit. Greg. 13. ad Prin. rei numera normam directus efficit, ut nouilunium & 14. paschalis, vera loca semper retineant. Co sie ná Polstie ták wykłáda : Postánawiamy /
áby odigawszy złoté czetio od Kalendarzá / ná iego miysce cy-
kui Epáktów nástąpił / Krózy wedla fshaltu złotéy liczby przy-
stosowány / czyni áby nástánia miésieczné y dni 14. Paszálné /
miysca prawdzirwé záwse dzierżáły. Mówiłs dáléy / Duch s.
tenże iest krózy byl przedym : Prawdá / bo nigdy nie iest / áni
był / áni będzie sobie przeciwny. Clavius inszego niema : bo nierad klá-
ma / ále mówi prawdę / która sie nie mieni / záwse táz / záwse iest
dnostáyná iest. Co sie tycze absurdów / té żeby nápotym nie
były / przy inszych srodźkach zábieżano temu / onym do trzech
razy ná każde sto lat / iedného dnia wyrzuceniem / czwartégo
rázu zántecharowšy / ták żeby w 400. lat / trzy dni tylko były wy-
rzucané. Ubespieczam cie tedy w tym Doktorze / że żadné ab-
surda nie będą / tylko ty w Koscíót Boży / twoich absurdów
przeżani wnosć.

LATOS.

Ecclesia in his errare potest, quæ sensu & ratione perci-
piuntur, ták iáko powiáda: Omnis homo mendax. Dla tego Ká-
lendarz

Сторінка з «Перевірки лятосових Мінуцій» Ш. Жебровського
(М. Лауца). Краків, 1598.
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich. M. 2785).

szané y przymowan é bywają. W ten czas niech już dosyć be-
dzie mówić o Anyczech y Theologich: Chciałbym też wiedzieć
o niebiosach y Philosophich / iako trzymasz y iako ic wziętyś.
Także powiadaś / na dzisiaj é okregów niebieskich. Mówiąc o Anyc-
lech / wzdziłsiś sie Theologów: tu zaś także niewądzisz do-
żyć Philosophów / na swoy sie własny rozum nie sądzac. Położ
myśl tedy już według pospolitego wssytkich rozumienia okreg-
gi niebieskie / y figurze ich tak iako są Philosophowie klada /
pilno sie przypatrzmy.

Widz że tu jest kół wssytkich iedenascie / ty dżiesięć tylko
kladać / iedno całé kolo / tylko niemiem które / odzucasz / z tych
co sie obracają / y bież swoy na wola Bożo y tu pożytkowi wssy-
tkich ziemi odprawują: ty iako dobry Astrolog / niemiem abys
miał

go posłuszeństwa tak jasnie / nie była przed oczy wystawiona:
teraz zaś tym twoim na plac wystąpieniem / iako nadawodnię
ta sie prawda okazuje / iż to y przedtym y teraz iawno światły
jest / że Kalendarz mądze / dobrze / y dostonale poprawiono /
a że swego czasu y tego roku y zawssie chwalebne swięto Wiel-
konocne obchodzić będziemy. Tę są rzeczy y prawda ona /
która wyszła twoie w Palestre pokazala. Pokusie sie ieszcze o
co więcej / abys dżiwney twoiey mądrosći / odmiosl godną po-
chwale.

LATOS.

Akademia nāsā, omnium testimonio & nunc & semper
fuit clara Mathematicis, a tak przystoi to dobremu synowi, auge-
re nomen matris suae, niech sława dawna od Akademiiy Kráko-
wskiej nie odchodzi.

ZEBROWSKI.

Słusna aby sława nie odchodziła od zacney Akademiiy /
iako od tákiety / która w ludzi sítámsz dżytrosćo zawssie
dżionych / tu prawdzie przywracaniu: w zachowaniu swiętych
praw koscielnych: w postrzeganiu najwyszszego Pásterza po-
ważności: w rozmnożeniu między ludźmi Bożey chwały: siła
dowcipu / y wmiętności swoiey dżitelność pokazować / synom
swoim zawssie radziła: a nabarzić wssytkim dziecióm swym /
w tym pracowac rozkazala / aby rozzerwane animuse / y rozro-
zmonych ludzi / nietylko do zgody y iedności / ale też do pokoiu
y miłosći przynadzili. To tácy co tak czynią są dobzy y ma-
dzy synowie / tácy augent nomen matris suae: ale ty niemiem iaki synu
Akademiiy Krákovskiej / przeciwné rzeczy iey sławie czyniac /
niemiem sławy nie przyczynil / przystalo bylo tobie dobremu syno-
wi / chcąc wysz za mądrego między mądremi / y w naukach
Philosophich y Matematycznych dowcipem dobrze biegłé-
mi Akademikami Krákovskimi / milczec táczey / niż co miu-
ważnie pisac: a też ci to wyszlo z táką dobrą sławą / iaktęy ia nie
zayrzec tobie / wssytkie y całá zstawie: a Krákovska Aká-
demia.

Геоцентрична модель Всесвіту з «Перевірки лятосових Мінуцій»
Щ. Жебровського (М. Лауца). Краків, 1598.
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich. M. 2785).

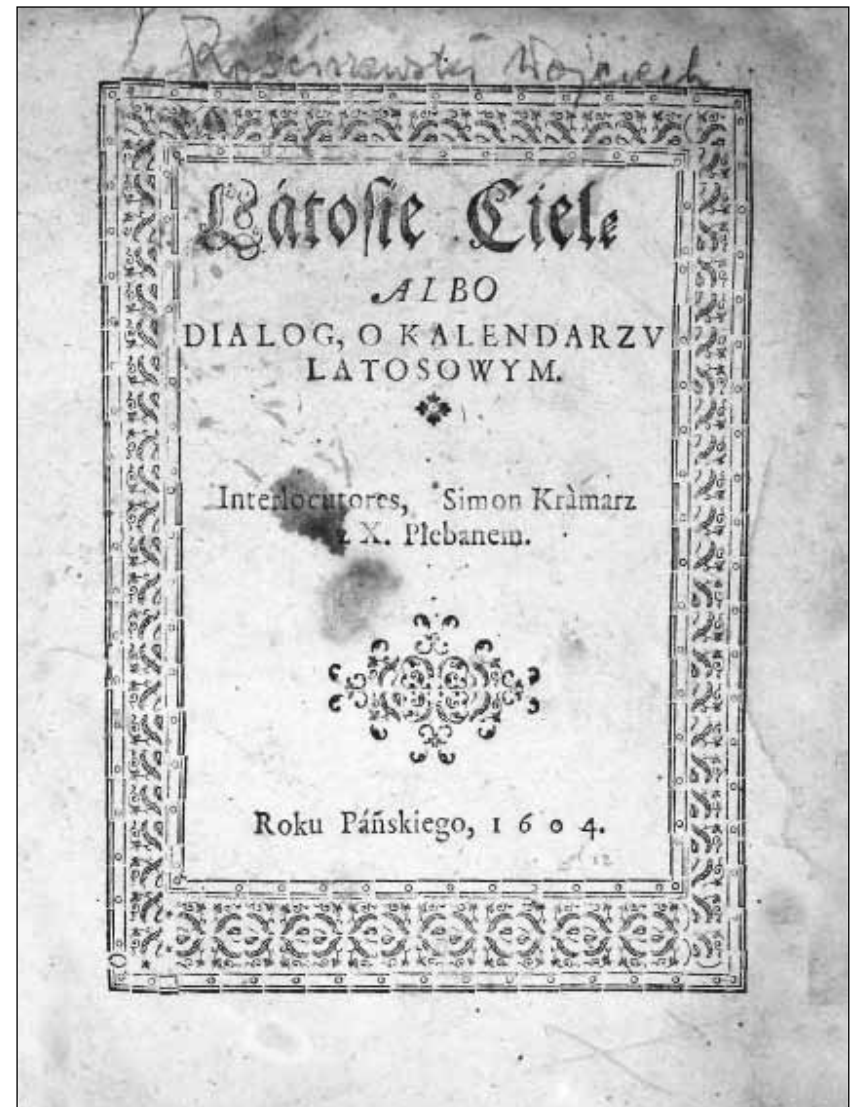
Сторінка з «Перевірки лятосових Мінуцій» Щ. Жебровського
(М. Лауца). Краків, 1598.
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich. M. 2785).

Iásnie Wielebne^o y Wielmożnému
X. BERNATOWI MACIEJO-
WSKIEMU, Z LASKI BOZEY BISKVPOWI
LVCKIEMU, NOMINATOWI WILENSKIE^o
&c. &c. Pánu, Pánu swému
Milosciwému :

SCZĘSNY ZEBROWSKI,
Służby swé powolné / w Miłosciwósc iásne
záléca.

Nie iest, áni była, Iásnie Wielmożny M. X.
śadna rzecz ná swiećie, tak dobra y tak do-
skonála, któraby pod ludzké obmowisko, y
nienawiść, y wsgárdę podpadác niemiála:
á im sie co serszy ná pospolité dobro rościaga, y ná
czym wśytkim nabársiey należy, tym to gestśe y na-
gleyśe ná sie miéwa przeciwnieśtná y naiásdy: á czyni
to skáżenie wieków, y niedobry áffekt ludzki. Co mo-
że być (móniąc o popriánie Káalendarzá) nád to lepsze-
go y pożyteczniejszego, czego Concilia powśechné, czego
Máthematykówie wśyscy, y wśyscy dobrzy ludzie,
s wielkim śgądaniem czekáli, y co sá wśyskich Pánów
y Akadémij chrsześciańskich, zgodnym zeswoleniem, s
wielkim kóstem y pracą nápráwiono, y przyięto iest: á
wśdy rzecz tak wielka, y tak wśyskiemu Chrsześciań-
stwu potrzebna; poták wielu trudnościách y pracách,
A j których

Сторінка з «Перевірки лятосових Мінуцій» Ш. Жебровського
(М. Лаца). Краків, 1598.
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich. M. 2785).

Титульний аркуш «Лятосового тільця» В. Росцішевського.
Познань, 1604. (Inst. Badań Literackich PAN. No. XVII.2.206).

woi clemi skierac by mu sie nie przystalo. **U**terzebá Cláuiusá ná Látosá
 f toremu ledá kto dosyć wczyny/ y ktory nie refutorwánia/ ále cloborum po-
 trzebnie/ áby sobie im glowe oblożył. **D**osyć ma Látos ná Danu Do-
 browskim/ ktorego on nowym/ niedoślym/ stoniánym/ y wśhwem
Mathemátykiem zowie/ ále przedśie ten mowi Mathemátyk ták byl zilo-
 ny temu stár emu Doktorowi/ że przednim wmyślac musiał/ rakketeraz nie
 śmie sie ozywac ieno zdáleká: włásnie iako pies ktory z kullami wśicki
 w far zdála tyłko szczeka/ boiac sie áby znouu kłiem nie wjial. **S**IM.
Ale mu przedśie Cláuius nie odpowiedziat. **P**LEB. **N**á cóż mu miał
 odpowiadac? á wśakżem inż rzekł że Cláuius o iego bazkach do tego cza-
 su nie wie/ (bo byście wiedzieli Panie Simonie/ nie chodząc indycie
 grośkow do Wloch tyłkoć sie to tu tłuka między Bramarzami śasiady
 wáskym) á choć by też wiedziat/ inż dawno ná te rzeczy odpowiedziatano
 komu inśemu. **B**o ten wáś wielki Doktor/ wdat to między ludźie iako
 by to co on teraz zádaie iego włásnia inuentia byl: á ono to rzeczy da-
 wny/ y od inśych przed tym zárucone. **O**n iednak iako madyr śacáwśy
 odpowiedzi same/ zamioty przywodzi heac sie wdac między profiski/ że
 on sam te rzeczy widziat/ á inśy do tego czasu ślepymi byli. **U**terzebá
 woczy kády w Messliná niemcá Professora z Tubingu/ ktory náprzod
 ná Cláuiusá sie oboczyt/ á y ták tych rzeczy wiecey naydzie ktore to Látos
 śie ciele zádaie/ y obaczy kády/ że ten Látoset cudzymi sie piorki pokrywa.
Ale iako Cláuius Messliná skulak/ wśak to wśytkiemu świátu wiadoma.
Tak mu sie dobrze powiodlo pisanie przeciwo Cláuiusowi/ że
 mu sie do beanimum znouu wrocic przysto/ bo z Tubingu odiachawśy/
 y dla wśtydu Professoy swey zanicchawśy dal to znac rzeczy sama/ że
 mu sie iestże Mathemátyki dlugo wczyc bylo potrzeba. **S**IMON.
Teraz od was E. Plebanie styśe/ co to zá cztowiek Cláuius/ bo do tego
 czasu nie wiedziatem kto: tyłko wiedziatem że go Látos nie bárzo śánnie
 profiskiem go zowiec y pokázuiac to iakoby nie wiedziat co to iest equio-
 noctium medium: iako to on ták mowi czego ia nie rozumiem. **P**LEB.
Y tu moźeś Panie Simonie obaczyc niewśtyd tego cztowieka/ ktory pra-
 wi e psu przedawśy oczy śmie mowic co ślina do geby przynosi. **D**o-
 wiada że tego Cláuius nie wiedziat/ co to śacy wiedza ktoryzy sie Mathe-
 mátyka poczynáia dawic. **K**iedy by kto teraz o mnie powiedziat w mie-
 ście je E. Pleban iest prostak wielki/ á to nie wie co to iest dominus ábo
 amphi

Сторінка з «Лятосового тільця» В. Росцішевського.
 Познань, 1604. (Inst. Badań Literackich PAN. No. XVII.2.206).

Iupiter est significator nobiliū iudicū epoz z cōsulū religio-
 soz bonoz ciuiū zsectaz. Qui si fuerit ipedi⁹ hora reuolutio-
 nis tūc detrimētū patiet oē qđ fuerit ei appropriatū. ¶ Qui
 si fuerit i hūanis signis sigt deiectionē nobiliū z diuitū z pra-
 uitatē rerū earū z paucitatē donationū eoz z frustrationem
 ordinū eoz cū sollicitudine erga ppiquos suos destructionez
 quoqz regnoz babilonie z arabū z paucitatē subarū cū multitudie curiosi-
 tatis: z erit hoc sup ciuitates q̄ sūt i diuisione signi inq̄ ¶ est cū exercitie me-
 daciū in locutiōib⁹ hoīuz cū ostēsiōe mali z i iuriarū z infirmitates corpoz
 cū debilitate acq̄sitiōis hoīuz. ¶ Si aut fuerit i signo terreo sigt destructio
 nē terraz z paucitatē fructū arboz tritici z ordeī: z casū palloz i messib⁹
 ¶ Si fuerit i signo aereo sigt paucitatē pluuiarū z corruptionē vētoruz z
 aeris. ¶ Si aut fuerit i signo aq̄tico sigt destructionē nauigatiū in mari cū
 paucitate eoz acq̄ sitiōis z cōsūptionē aq̄rū z paucitatē pisciū. ¶ Et si fuerit
 i signo bestiali sigt ipedimētū i bestijs marie in his qb⁹ vtunt hoīes de his
 q̄ p̄tinent ad ipsuz signū. ¶ Si aut fuerit i loco mali fortūa vte sniaz z dic lo-
 co mali bonū: loco i iurie iusticiā deiectionis sub limitatē dedecozis honozē
 z aspice planetā ipediētē eū in q̄ signo sit z cōmisce eū loq̄re fm qđ exposi-
 tū est i reb⁹ h̄ z k̄r i iuuamēto ¶ cū fortuna vel malo erit narratio tua.

Сторінка з латинського перекладу «Астрологічних квітів»
 Альбумазара (Абу Ма'шара аль-Балхі). Аугсбург, 1495.
 (Die Bayerische Staatsbibliothek. Inc. c. a. 1174m).

Incipit tractatus Albumasaris florum astrologie.

Ixit Albumasar. Oportet te primum scire dñm anni
Et scientia huius rei scitur hora introit⁹ solis in primū
minutum signi arietis. Scito itaqz ascendens eadem
hora quantū plus certissime poteris: verifica cuspides
duodecim domorū celi quia error cadit in hoc si ne-
gligitur. Et cum hoc feceris aspice dñm ascendentis
cum ceteris planetis: eū qui tūc plus habet fortitudis
ex testimonio circuloꝝ anguli. Et quemcūqz planetā
inueneris i ascendēte decimo septimo aut quarto an-

gulo: postea vñdecimū nonum: demū quintuz: et non pponas mediū celi
ascendenti: nec quintā domum none: sed fiat sin predictaz rationem. Et si
inueneris planetā in ascendente: non qras aliuz de his qui fuerint in alijs
locis ex planetis. Silt si non fuerit in ascendente planeta et fuerit i medio
celi: non respicias cetera loca ex planetis. Similr si nō fuerit i medio celi
planeta: sed in septimo non respicias cetera loca. Silt si nō in septimo sed
in quarto nō cures cetera loca ex planetis: z quē inueneris i his locis ipe
erit dispositoz anni: si fuerit ei aliq dignitas dom⁹ scz aut exaltatio: triplici
tas termin⁹: aut facies Si autem fuerit in ascendente planeta cui nulla sit
dignitas in eo: fueritqz in medio celi planeta habens terminū z faciem ga
duplicauit dignitatē. ipse est qui queritur z non qras altex. Et si fuerit post
hos in septimo planeta cui iuncta sit dom⁹: exaltatio. terminus triplicitas
aut facies: ipse est quesitum.

Triplix ignea orientalis.

Сторінка з латинського перекладу «Астрологічних квітів»
Альбумазара (Абу Ма'шара аль-Балхі). Аугсбург, 1495.
(Die Bayerische Staatsbibliothek. Inc. s. a. 1174m).

**Albumasar de magnis coniunctionibus
annoz reuolutionibus: ac eoz profe-
ctionibus: octo prinēs tractatus.**

Franciscus Junius Sive Theologus D. L. S.

Титульний аркуш латинського перекладу
«Про великі кон'юнкції» Альбумазара (Абу Ма'шара аль-Балхі).
Венеція, 1515 (La bibliothèque de Caen. 41724).

ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΠΤΟ

ΔΕΜΑΙΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΤΕΤΡΑΒΙΒΛΟΥ
βιβλίον α.

ΩΝ τὸ διάστημα πρὸς τὸ τέλος πρᾶσι διαζόντων ὡς οὖν δύο τῶν μεγίστων καὶ κλειωτάτων ἑσφαρμῶν τῶν, ἐνὸς μὲν τῶ πρώτου καὶ τῆς καὶ διωάμει, καὶ ὁ τοὺς γωνυμῶν ἐκάστοτε ἁμιατισμούς τῶν κινήσεων ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πῶς γὰρ καταλαμβάνομεθα, δευτέρου δὲ, καθ' ὃ δὴ τῆς φυσικῆς τῶν ἁμιατισμῶν αὐτῶν ἰδιοτροπίᾳ, τὰς ἀποτελουμένους μεταβολὰς τῶν ἐμπεριεχομένων ἐπισκεπόμεθα, τὸ μὲν πρῶτον ἰδίαι ἔχον καὶ δι' ἑαυτῶν αἰρετῶν θεωρεῖται καὶ μὴ τὸ ἐκ τῆς ἐπιβύξεως τοῦ δευτέρου τέλει συμπαράνηται, κατ' ἴδιον αὐτάξι, ὡς μάλιστ' ἐν τῷ ἀποδητικῶς σοι περιώδεντο πῶς δὲ τῶ δευτέρου καὶ μὴ ὡσαύτως αὐτοπελούς ἡμέρας εἰ τῶ περιόντο ποιησόμεθα λόγον, κατὰ τὸν ἀρμόζοντα ὀλιγοσφαιατρόπον, καὶ ὡς ἂν ἴσως ὀλιγοσφαιατρόπος σφαιρῶν μάλιστ' ἐν τῷ καταλήψει αὐτῶν πρᾶσι βάλμοι, τῆ τῶ πρώτου καὶ αἰ ὡσαύτως ἔχοντος βεβαιώθητι, τὸ εἰ πολλοῖς ἀσθενῶν καὶ δυσείησον τῆς ὑλικῆς ποιότητος προσποιεῖται, μὴτε πρὸς πῶ κατὰ τὸ ἐνδὲ ὀρμῶν ἐπίσκεψεν ἀποκνοίη, τῶν τε πλῆθων καὶ ὀλιγοσφαιῶν συμφωμάτων εἰσαφῶς οὕτω πῶς ἄρα τῶ περιέχοντος αἰτίαν ἐμφανίζοντων. ἐπεὶ δὲ πᾶν μὲν τὸ δυσόρικτον πρᾶσι τοῖς πολλοῖς διδιδάβλητον ἔχει φύσιν, ἐπὶ δὲ τῶν προκείμενων δύο καταλήψεων, αἰ μὲν τῆς προτέρου τὰ ἔξ καὶ διωάμει διαβολαί, τυφλῶν αἰ εἶεν παντελῶς, αἰ δὲ τῆς δευτέρου ἐνπροφασίτους ἔχουσι τὰς ἀφορμὰς, ἢ γὰρ τὸ ἐπένικον δυοθεωρητον ἀκαταλήψιστ' ἐλείψω πρᾶσι, ἢ τὸ τῶν γνωθέντων δυοσφαιακτον, καὶ τὸ τέλει ὡς ἄρχικον, διέσφαιρα πειρασόμεθα ἄρα βραχέει πρᾶσι κατὰ μέρος ὑφηνίσεως, τὸ μείζον ἐκατέρου τοῦτε διωάμει τοῦ χρησίμου τῆς τοιαύτης πρὸς γωνίσεως ἐπισκέψασθαι πρᾶσι τὸν τῶ διωάμει.

*αὐτὸν γὰρ εἰς τὴν
τῆς καὶ τῶ
αὐτῶν πρᾶσι*

ὅτι καταληπτικὴ ἢ διάστημα πρὸς γωνίσεως καὶ μέγιστ' ἐν τῶ.

Ο ΤΙ μὲν ποῖνω διαδίδεται καὶ διηκνῆται πρὸς διωάμει ἄρα τῆς
α αἰθερώ

Титульная сторінка «Тетрабіблосу» Птолемея. Нюрнберг, 1535.